

ТРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

година XX књига XX свеска LXXIX септембар 2024

79

Јавна библиотека „Данило Киш” Врбас

ТРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Јавна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Мирјана Баста

Главни и одговорни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић,
Драгица Ужарева, Никола Шанта,
Светислав Шљукић и Павле Орбовић

Досадашњи уредници

Ђорђо Сладоје (2005-2009), Небојша Деветак (2010-2017)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас
21460 Врбас, Маршала Тита 87
e-mail: tragvrbas@gmail.com
www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Академик Милан Коњовић (1898-1993)
Фотографије Галерија „Милан Коњовић“, Сомбор

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас и
Секретаријата за културу АП Војводине*

САДРЖАЈ

пѐраї њоезије

Ристо ВАСИЛЕВСКИ.....	5
Недељко ТЕРЗИЋ.....	10
Жељка ГАВРИЛОВИЋ.....	17
Валентина ЧИЗМАР.....	20
Данијела ТРАЈКОВИЋ.....	24
Јелена Пухач КРСТИЋ.....	26

пѐраї њрозе

Милан МИЦИЋ.....	30
Драгиња РАМАДАНСКИ.....	38
Јелена ГАВРИЛОВИЋ.....	40
Јелена ЦВЕТКОВИЋ.....	47
Барбара НОВАКОВИЋ.....	51
Андрија ЛАВРИК.....	58
Дарко ЛАЗАРЕВИЋ.....	60

пѐраї на пѐраїу

Миливоје ПАЈОВИЋ.....	73
Мирко ИЛИЋ.....	80

пѐраї друџије

Ксенија КИРИЛОВА.....	93
-----------------------	----

пѐраї ђоје

Небојша ВАСИЋ.....	107
--------------------	-----

пїраї ицчїїавања

Мирослав АЛЕСКИЃ.....	117
Милица Јефтимијевић ЛИЛИЃ.....	120
Павле ЗЕЉИЃ.....	123
Ленка С. НАСТАСИЃ.....	128
Софија РАКОЧЕВИЃ.....	131
Александра ГРОЗДАНИЃ.....	136
Милан СУБОТИЃ.....	139
Душан ВАРИЃАК.....	141
Тања ПРОКОПЉЕВИЃ.....	145

пїраї наелеђа

Владимир УВАЛИН.....	150
----------------------	-----

Ристо ВАСИЛЕВСКИ

НЕБЕСКА ЉУБА

О, види је, Овидије,
као да је зрело лето
и на оном свету с цветом
мирише на руј и росу
коју с неба Творац просу.
Овидије, о, види је!

О, види је, Овидије,
свуд је страсно прате душе,
све просце пред собом руше
да до њеног крила стигну
и у њему потомке подигну.
Овидије, о, види је!

О, види је, Овидије,
како она за то не хаје
нити иком наду даје,
већ ка земљи стално гледа
да свог драгог одозго угледа.
Овидије, о, види је!

О, види је, Овидије,
како њега бедрима заноси
и дахом лахори у његовој коси;
како се сва у сладостраст облачи
док је он одоздо погледом свлачи.
Овидије, о, види је!

О види је, Овидије,
како се у небеску нигдину враћа
и давно спремљених дарова лаћа.
Како их врелим сузама залива
док с белим велом сватове дарива.
Овидије, о, види је!

ЖЕНА

Лежала је нага на ужареном песку
удаљена од мноштва гласова
с мора и кошна
листала китњасту књигу

Тело јој је усијавало сунце
и мрешкало се на светлости
као слап пречисте планинске воде

Набрајао сам имена
којима бих је могао дозвати
покушавао немушто
да зароним у њене мисли
упућивао таласне додире
њеним најнежнијим местима
које не могу да издрже
а да се не одају
ако их имало дотичу

Она се није бранила
али је тајила знаке
да јој годи моја близина

Тек пред залазак сунца
кад се моја сенка сасвим издужила
и покрила сву њену лепоту
окренула се
загонетно осмехнула
замрешкала другом
страном тела

Као да је осетила стисак
мојих руку на дојкама
полен даха на устима
да би се охладила од њих
загазила је у позну воду
запловила ка пучини

Оданде је стизао
само ромор воде
и запљускивао
читаво моје биће

ИМЕНИК

Годинама се понавља:
у трајном именику
који смерно обнављам,
страном *edigs* четкицом
премазујем имена
дотакнута црним повесмом смрти,
претварам их у бело,
без којег сâм не бих постојао.

Све белине
занављам новим именима
и значењима, –
дајем себи наду
да ћу с њима дуже трајати.

Тако одржавам живот,
готово, претворен у сећање
на оно што ће се тек догодити.

ТЕК ПОГЛЕД

Ма где п(р)олазили, нешто нас збуњује.
Ниједан други п(р)олазак не понавља први,
нити затиче раније слике,
мада је, чини се, пут исти,
као и правац.

Увек се умеша други детаљ,
глас, шум, смисао циља,
убрза или успори корак,
преко једном виђених и доживљених призора
наслажу се неки други,
на које се треба тек привикавати,
уз које треба даље одрастати и старити.

То највише збуњује оне
који се и иначе тешко сналазе,
јер нису свесни
колико је прах времена лак,
колико све лако покрива,
нарочито памћење и прошлост.

Као да се све јуче догодило,
они још чују вратнице
које су на почетку отворили
да би кроз њих дотакли живот.

Тек поглед,
а чини се да је све прошло,
да све, одједном, другима припада.

ПРИЧА БЕЗ КРАЈА

Не постоји прича
која нема краја

Само она о нашем бивању
овде и сада
врлуда кроз време
покушава да заметне траг
изађе на недодирљиву чистину
постане нешто друго

Зуји међу звуцима
обликује се облицима
заводи небеске Орфеје
да на њу забораве
од самог почетка
плете нити
да (и) кроз пакао
стигне у рај

Вазда између себе и извесног краја
уздиже се неслућено високо
измиче замкама
које вешто другима поставља
да би ипак
и с тих досегнутих висина пала
и све друге освестила
да пут од / до
најмање од ње зависи

Тече млеко живота
она не хаје за море свести
у које се улива
заводи друге
да све може бити другачије

Прича без краја

ИРОД И РОД

Ирод и (ни)је род.
Каже Нерону: Не прави
хад од свог Рима
јер нема рима
којима се злодај
да опевати.
– (О)певати? пита Нерон.
– Зло дај, додаје,
још ватре, сјаја
као што природа о, даје
и смешта у наше одаје.
Посуде, сто бира,
да тесто спреми хита
за погачу зла највећег
од које ће злокусци
жар-окусци бити.
А језди кочија (ко?ја?, чија?)
по небу, кроз свевиде,
да је сви виде.
А Илија (или Ја)
горе-доле,
и доле и горе,
плутамо (само!?)
и овде и тамо.

А гори Рим
гори Свет
да би се на њиховим темељима
родио Нови Рим
и Нови свет
који ће опет горети!

Недељко ТЕРЗИЋ

ЗАВЕТНИ ПРИСЛОН ДУШИ

*(Венеција у седам небеских
гондола, 5. октобар 2022)*

I
Са судбинског Моста спотицања,
ка Тргу студената,
Франческо Петрарка
кораком златног јелена
прилази девојци
под седефном маском
египатске принцезе:
Драга Лаура,
овом вечном граду
вреднијем од злата
и мени у њему,
требају још само твоји
узаврели погледи за стих
као Цезаров мач на Рубикону.

II
Куда и како од сада предрага,
љубљена, моја Ана Карина,
у ноћи пуној игре
месечеве светлости
међу мостовима
као твоје обрве,
уверен у постојање
ненадмашне лепоте
кунем ти се,
од Венеције и тебе
не постоје јаче
песничке метафоре.
Дужник твом срцу –
вечито Јохан Волфганг Гете.

III

Малена моја, дођи, наслони се
и распусти меку косу
да немиром маестрала
што прати гондоле
голица мој врат,
само се овде вечно сања,
моја Нели Елен.
Нек под канделабрима
и шкртим светиљкама
шапућу студенти
са лебдећим рукама
на раменима девојака:
Ено, Чарлс Дикенс
опет заспао на Клупи снова.

IV

Усамљен као пустињски вук,
лутам мостовима, лутам
да одлутам, лутам да залутам,
тражим подршку мислима,
као да сричем речи,
да грлим немир
расут над Венецијом,
краљицом свих градова.
Опусти Катја,
овај Томас Ман лута.
Неки ми се тескобни мостови
насукали у грудима,
осећам Canal Grande
никако да истекне из мене.

V

Canal Grande пун гондола и вапорета,
за ноћна весеља, свадбе и сахране,
на таласима само слике
у дубинама отисци живота.
Са мирисом багрема, кестена и липа,
поета Лаза Костић,
осврће се за својим стопама,
коцка се са звездама,
тргује са дубинама,
опрезан на млетачке замке,
ноћу обилази Ospitale della Pieta
плаши га да је Вивалди
клекнуо пред Ленкином лепотом,
и врбовао је за женски оркестар.

VI

Песница на грудима можда крије,
прамен Ленкине косе,
свилену марамицу
са мирисом руку
боје лабудових крила,
или порцеланску балерину
у опијајућем плесу
кошуте у Ђавољој вароши?
Слика је то у медаљону
да чује откуцаје срца.
О, Santa Maria della Salute,
свега тога има
у његовој празној руци
и души што плута миром Паноније.

VII

Три месеца смо држећи се за руке
лутали да научимо
пут до Трга студената
где се говори погледима,
а лутање се прашта.
Да сам ја био Наполеон,
у походе на Венецију
не бих пошао без Жозефине.
За лепотом се не тугује,
она се памти и носи,
што би поета Лаза Костић рекао:
У карневал се улази
с врелим музама на раменима,
а не са колајнама на реверима!

МОСТ ИЗМЕЂУ ТИБРА И ИБРА

*(Рим у неколико кадрова
и гроплану, 6–7. октобар 2022)*

Стигли смо, непогрешивим путоказима
Autostrada del Sole
и мирно у Хотелу Atlante Garden
провели знатижељом очекивану
немирну ноћ која нам се предала
без митолошких бића,
громких сладострасних баханалија,
ратничких узвика
и победничких усклика у аренама до смрти,
јер све је само надмоћна археологија
која увек смело корача
изнад некадашњих империја.

Леп дан у Риму! Кажу да другачијих и нема.
Снимају се успомене испред катедрала,
на степеништима, крај фонтана,
из Колосеума,
али оно што се овде доживи, уживо –
ни случајно није сан,
а могао би бити доживљај у сну,
све се само у једном тренутку догађа.

Овде између овдашњег Тибра и далеког Ибра,
између Tiberiusa и Стрибора,
у граду светлости и љубави,
чека се на клапе новог филма.
Седам мањих аутобуса уз тротоар –
сваки шминкерница
са великим огледалом и гардеробом,
можда баш из Филмског студија Cinecitta.
Техничке екипе за снимање филма,
на почетку и на крају паркиране колоне
покретних шминкерница.
Добар дан, људи!
Онда се сетих где сам: Ciao, ragazzi!
У трену рекох да сам из Србије,
они слегнуше раменима,
набројих неколико имена
наших спортиста њима знаних
са домаћих арена
и они ме испратише аплаузом.
Благо погледајући у шминкернице
очекујући да ми се осврну:
Марчело, Виторио, Адриано, Микеле...
Али све залуд у њима нема ни:
Ђине, Софије, Клаудије, Ђулијете,
Изабеле, Монике...
Лебдећим корацима
неколико сантиметара изнад тротоара
као „Краљ IV” Станислава Гроховјака
негдашњег младог глумца
Академског позоришта „Крсманец”
и студента магичне науке археологије,
дочекао је други део екипе
и испратио нејасним погледима
због малопређашњег аплауза.
Само кад нисам упао у неки кадар.

На шеталишту утврђене обале Тибра
као под дугим разапетим шаторима
два Рома,
као да су браћа Ромул и Рем од мајке Рее,
на многим језицима
продају ситне сувенире,
Колосеум може на нокат палца да стане.
Рома има свугде по свету,
па и овде у Romi...
И где да се сретосмо него испред
природног и магичног декора
седефне фасаде Palazzo di Giustizia
они увек сумњиви
и ја као случајни сведок.
Тако нам је било суђено тог поднева.

Са највише терасе хотела у широком плану
на било коју страну да се поглед упути,
препознатљиве грађевине
са злаћаним обрисима спрам заласка сунца.
И наједном све почиње да бљешти
град као да је сав окренут небесима,
као да ће се одвојити од Земље
и винути Васељени у недра.
Вечни град остаје вечно у сећању.
Италијани једу и пијуцкају,
а ми би да пијемо уз мезенце.
Ту се нисмо нашли.
Град љубави, светлости и вечности
у коме се мора нешто доживети
док у ноћи куполе и катедрале извиру ка небу,
не може да утоне у ноћ.
Овде је ноћ као дан
без поларне светлости.

На путу кући Cerklje ob Krki,
пијемо на мотелу у Словенији вино
које мирише на Фрушку гору
и село Шуљам
где је прву лозу засадио
домишљати император царског Сирмиума
Маркус Аурелиус Пробус...
Стари Римљани Старим Словенима
саградили би ако треба
и мост између Тибра и Ибра,
а Стари Словени би Старе Римљане
научили како се надахнуто испија
бокал вина без руку,
ако се у томе ови дотле већ нису такмичили.

Леп дан у Риму!
Остао је далеко за нама
у жубору фонтана које имају моћ говора.

НЕМА ПРОБЛЕМА ТРСТ ЈЕ НАШ

*(Трст негда, некад
и сад, 4. октобар 2022)*

Лагане шетње дивним Тргом Ponte Rosso
није ко што је негда
господско било за пра-прадедова,
и неко после мување родитеља наших
што је некад било
на шареном „бувљаку”
где се говорило само трговачки,
од тада су дували према нама
модни ветрови запада
мушких и девојачких фармерки.
Та јурњава је далека прошлост,
сада је стампедо
као унакрсна паљба
нас овдашњих и данашњих
да се сликамо што више,
а да се што мање крећемо,
ако би могло све да се ухвати
погледима из баште неког ресторана.
Трст је одувек био наша жеља.

Као из старих филмова
веспе на улицама,
близу наше Цркве Светог Спиридона
увече уредно паркиране уз тротоаре,
ујутро их нема.
Хотел Continental
на рецепцији црнкиња и плавуша
како се споразумети
без знања италијанског
док храбри песник и преводилац Јоан Баба
не проговори неким мешовитим
француско-румунским,
а плавуша му се обрати:
Господине, може на румунском,
ја сам из Молдавије.
Ех, како је лепо и поуздано
увек уз себе имати свог Румуна.
Господе Боже, опет Трст је наш.

На улици се често чује српски језик,
овде где су негда
угледни Срби оставили трагове
градећи најлепше зграде
у строгом центру града.
Први бејашу Ризнићи симболичног имена,
настаде после за њима права ризница
српских презимена,
потоње госпoде,
неких и без потомака које не стекоше,
радило се да се створи што боље и веће,
занатлије, трговци, банкари,
комесари ратних пароброда,
учени људи попут Димитрија Фрушића
дошавшег из села Дивоша са Фрушке горе,
министра, принчева,
угледника са титулом витезова,
до оних који су долазили и боравили:
Доситеј, Вук, Његош, Лукијан Мушицки,
Јоаким Вујић, Матија Бан, Јосиф Рајачић,
Михаило Обреновић...
Градише, дограђиваше и очуваше
своје порекло и имена.

Лагана шетња дивним Тргом Ponte Rosso
са укусом лажних мириса ђевапа,
прасећег печења,
лука и печене паприке
који су заувек нестали у патинама сутерена
старих господских здања.
Кад се изађе из Хотела Continental
па десно у улици,
испред наше Цркве Светог Спиридона,
продавница гардеробе
као у давнашња времена
назива исписаног српском латиницом
„Nema problema”.
На крају крајева, заиста, нема проблема.
Ми смо у сеоској школи 1950-неке
викали на одмору
трчећи по прашњавом дворишту: Трст је наш!
Нисмо ни знали значење тих речи,
а један од нас викао је: Прст је наш!
Није било исправно, али он је био најгласнији.

Жељка ГАВРИЛОВИЋ

INCLUDING: MY LOVE

Ту сам
Одмах иза угла
Некад
Плављи комад неба

А сада склониште
Ноћних птица
(лепет брзих крила
у одсудном часу пада)

Одмах иза угла
Ту
Ти
Иза завесе мојих очију
Иза очне раскрснице
Лебдиш
Ти
У високом облаку
Кроз који ти птице
На длан слећу
Да певате
Ти
И твоје мале речи
Зид Штит Роса
Киша Кап Мрав
Шаљеш ли мени каткад
Неке које прећуткујеш
Including: My love!
*

О, дај ми плаветнило!
Видљиво сунце у коси!
Маглу кишу и таму –
Одавно у себи носим.

Ти који ово читаш
Посеј жар, разгори раж
И кад те облаци скрију
Знаћу од кога је дар.

Пољуби склиску рибу
Надјачај горски поток
Нагошћу и лепотом
Сурван у мој крвоток.
*

Кад сам први пут
Видела Алвара
Запамтила сам све
Што ми је тада рекао

Кад сам први пут
Видела Алвара
Не сећам се ничег
Што сам ја њему рекла.

Кад сам последњи пут
Видела Алвара
Сећам се свега
Што сам тада говорила

А све бих дала
Да заборавим
*

Стазом којом нећеш доћи
Тобом кога нигде нема
Оивичен пејзаж ноћи

Месечина обнажена
Тихо се кроз крошње краде
Лицем мојим разливена

У поноћном невиделу
Причу ове присне слике
Видим јасно, видим целу

Знам јој крај и странпутице
Робиња сам прелести јој
Ал' живим је немилице.
*

Ходам по води
На врховима прстију.
Ни високо
Ни дубоко
Нећу

Пропни талас
Уздигнут
Запљусни ми стопала
Чик!

*

Ништа сем тренутка
Не памти ме.
Па ипак
У свему
Што су очи виделе
Остао је мој траг –
Прича
Која прича причу –
Рецимо о рукама
Које без размишљања
Беру цвеће
Док мали облак
На трен заклања сунце
А по трави се разлије тишина.
И нешто далеко
Кроз срце проструји

Сан, 1944. Србобран
пастел на хартији 60x79 cm

Валентина ЧИЗМАР

О, ГОЛГОТО

О голгото,
како си сазрела до сласти
црвене трешње.
Нарасла, набујала у испосници
Тајне укуса. Прочишћаваш људску
крв.

О голгото, како клићеш
над својим победницима
радујеш се крви испод клинова,
са венцем славе распирујеш аплаузе
неочекиване руље
и само једним трепетом кише
стишаш је до мушицине суштине.

О голгото, слатка јагодо,
вртове си напунила уздасима ветра,
наде си појачала, близу ће спас,
јер време није више судија праведности.

О голгото, твоја је праведност
све праведнике сакупила на том месту
да коначно разреше свет од супротнога.
Хотећи Лепоту!
Радује, се о голгото,
јер кроз тебе рађају се нове руже,
византијско плаве боје.

ПРАХ ЗЕМАЉСКОГ

Прах земаљског
развејао се на многе стране
од ветра који цвили и плаче.

Прах земаљског
прља неше ципеле и тело,
због црног смога
надвијеног над градовима.

Прах земаљског
који се развејао
на многе стране
од ветра који плаче и цвили,
утапа се у воде,
слеже на дно

и једино површине река
постају огледала
за сва небеска сунца.

Једном, опет
доћи ће вода
и нестаће земаљског праха.

СУЗЕ ДОНБАСА

Разбијена стакла, комади завесе
висе преко слике породичног портрета,
у углу собе стоји ућуткан сан.

Опustoшена је земља,
црни ветар игра се са остацима
снова;
марамница лети испод неба.

Чељусти убијеног тенка
призивају кишу
да спере крв са стопала;
и још само гробови дишу,
трава што вири из хладне земље.

Гвоздени орлови кљуцају
по води,
подморница на дну
чека од Свевишњег светлосни зрак.

Над завојима од чаршава,
просуте сузе одлазе у реке,
које се преливају
и гасе ужарене обале.

ИКАРОВА ОПОМЕНА

Ти си попут птице
ластивице,
а црно – бели свет
у твом постојању
учиниће да твоја филмска улога птице
подсећа на прошлост антике,
када си врховима својих крила
јурећи брзином ветра,
све своје улоге
као Дедал,
подредила моћи
летења.
Али само средина између неба и мора,
сигурни је правац летења –
Икарева осиноост стоји као опомена!

***

Да ли ће их звати „апостолима” срама
због Лепоте украдене од анђела?
Због преобличених лица услед непрепознавања
осећаја?
Скривалице, змије отровнице,
биће спаљене у дан апокалипсе!

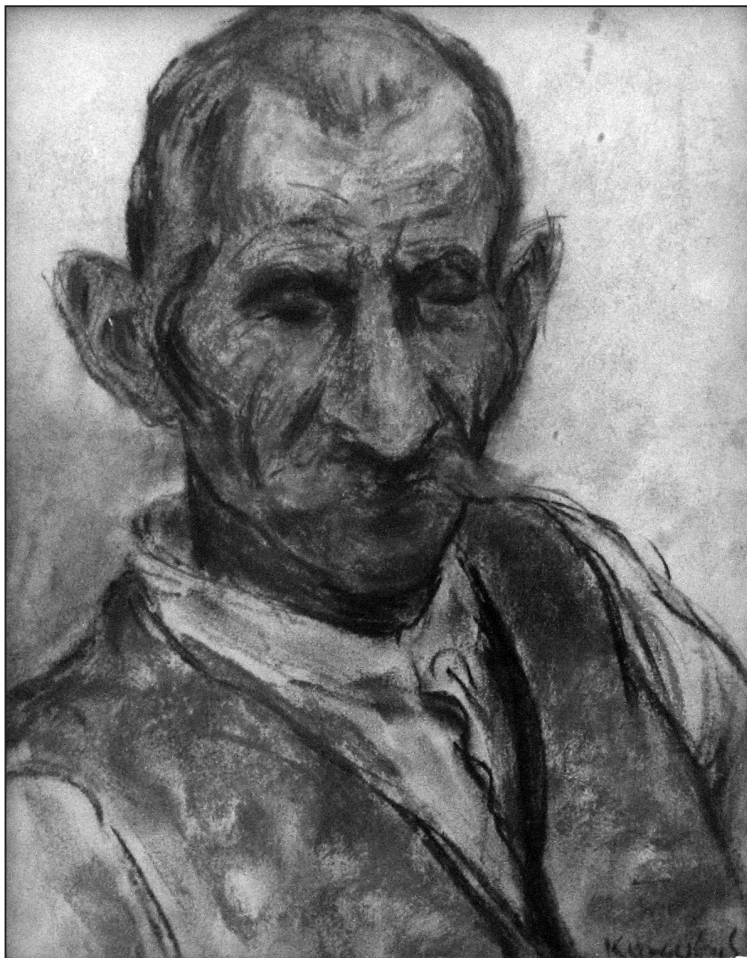
КЕРАМИЧКИ КЛИКЕРИ ИЗ ТОПИОНИЦЕ

Чудни људи и чудне куће
настале крај рупе од језера.
Мост се у близини над њим надвија
скрива поглед за туђина.
У долини су куће без поретка и реда,
израсле као печурке из тла пуног руде,
у земљи тунела, изнад којих се нижу,
у недоглед, само голе равнице.

За руду се гине, за руду се ценка,
богатство се згрће, немаштина ћути.
Земља се губи у чађи црној,
описати се не могу рударски дани.

Дим се сплиће око дрвета сваког,
на њему више ни грана није,
и једва и дишу, прашина их гута
остаје трајно само шипражје
и жбуње.

Ћелава је земља, и црна од дима,
он непрекидно улази у куће,
она је болна,
пред њом се и поглед грчи.

Јова „Шарварац”, 1944. Србобран
пастел на хартији 52x42 cm

Данијела ТРАЈКОВИЋ

ТОЛЕДО

Његово сунце
Зна да брзо
Намазану кремом од лаванде
Улепша кожу жене
Коју гледају с дивљењем
Старе мудре грађевине
Ветар покушава да заведе њену хаљину
Док њене очи надјачавају сунчев осмех
А усне укус традиционалних паеља.

ДОМИНИКАНСКО ПРЕДГРАЂЕ

Хаљине
које сам купила
због тебе
сањају сваке ноћи
исти сан
у дну ормара
Када га отворим
твоја мајица
сасушени зној
испод мишица
рађа сузе
нечујно
Када ноћу устајеш
да пушиш
видиш
мачку
што спава
на твом кревету
Пожелиш да ми пустиш поруку

да ми кажеш како хоћеш
да шетамо улицама предграђа
насељеним претежно
доминиканским становништвом
сликаш ме у светло-плавом тексас шортсу
испред стара зелена улазна врата
једне куће која нам се свиђа
погађамо кад је која зграда саграђена
кажеш да се полако враћамо
до свог стана
да се не изгубимо
а ја кажем да никад нећемо бити
изгубљени
кажеш да сам у праву
и твоје очи постају
наше склониште

Ипак
уместо поруке
изјуриш мачку на терасу
и вратиш се да спаваш
док се моје тело
извија
као затровани пас

ГРЧКА

Твоје тло дрхти
заљубљено у моја стопала

Врућ ветар загњури
Своју главу у моју косу
И дахће опијен

Море ме љуби
Свежином
Усана својих

Најлепша застава на свету
Милује ми груди
Дубоко удишући њихов мирис
Шапуће ми на уво
Заводљивим и сигурним гласом
као љубавник
„Ти припадаш мени”

Јелена Пухач КРСТИЋ

***

Не дам те
сребромразом
који шкргуће
леденицама

Не дам те
кишобрадом
који табана
улицама

Не дам те
ветрокосом
који витла по образима

Не дам те
сибокапом
који се гнезди н
а капцима

Не дам те
док дахујем
вековима

Не дам те
ни кад зацаклим очима
и кад ми земља
буде под ноктима

***

А шта је са нама
пробуђенима

Празног цепа
а препуног ока

Одсечених крила
а крилатих стопала

На камену
или под каменом

Свако своје
огледало тражи

Заробљени
ил' ослобођени

Истину ми кажи

***

Понудили су хлеб
у замену за њу
Погођена трампа

Предала сам је гвожђу
Врисак је разбио
шарене куглице

Нагојено прасе
дрема у пакету

Дозвољен број корака
Ограничен број
откључаних минута

Збогом Слободанка

***

Прамен сутона на челу
сенке у оку

Ваздух обликује прсте
прсти обликују ваздух

Стопала под јастуком
снови под стопалом

Страх у камену
длан у корену

Пар црвених капи у трави
трава у глави

Трагови за петама
пете за кометама

***

Сунцем доји
месецом повија
рањенике речима
превија

И шуме
и планине
прелетеле
руке смеле

Није кугла
филована штрудла
Није штрудла
убојита кугла

Светлост таму
преводила тама светлост породила

Сунцем поји
месецом прекрива
а речима
пупољке залива

***

Тегла је пала
са полице
Просуло се слатко
од боровнице

Шта да ти кажем

Штикла се
поломила
на пола корака
до бестрага

Шта да ти кажем

Температура
је скочила
Земља
се заруменела
од стопала
до темена

Шта да ти кажем

Глава се
завртела
откачила
одлутала
Не могу
да је нађем

Све знаш

Шта да ти кажем

Милан МИЦИЋ

ПРИЧА О ВОДАМА И СЕДАМ БУНАРА

1.

Мемла ти је у Банату неђељом најјача. (Вукан Звијер, насељеник из Херцеговине посебно осетљив на влагу и воду).

Ми смо ти нарот, а не њурци. (Пепица Враговић из села В. чиновнику Жупанијског аграрног уреда у Петровграду.)

2.

Стручњаци за одводњавање, у другој половини тридесетих година 20. века почели су лагано, и помало покуњено, да долазе на бивше грофово имање на којем је саграђено село В.

Гроф је, како су тврдили насељени добровољци, а и њима склоне власти, са својих канала за одводњавање однео пумпе па су се подземне воде разлиле имањем што више није било његово да подаве оне који су на њега дошли. Наравно то није била грофова намера, нити је то била намера оних што су стигли у Банат. Гроф је чувао своју имовину, а насељеници што су прошли све зло *Великог рата*, нису, поред многих других жеља имали жељу да баш на том месту буду подављени.

По другом делу власти, оном што је сањао *црно-жуту монархију*, дођоши су сами били криви што их плаве подземне воде јер нису чистили одводне канале него су само лежали и пили и тако доказивали да им ту није место. (*За њих је Албанија а не плодна банатска земља.*)

Хидроинжењери пристигли у атар села В. 1936. године решили би један његов део, али би подземна вода плавила други, селила се с једне њиве на другу, нападала делове парцела, плутала скромно по њима, тражила под земљом невидљиве и неодгонетнуте путеве јер и саме придошлице личиле су на њу неразмршени и неухватљиви, понекад тихи, некада махнути тако да су се подземне воде трудиле да свакога од њих награде својим присуством тек као опомену да се банатска земља не савладава ни брзо ни лако што нарочито важи за оне што руше *стара царства* и долазе тамо где их нико не зове.

3.

Физичке нападе и насртаје хладним оружјем на петроградске хидроинжењере од стране мештана села В. нису забележили ни архиви ни оновремена штампа која је волела вести када *дођоши*, које је довела *краљевска власт* у Банат, јуре ту исту власт по атару хладним оружјем, боксерима и моткама и прете јој ватреним оружјем донесеним са Солунског фронта.

Разлог што не постоје јасни трагови у времену о тим сукобима је врло једноставан. Појачане жандармеријске патроле пратиле су стручњаке за кретање вода што је било довољно да од напада одврати најратоборније а то су били они чије су њиве стајале поплављене.

Са пристојне даљине неколицина најзагриженијих дођоша претили су и псовали хидроинжењере и жандарме (*све што им се хвата за кућну браву*), али тако да петровградски инжењери нису сем псовки разазнавали речи. Видели су да ти људи машу рукама, подижу у ваздух кажипрст десне руке или ударају ногом грумен земље. Чинило им се, гледајући са пристојне даљине, као да присуствују некој позоришној представи, али из последњег реда на балкону, када речи не допиру јасно до гледаоца, већ само делови представе посебне драматике.

4.

После ефикасно обављеног посла хидроинжењери и њихова пратња напуштали су убрзано место радње и заустављали се у петом селу до села В, тамо где је обично оцедитије земљиште и где их нико није познавао, да предахну, среде утиске и ручају. После чорбе од парадајза са *флеквицама*, свињског паприкаша од изнутрица, богате туршије и штрудли с маком један од њих, вођен трагом реформатора српског језика, бележио је у малом нотесу све псовке које је чуо, а остали присутни су га допуњавали.

(*Јебо ти је то и то. Јебо нам је то и то.*) По завршетку те врсте посла ученик великог реформатора занесено је истицао да је село В. *права драгоценост јер су га населили људи из свих крајева драге нам ослобођене и уједињене отаџбине па су им и псовке такве разноврсне, ослобођене и уједињене.*

5.

Поверење у хидроинжењере у селу В. било је такво да се испред звоника у порти будуће цркве водио следећи разговор:

Нек они копају ће они оће, а ми копамо како мислимо и како се договоримо.

Ако треба све да ископамо па да имамо много канала.

Знам да је тако радио и један стари народ неће код Мексике.

Ја сам чуо да су од силније копања сви они изумрли.

Мој ђед је био Врањин солдат у Венецији. Прича ми да је таму много љепо. Моремо онда и ми довосит туристе. Ето, Стојан и ја да их восамо у оном ђавољем чамцу.

Мој Петице, али ти и ја не знамо пјеват гондолијерске пјесме.

6.

Када су људи почели да граде куће у селу В. затекли су само један артески бунар који је давао укусну и хладну воду. Око тог бунара жене су сатима чекале да напуне велике канте и ставе их на *обрамице*, а тек насељени добровољци, ко је од њих имао коња, да га напоји у валову бунара по повратку из поља.

Питање градње тих бунара пред мештане села поставило се као хитно. Али и многе друге ствари за ово село биле су хитне, али се на њих чекало годинама.

Није било друге, морало се ка Београду у Министарство аграрне реформе и Министарство пољопривреде. Ваљало је изабрати одабране људе из свих завичајних група. Оне што знају:

Да се одену у непослушну финоћу.

Да познају игру говора и игру ћутања.

Да знају да представе збиљу и као јасну и као мутну.

Да умеју да припрете па погну главу.

Да буду мудри а да делују као неспретне бене.

Да хвале министра али умерено и као узгред.

Да кажу колико су се истрошили за овај пут и да целе ноћи нису спавали.

Да једног од њих боли глава.

Да други има жгаравицу.

Да је у возу витлао пропук.

Да кад су гинули као добровољци за јужнословенско уједињење ништа им није сметало али да су тад били млађи.

Да су им чиновници дрски и нељубазни и да би ваљало њих мало на границу да живе без кућа и питке воде и са болешћу у фамилији.

Да им се све смркло и извадиће пушке из очаја.

Да они што су дошли умирују народ који је већ до пола откопао пушке донесене са Солунског фронта.

Да ће људи из очаја напасти Румунију, па ону државу што следи, па следећу...

А пре тога, веле, доће овде пред Владу.

7.

По реду изабрани су представници личке, херцеговачке, босанске, црногорске, бокешке, лалинске и батањске насељеничке групе по свим оним елементима наведеним у претходном поглављу, али и са циљем да буду маркантне и бркате појаве искићене одликовањима које се тешко носи. (Њихови ратни команданти у својим познијим годинама имали су проблема са кичмом, нарочито са вратним пршљеновима.)

Године 1935, када се у селу В. постављао темељ за градњу цркве у Летопису црквене општине остало је записано:

Играло се личко, херцеговачко, црногорско, босанско и лалинско коло, попијено је 225 литара вина и све је прошло без икаквих изгрета.

Радозналом читаоцу ове приче овај запис сеоског свештеника можда може разјаснити овакав одабир делегације која је 12. априла 1937. године требала да крене у посету Влади у Београду. Сви у селу поздравили су тај одлазак само је Миле Муњас запазио следеће:

*Ови одабрати више воле вино него воду.
 Воду пију само кад морају.
 Треба забележити тачно вријеме кад су им муда одгалопирала
 за Београд и убележити тачни трошак.
 Ја сам уз њи и њиово дело и желим им сваки устијех иако ме
 њесу повели.
 Њесам био у разматрању јер, веле, да сам пијо три дана и
 три ноћи у кафани Код ваљушка у селу Ц.
 Изјављујем да сам пијо без инцидента .
 Придремо сам за асталом у одабратом друштву.*

8.

Није ни свануло када су се сва седморица свечано одевена окупила на железничкој станици један километар удаљеној од села В. Био је то 12. април 1937. године; на небу су још шумеле звезде; негде у даљини слутило се свитање; сва седморица запалила су дуван да време чекања воза некако прекрате.

Не смео никоме диванити ди путујемо и зашто – прекинуо је тишину Стева Црвенко досељеник из Батање у Мађарској.

Ако неко наслути из чисте пакости и људске зависти покварио би нам поса – додао је Мило Франета делегат досељеничке групе из околине Будве.

Најбоље да не будемо у групи и тако упадљиви – навео је Страја Стајин из Меленаца.

Сједимо мирно и гледамо пределе – рекао је Вукан Звијер представник херцеговачке досељеничке групе.

Мислимо ође ће родити, ође неће – навео је Максик Богута из Црне Горе.

И мислимо колко нуваца море добити тај чија њива ће родити – изрекао је Пепица Враговић делегат личке групе.

И како му ти, Максим и Вукан морете помоћ да без њих остане – додао је Стојан Ћулибрк добровољац из Босне.

Мислим – мудро је закључио Вукан – најбоље је гледати у пределе. Дивити се погледу.

9.

Група људи у ћири посматрала је седморицу људи који су ушли у воз на железничкој станици села В.

Гле како су се дођоши искитили.

Ко да су кренули у сватове.

Мани их. Кладим се да двојица од њих имају по два пиштоља, двојица по пиштољ, један пиштољ и нож, један нож а да је један ненаоружан.

Што су тог повели?

Унџути су то. Па да би имали једног ненаоружаног.

Ди су кренули?

Опет ће нешто да тражју.

Предлажем: Узећу лепо литру ракије. Они је здраво вољу. Лепо приђем и питам: Добар дан. Добар дан. Пробајте моју ракију. Три гутљаја за џабе. Извините ди сте кренули и шта тамо тражите?

После петнаест минута вратио се човек са до пола попијеном флашом ракије.

Шта кажу? Шта кажу? – питали су радознано.

Сви једно исто: Гледимо пределе. Дивимо се погледу.

10.

Линија кретања ове занимљиве дружине на путу ка главном граду Краљевине СХС нимало није била једноставна. По доласку у Петровград требало је одседети неко време у злогласној станичној кафани *Локомотива* где су се окупљали све градске и околне протуве; одолети некој коцкарској партији и доброј тучи уз употребу хладног оружја. Пре уласка у кафану чланови ове дружине договорили су се да сваки од њих направи штуро чело, покаже зубе незаинтресованости и незнања за блиску им околину и тако преброде тих неколико сати до поласка воза за Панчево. Ту су се споразумели да нешто вечерају; неку *исцрпљену вечеру*, да ли неки *бећар-наприкаш* или супу *неповерљиву на дођоше*.

Ниједан инцидент том приликом се није догодио. Неки ликови, додуше, приближили су им се сувише да погледају ордење, али их је Стојан Ђулибрк отерао без речи својим врло суманутим погледом.

Када су ушли у воз за Панчево Пепица, Вукан и Страја морали су да га опомену да такав поглед не носи у главни град Краљевине СХС и пред уважене министре.

11.

Овог пута у возу седели су заједно. Били су запажена група. Сви су их загледали, али им се нико није обраћао.

У ствари путници воза нису знали коме од њих седморице да се обрете, јер мислили су увредиће осталу шесторицу.

Они, већ уморни од пута, намештали су своје искошене животе за један лаган сан.

Док су дремали малодушни воз клопарао је банатском равницом носећи у себи људске тескобе.

12.

Укрцали су се у последњи брод који је пловио линијом Панчево-Београд. Сви су пловили већим водама него што је Дунав и чинило им се као да се лађа шуња реком. Сlike сланих дубина и ширина трчале су им мислима.

Какве су воде океани, уздисао је Пепица.

13.

Преноћили су у скромном хотелу *Сувобор* у Савамали.

Утисци о ноћи:

Ока њесан склопио. Све ми мјесећ удара у главу. (Пепица Враговић)

Сањо сам. Наше село острво. Воде расту и топе и нас и куће. (Вукан Звијер)

Нисам спавао. Једна бува до поноћи прескакала ми палац на левој ноzi, а после поноћи дошле још две. (Страја Стајин)

Сањо сам да јурим геометра Мартинића. Кад дође до неке њиве под водом преплива, а ја гледам за њим. (Стојан Ђулибрк)

Нисам заспао до поноћи. Онда сам сањо трку бивола у Овче пољу, у Македонији, где су нас прво населили. Трка није успела јер ниједан није хтео да победи. (Стева Црвенко)

Сања сам да нико од нас не спава но сви бринемо народне и државне бриге. (Мило Франета)

Сања сам, браћо, да снимам филм у Аргентини. Много деценија после гледају га један аргентински фудбалер и један редитељ који збори српски. Редитељ рече: Овог би глумца узео за мој следећи филм само да је жив. А ја у сну вичем: Жив сам! Жив сам! (Максим Богута)

14.

Највећа препрека за поштен народ су чиновници, свима им је рекао Вукан Звијер.

Ко да га не виде. Оће да гледају мимо чоeka.

Не смијемо то дозволити. На сваку ситуацију морамо имати одговор.

Овим мистичним закључком завршен је договор делегације села В. пред улазак у министарства.

15.

Владислав Аксентијевић, виши саветник Министарства пољопривреде, био је у групи чиновника која је требала да припреми састанак делегације села В. са надлежним министарствима и министрима. О сусрету са тим чудним и неухватљивим светом сведочио је на више места у Београду, како службено тако и приватно:

Сва седморица тих људи, придошлих из непознате колоније на румунској граници, чудно су се тресла што је изазивало сумњичаве погледе присутних чиновника. Али, убрзо ствар је постала јасна. Ордење прикачено на њихова свечана одела такође се разиграло и почело да прави несносну буку. Колега из Министарства за аграрну реформу Рушек покушао им је да се обрати, али узалуд. Петнаест минута одликовања на њиховим грудима имала су свој плес. И онда, када су се њихова тела умирила, ордење је наставило да трепери и игра, да се судара и њише већ одвојено сасвим од својих власника док им је била воља и док им је то чинило радост.

Колега Рушек, већ изнервиран, првом од њих обратио се пискавим, повишеним тоном:

Што мислиш, тко си ти?

Крупан бркајлија погледао га је као да гледа кроз стакло и изговорио:

Ја сам тај и тај.

И остала шесторица поновила су исто:

Ја сам тај и тај.

Када сам, касније у самоћи, размишљао о њиховим одговорима

постало ми је јасно да је тај одговор у логичком следу са претходним плесом ордења и да није случајан већ циљан.

Колега Паланачки хидроинжењер из Министарства аграрне реформе запрепаишено је повикао:

Никада нисам чуо за вас и ваше село. Где је оно? Можда оно уопште не постоји, као и то ордење и ваша борба.

Један члан делегације погледао га је погледом од којег се човеку смрзавају органи:

Слушај ти – рекао је. Узми оловку и папир и пиши на папиру сва имена твоје уже и шире вамилије да би смо ти јебали све по списку.

Одвешћемо те у наше село и нећеш се врати. Живећеш са нама да се боље упознамо. Неће ти бити добро, а ни лоше. Ко и нама. Кољко ми добијемо по гуци, добићеш и ти...

Паланачки је на то скочио, настала је грдна вика. Неко је викао да се седница одмах прекине. Један из делегације сумануто је гледао, други је шкргутао зубима, трећи је сукао само десни брк, четврти јако шмркао, а остала тројица била су мирна, само су грехотни шумови допирали из њих.

16.

Рушек и Паланачки напустили су састанак. Атанацковић је пред делегацију села В. изнео понуду да оба министарства финансирају по један артески бунар.

Плећати добровољац обратио се готово умилним гласом:

Поштовани господне! Имате добре намјере и честито зборите. Али: или седам бунара ил ниједан. Свака завичајна група да добије по један бунар у свом крају. Личани свој, Ерцеговци свој, Лале свој...

Знате господине. Деветамо се међусе због много мањих ствари, а не би ли због бунара и воде.

Нас је наша држава тамо населила да чувамо границу и бринемо се о антидржавним елементима да се не похасе, а два бунара изазвала би рат у селу.

Право да вам речем истину. Ми смо уједињени против свих онђе око нас и противу лошијех власти. Има један међу нама што све геометре што лоше дијеле земљу јури ножем по Банату.

Молим вас, а знам да разумијете, помозте нам да село ујединимо, да будемо примјер и стожер државе на граници.

Фала унапријед!

Ал да знате! Не иђемо одавлен док нам не обећате градњу сви седам бунара..

Иначе ће ово ордење јопе заиграти, а то да знате ради мимо нас.

17.

Кажу да су десет сати трајали преговори између делегације села В. и министара аграрне реформе и пољопривреде и њихових најближих сарадника.

Чиновници који су се ужасавали умора тешко су поднели ову радњу.

Делегација села В. није се одрицала укусне и хладне воде из свих седам артеских бунара.

Оба министра украшена достојанством и поштењем десет сати су са одобравањем климала главама.

Када су министри потписали документ о бушењу свих седам артеских бунара и оверили га са два печата, Максим Богута устао је и свечано изјавио:

Да вас бог живи браћо министри! Ваше мисли и ваш гест надживеће наше животе и куће. Наши потомци вјечно ће се сјећати ваших имена!

А ако се не сјете, ми ћемо им улазити у снове и опомињати их!

18.

На повратку кући у возу Панчево-Петровград, Вукан је шапнуо Пепици:

Чули што Максим рече! Наши потомци неће знати ни наша имена!

Пепица је значајно и дубоко уздахнуо:

Мој Вукане! Не знаш што је горе – бити прави чоек или измишљени лик у роману или причи.

Подсјетиће их ове приче и ми – ликови које је њен аутор, наш потомак измислио.

Који је ка и ми измишљен.

19.

А баш нас је љепо описа.

За сузу.

Драгиња РАМАДАНСКИ

ВЕСЕЉЕ У ЈЕСЕЊОЈ УЛИЦИ
(одломак)

Највише жалим због речи бициклета. Осећам да више неће бити прилике да боравим у њој, да из ње упијам капљице радости, које само речи могу да сачувају, након свих злоупотреба.

Помало прашњава, ко зна откуд приспела до панонских дина, ова реч захвата, онако успут, као воћку с тезге, и по неки неизбиран кадар црно-белог филма. Можда баш оно плачљиво италијанско: *Papà! Papà!*

Јер кривоклетство друго је име очинства. Мајчинство је, авај, скопчано са усмрћивањем. Не може се избројати колико пута је, нетремице, изговорено преда мном: Деце ми.

Било је то, све у свему, поратно време, мада је новогодишње честитке већ почела да краси кујица шестица. У писаћем столу свог лакомисленог оца наишла сам на саобраћајне знаке, на којима су биле нацртане шаљиве позе *Figurae Veneris*.

Баш тада, у својој осмој години, учила сам да возим на два точка. Још није било женских бицикала. Сви су имали високу руду и тврдо кожно седиште. Децу су носили на волану, руди, пактрегеру или на кркаче.

Али могло се лепо каскати поред мушког бицикла, стојећи на педали једном, и одгурујући се другом ногом. Јездиш, као на циновском тротинету, до дућана, трафике, да се што пре вратиш. По квасац, каранфилиће, вешплав, кромпир-шећер. Да самелеш мак.

Напустивши бочни положај, временом доспеваш у средиште механизма, обезбедивши контакт са обе педале. Краћушним ногама радиш ревносно, ревносније него пре. У лабавом загрљају, листова умазаних коломашћу, халапљиво протежући стопала.

Нико није био расположен да нам спусти седиште. Нестрпљиво смо ловиле моменат када ћемо коначно моћи возити целим стопалом, седећи, без дочекивања педала у ваздуху и болних додира са рудом и седиштем.

Прилично сложено прелазно достигнуће била је вожња испод руде. Трупа преломљеног у струку, прикљештене вазом, извличиле смо додатну снагу из те мајмунасте позе.

Руке су једва досезале до волана из врпољавог получучња. Ноге су нам биле упрте у педале под немогућим углом. Била је то егзибициона вожња на краће дистанце. У игри је било много тога. Спој пријатности и гадности.

Када би код шустера Аулика долазила муштерија, нека од нас сместа би дограбила на зид наслоњени велосипед, журно се подвлачећи под гломазну руду и којекако се отискујући од земље.

Било је тешко одмах постићи лагодност вожње, на самом почетку све је личило на батргање. Обзорје игре се отварало тек пошто су остале девојчице почињале углас опомињуће да алачу: *Kékig! Kékig!*¹

То се односило на боју гранитних коцака калдрме, која је негде на половини улице добијала плавичасту нијансу. Код те скоро невидљиве али обавезујуће границе, оне вештије би правиле широки заокрет, а оне друге би одиграле брз валцер са гвозденим партнером.

Загризавши усну, у искошеном клинчу грабиле су назад, да га препусте следећој срећници. Повијале су се на туђим двоточкашима, улево или удесно, као скијашице при слалому.

Хроми Аулик би, уз шкрипу своје дрвене ноге, редовно пратио муштерију до уличних врата. Попут дискретног сводника, био је спреман да је заговара, све док се велосипед не нађе тамо где је био остављен.

Комшијска девојчица Еде има дечју парализу, не учествује у нашој посуђеној срећи, али навија, са закашњењем, попут еха. Њен брат близанац, Иванка, прави диригентске покрете. Подужу шишку као да му је зализала крвава. Ондашњи дечаци често су имали такву фризуру.

---

¹Превод с мађарског: *До плавог! До плавог!*

Јелена ГАВРИЛОВИЋ

О БЕСОВИМА И МИЛИНАМА ЈЕДНОГ ЧОБАНИНА

Једаред тако, гонећи облаке, стигох до Солуна. Не дадоше се. Послах и своје хртове преда мном, да их појуре и разјуре са Чемерника, низ Добро Поље и Вучји Дол, но они не устукнуше. Беху то црни нерасти небески, вепрови с белом пеном на губици. Ја режах, они рикаху; ја завијах, они бректаху; ја јаростан, они горопадни. Мислим, пустим ли их, стуштиће се као хорда дивљачна; погазиће све пред собом. И још ће се вратити и папцима ђавољим изударати и мене и моје стадо. И тако их наставих гонити.

Два-три пута их притиснух у клисурама. Једном код Грделице, други пут у котлини некој, којој име не знам. А они се оба пута расплинуше у маглуштину: ни тамо ни 'вамо. Не могах им ништа. Као утваре. И тек се поново згуснуше у дивље свиње, изнова зарикаше, забректаше, да се врхови у оним кланцима потресосе.

И тако, занет, бесове гонећ', а сам њима обузет, стигох до луке. А тамо – море! Разбашкарено плаветнило. Ваља таласе с обзорја, као кад кириција разматава ћилиме цариградске, еда нас опчини. Као да су нама потребни онолики ћилими!

Но, овај, плави, без конца и краја, цене нема. Нит' има двора у који би се могао прострети, до ли свода небеског. А крдо застало, збило се, негде измеђ' града и мора, све као премишљајући хоће ли се вратити одакле је дошло, ка нашим горама или наставити пут мора.

А ја им не дадох мира. Узех кавал. Подугачак. Носих га окачена на рамену, као тоболац, у кожном повезу, нарочито за њ израђеном. Па засвирах, знајућ' да силе нечисте не могу поднети звук кавала. Како се разлеже звук, попут воде са студенца кад се разлије у мноштво праваца, па час силно жубори, час шапће, час дахће, час куди, час теши, тако се оне ђаволине унезверише и све стадоше бректати и скичати, као да их живе кољем и дерем. Настаде халабука; затутња небо од папака у пометњи, што нагрнуше једни на друге, као да беже од шумска пожара. Но, што они већма махниташе избезумљени, то ја јаче свирах и то се звук кавала јаче и упорније оглашаваше, у све дужим таласима.

На крају ме стадоше молити и кумити да престанем, све скичећи од муке.

А ја их стадох још више кињити кавалом и на крају им рекох да ми морају чврсто обећати да ће отићи тамо куд их пошаљем, ако замукнем. На то ме они мољаху и преклињаху да их не пошаљем у голети и врлети на којима нит шта расте нит шта мили. Ту и тамо нека испосница, у коју не смеју ни њушку помолити од када густога. Немају на кога ударити; нит' шта пасти, нит' шта згромити, нит' шта папцима погазити, сласти ради.

„Куда бисте да вас шаљем, вражји окоту?“, упитах их најзад.

„Пошаљи нас међ' онај свет на тржници. Ударићемо их тучом очас и затрти, покидати им шатре и балдахине, изврнути тезге, заљуљати лађе у луци, преврнути шкриње... Размотати платна, једра подерати. И нестати у виду ластина репа.”

Не свиде ми се то. Ако се стуште и распојасају доле, нико ми не може јамчити да се неће вратити и погазити и нас, и наше усеве, тако окуражени и с ланца пуштени, помлатити нам јечам и побрати тек поникло воће.

Засвирах још јаче, а они стадоше рикати и пиштати и јогунити се и гуркати њушкама, пробадајући кљовама мешине једни другима од муке. Толико то беше страшно и несносно, да их све бела пена на губицама попанула, као да их тресу бесови. Утом и муње од жестине и шкргута зуба небо запараше.

„Послаћу вас у бездно морско. Тамо вам је место. Тамо и нигде другде.”

А они немаху куд, но се заклеше да ће се, престанем ли са кавалом, истом сјурити у амбис морски.

Тако и би. Лепо видех где се крдо дивљачно, збијено и помахнитало од страве и ужаса, сјурило у море, тавно од њиних сенки, крме за крметом, док их посве не нестане. Притом једва да коју капљу испустише из својих мешина. Несташе без трага. Бестрага им папци! Само бела пена с губица на површини воде остала.

А ја остах на осунчаној обали, изван града, али са жагором светине и пијачне вреве у ушима. Па како ми се више никуд није журило, а дан ми беше дуг, легах на онај песак. Једна је лађа полако пристизала у луку, тешка и накривљена од терета, као жена бременита кад јој се већ време примаче, па се на једну страну накриви и почне да стење и храмље кад се уз брег успиње.

Помислих да бих могао остати онде читав живот. Без стоке, не бих имао никаква посла. Не бих морао више ни гонич облака бити. Извадио бих свој кавал из тоболца и свирао од јутра до мрака. Али онако, по срцу, како ми душа иште, а не од беса, терајући врагове и бауке. Не из пркоса, но од милоште.

Имам ја и звукова којима никада нисам душу дао. Никад кроз шупљу кост кавала дух њин није продисао. Неког миља које држим у себи чврсто стиснутим. Тог ми се трена чињаше да бих могао умрети ако не пустим то миље, наталожено, да се разлије у оно плаветнило и измеша с њим.

Да се ја питам, не бих се никад вратио у онај крш. Нико ме тамо не чекаше, сем оваца пустих, а и за њих би се нашао други пастир у кожи вучјој. Но, ноге ме не слушаху. Ноге су кô хрти. Кад помисле да си мртав, саме ће наћи пут до куће. Све вукући те као мрцину за собом.

РОСАЊДА И МАГАРЕЋЕ МЛЕКО

Отхранила ме магарица. За мајку не знам. Кажу да ме оставише магарици ојдробљеној у штали, немајућ' друге дојиље. А ове што имаше сисанчад, одлажаше код великих госпоја да доје њихове младце. Како ме ставише на поњаву, у слами, крај Цвете, тако слабо марише за мене. Но, Цвета беше боља од најбоље матере. Не разликоваше ме од властите сисанчади. Никад ми сису не ускрати, имала или немала млека.

Тако одрастох. Поголема. А кад дође време да се Цвета поново облизни – јер увек се близнила – крену по злу; с душом се растави. Једно близанче отиде с њом, друго остаде живо, без матере. Мишљаху да је проклето. И за мене мишљаху да сам проклета, јер оно што умори другога долазећи на свет, што крв иште да би се родило, мора бити проклето.

Како год, мени, још девојчурку, нељубљену, потече млеко из једне сисе. Те стадох дојити Цветино посмрче. Да одужим дуг. А како магаре одрасте, тако ме пратише у стопу. Као да сам му одиста матера. Не могах се одвојити од њега. Онда га продаше неком кирцији, за бивоље коже. Јаче и дебље од наших, свињских. Добре за чадоре, чизме и врата на чатрњама. Нарочито зими.

Отиде магаре. Но, сваког пролећа, за поклада, када би кириција навраћао у наш крај на путу из Царевине, магаре би се отргло, збацило га с леђа, и стало јурити к мени. А кад би ме видело, тог њиштања и ђипања, тог њакања и умиљавања!! Сву би ме живу олизало, те ми забило губицу у кључну кост, док не бих јаукнула од бола. Све га морам рукама склањати и умиривати гласом, али оно беше махнито: једва га од мене раставише. И све тако маторо, тражаше моју сису.

Умре кириција, а умре и магаре. Најпре кириција, негде код Синадинове пећине. Убише га Османлије. Мишљаху да је ухода. А магаре само дође у наше село да ме тражи. Нашавши ме, поче њакати дивље, али не као од радости, но више као у ропцу. Безнадно и тужно. Толико тужно да ми се још жежи кожа кад помислим. Недуго затим скапа ми на стопалима. Сахраних га, али му пре тога одрах кожу. Све са главом. Сад се том кожом покривам ноћу, а носим је и за дана, пребајим преко плећа, сва се у њу умотам, главу у чељуст магарећу набијем, кад је какво зло. И увек ми кожа његова спаси властиту кожу. Дуг се увек враћа. Сиса за сису. Кожа за кожу. И на овом и на оном свету.

Једаред ме Станивук, мазгов, обљуби у лугу. Колико год виках, нико ме не чу. Он беше кршан. Једном ме руком свлада, као

да ме је везао троструким ужетом за дебло. Брзо обави посао. А кад ме пусти, ја подигох руку на њега. А он ми дохвати руку у ваздуху и сломи је, као гранчицу. Лепо чух како крцну. Та ми рука до дана данашњег виси као суви клип кукуруза, оборен олујником. Но, ја, и не мислећи, онако препаднута, подигох ону другу руку, којом се ретко служих и звизнух га преко уха. А он, Станивук, Џидов и мазгов, истог часа паде на земљу мртав. Онолики рмпалија!

Лакну ми. Не мишљах хоће ли ме ко казнити. Не мишљах хоће ли ко чути шта имам рећи. Седох тако крај њега, може бити, дан или два. Станивук беш дугачак, а паде тачно испод трешње у цвату. И ја гледах, као одсутна, како му бехари падају на лице, недра, руке. Ону исту руку што изломи моју. И пчеле му зујаху око браде. Мора бити да је јео медна саћа пре но што га уморих. Два лептира, спојена, као да се паре, облетала су над њим, да би се најпосле скрасила на његовој коси. И ја све то гледах, посве мирно. Чак помало блажено. Као што крсти у Градској присуствују опелу, мирно, гледајући час у мрца, час доле, у своја стопала, час у мантијаша који запева и кади. Е, тако ја гледах Станивука. Не прође много, још који пут дуну развигор, меко, као да отреса перје из узглавке, зимску чамотињу, и овај већ беше сав прекривен бехарима. А на трешњи не оста више лагица. Добро је, оде где је требало отићи, рекох себи. Онда ме одведоше. Неки чобанин ме опази крај мрца, непомичну. Дођоше двојица снагаша, ухватише ме испод пазуха и однесоше у село.

Рекох да ме Станивук обљуби и да ме потом стаде ударати у слабине и газити ногама, јер му не хтедох бити љуба. Претерах, дакако. Баба рече да је добро што сам убила таквог скота. И остали се сложише. Неки не повероваше у моју причу и гледаху ме попреко. Али Баба рече своје и запуши им уста.

А кад ме упита, Баба, шта бих хтела бити, јер ме сад зацело нико за жену неће узети, рекох да хоћу бити 'ајдукиња. А она ми рече да будем шта год хоћу, али да се претварам да сам кирицијка: даде ми једног магарца да га водам наоколо са самаром, примам самар од једних и дајем га другима, идући куд ме ноге носе, што моје, што магареће, низ Царски друм.

Нико ме више не узе ни милом, ни силом. Продајем тамте за кукурику, како се код нас каже. Цабану за узглавку; мотику за 'аљину; сабљу за ђердан; љубавчице за џак проса. И све тако.

Још неколико пута, у механама и уцерицама на путу, наиђох на буздоване што ме хоћаху напаствовати. И сваки од њих прође као Станивук. Дан-данас не знам шта је са том мојом левом руком. Као да има властиту ћуд. Попишмани се кад ставим магарећу кожу на се. Или је, може бити, ојачала и постала дивовски крепка од она магарећа млека. Тамани душмане. Без милости и задршке.

Опет грануло сунце и трешње у цвату. Све у бехару. Кад се Моржана повлачи, из ње се јави некаква благод. Оставља беле латице за собом. Као траг. То ме смекша.

Верем се са својим магаретом стрим врлетима до Синадинове пећине. Да се нађем са другим Џид-девојкама. Да се исмејемо сите и понapiјемо вина рујна. А онда, кад разбистримо главе у потоку,

време је за ‘ајдучију. Пленити ваља. Препадати. Дрписати. Завијати као вучице. Церекати се на коленовиће са боджом у устима.

Тражити јунаке за мегдан. А њих ни од корова.

Што је падао бехар по трави и мрцинама, падао је. А какве ја то милине и милоште друге познах за ова века до мекоте магареће коже и слаткоће магарећа млека? И какве ли друге лепоте до трешњева цвета, кад пада по душманима, лако и меко, као пролећни снег?

Мислим нешто, ако би ми икада судиле велможе, главешине брадате, рекла бих да сам ја више магарица но жена. Цидовка. А хоћаху ли ме замандалити у пећину, са осталим Цид-девојкама, ‘ајдучицама, што неретко чине, па запалити сламу у околу, да се угушимо од дима, њакала бих као дивље магаре. Као оно што ми ‘мре код ногу.

Богами, пратило би их моје њакање до судњег дана.

Ја бољег ропца не знам. Моржане ми.

КУМОВАЊЕ ВЕЛИКЕ И МАЛЕ ГОСПОЈЕ

Ако је дан шумовит. Ако нема облака. Ако ветар има дугачак плашт са ресама и прапорцима. Ако је ђурђевак прецветао, али још по који звончићем, ту и тамо, зазвони. Ако си, најзад, носећа...

Иди до језера. Седи на обалу. Тамо где су локвањи, но нико за њих не мари. Гледај у другу обалу.

Све време милуј трбух. Као главу Месечеву у крилу.

И, гле, ето њих! Велике и Мале Госпоје. Прво иде Велика, у црном. На глави јој кацига са два рога извијена. Све нешто за собом испушта, као да сеје у ходу. За њом иде Мала. Живља, ал’ понешто трапава. Млађана, а опет згурена.

Скупља што испусти Велика. И све у кошару ставља.

Онда дођу на обалу и предахну.

Па стану ходати по локвањима. А вода под њима мирна. Ни један талас не узбиба. Све су ближе и ближе. Већ им и гласове чујеш. Велика говори к’о вода на увиру. Мала, брзо и жустро. Па скупља у кошару речи.

Још локвањ-два, и ето их.

Велика те погледа милостиво. Мала кошару спусти.

Кад оду, ти узми кошару. И полако одвади речи. Једну по једну, унатраг. Најпре ону последњу.

Па их понављај, као брзалицу. Као што мисао путује. Као што ресе ветрове звецкају. И оних пар звончића на ђурђевку. Брже и брже говори их. У трбух, у пупак, у међицу, шапћи у ухо чеду.

А последња реч из кошаре, име је детиње, на камену, тајно.

Тако се преносе бајалице. И језик матерњи учи у утроби.

Што се брзином ветра изговори, урок не може да запамти.

ЦИД О ВИЛАМА-МИЛОСНИЦАМА

Најтеже је градити тврђаве. И то оне на води, што се уздижу као хридине. Њих без вила не можеш подићи, па све да си Бог, Растан сам. Све да имаш снагу Цид-јунака и сваки камен да можеш доваљати и на плећима пренети, па још да ти се у сну казује где да га ставиш и како да положиш камен угаони. Без вила, велим, немогуће је тврђаву градити.

А виле ће ти пакостити на сваком кораку. Нарочито ако зидаш на њином тлу. Што саградиш за дана, ноћу ће рушити. На жртве што их приносиш, мрштиће се, као на задах кужни. Вазда ће тражити још, крвавије, скупље и веће.

Ту од срца мораш откидати. Ако си властелин, кћер рођену дати да је у зидине узидāju. Немаш ли кћер, а желиш град са крстовима златним или чардацима бљештавим или стражарницама видовитим, мораћеш жртвовати и љубу своју. Па да ти је за срце прирасла. Другу ћеш љубу, ако је воља Богова, наћи. Другу ћеш кћер изродити – та није ли Јов изгубио све што му беше од срца дато и изнова све стекао? Тако ми вели велможа Нахор. А ја њему велим да су то бесмислице. Нема камена достојна човека ни куле што љубу, Цидовку, заменити може.

Но, слушај шта ми се каже. Узидавам им кћери и жене. Нероткиње виле не примају. Јалове су, кажу. Неће се камен на јаловину примити.

А чиним и овако: што узидам дању, сам порушим ноћу, крадом, кад Месец окрене главу, те пустим ону сироту душу на слободу и брже-боље затрпам ону пукотину. Ако шта приметете, велим виле су чачкале и мешетариле. Не проверавају. А она се дева или љуба изгуби некуд, трчећи сву ноћ колико је ноге носе. Не зна човек како је провести дан и ноћ под каменом.

Човеку је суђено, ако је миљеник Богова и истински јунак, да скапа под ведрим небом. Сломије ли бедрењачу у дивљини, гонећи звер или сам бивајућ' гоњен, саплетен Саплетом, ваља га оставити тамо где јесте. Ништа није слађе но смрт под храстом или омориком. Полако скапаваш, испушташ душу, дах по дах, а птичурине се већ око тебе скупљају. И знаш да ће ти искљувати најпре очи, па забити кљун у недра да се дочепају срца. Па кидати изнутрице, дроб, цигерицу и плућа. А онда прећи на месо и развлачити кожу. А кад се сите наједу, сјатиће се ту и остале звери. Курјаци. Гавранови. На крају и лисице, кад не буде било бојазни да ће ко зарезати на њих. Свако ће узети по део тебе. А твоје цидовско тело, мрцина, постаће боговска гозба, трпеза звериња. Најпоследње ће те докрајчити црви, дуго зобајући твоје кости, сишући их у сласт.

Не, нема ништа ласније од тога. Сваки се Цид грози помисли да ће му тело трунути у земљи, под каменом, без смисла и ползе. А опет, и то је судбина. Ваља сачувати гробни мираз. Зато су нам гробови страшни, пуни грозних предмета, медвеђих чељусти на главама, овнујских лобања и рогова... Да отерају лупеже.

Елем, заборавих на Данубијус. Ко је видео Данубијус више није исти Цид. А ко га једном пређе, ретко се враћа на другу страну. Зато је та река ђаволска. То ти је као да пређеш у онај свет. Не знаш шта те чека на другој страни. Све је до зла бога равно. Баш онако како Цид замишља подземни свет. А опет, има нешто омамљујуће у свему томе. У плавом Данубијусу и зеленим пропланцима, почесто плавним, јер се Данубијус с пролећа башкари и разузда и протегне удове преко свога губера.

Једна ме Аварка, од старих и прастарих, како их зову, молила да је не узидам. Дала ми тридесет златних дуката. Рече да јој оставим уски тајни пролаз међ' камењем кроз који ће се провући као змија. Ама, не можеш се провући кроз оноличку рупицу, рекох ја. Гледај само, рече ми она, или боље немој гледати како ћу се провући, већ дођи сутра у праскозорје, погледај кроз шупљину, пре но затвориш пукотину, и видећеш да ме нема.

Тако и би. Аварке, оне од старих и прастарих, посве ретке, толико да се верује да су ишчезнуле бестрага, имају кости савитљиве попут мачака или гуја. Могу се посве издужити и измигољити кроз сваки процеп.

Учиних све како ми рече и, одиста, сутра у праскозорје више је не беше.

Да су ме ухватили на делу, отишла би ми глава. Или би ми сломили бедрену кост, што му дође на исто.

А ја бих их молио само једно: да ме не покопају, већ оставе негде на обали Данубијуса да лагано трунем. Да ме одвуче талас и заврти вир и да над мојим телом пирују сомови и мрене, штуре и караши.

Лепшу смрт од те већ не могу замислити.

Ипак, ничег тежег ни погубнијег нема од зидања тврђава. А ја сам још зелен и неук. Тек учим како ваља друговати са овим вилама речним и вилама-рушитељкама. Нису исте као наше шумовиле и поточарке. Подлије су. Иако их зову Вилама-Милосницама. Баш то име, што им га мештани дадоше, говори о томе колико је наopak овај свет.

Јелена ЦВЕТКОВИЋ

ПРИЧАМ ТИ ТЕШКУ ПРИЧУ

Тешко ми. Не питају да ли ја то могу да понесем, откуд ми снага. Њих не занима, кажу, то је мој посао, за то сам се родио. Тегли, носи и трпи. По киши, сунцу и снегу, скоро сваки дан. Шта ћу, морам да се прехраним. Да просим не знам и нећу, некако ми жалосно и јадно, хоћу сам да зарадим за свој хлеб. Али опет, могли би да имају мало осећаја. Па нисам ја нађен на путу, неко ме је родио, неко бринуо за мене. Могли би понекад да кажу... Нека, ово ће неко други, не мора он, тај се нарадио. Кожа му је потамнела од сунца, ноге се савиле као да си усијано гвожђе чекићем ударао па га извитоперио. Очи му упале, поцрнеле, све чешће жмури јер му је изгледа и вид ослабио. Могли би... али неће. Овако, дај њему, товари, нек носи. За то је из мајчине утробе изашао. Да је требало да буде господин, вероватно би некоме другом допао и постао то што су му звезде намениле. Овако, допао је нама, у нашим је рукама, значи, господин није и може да носи. Све што му ставиш на леђа може и мора понети.

Исто тако је радио и мој отац. И деда. Прадеда је био војник па можете мислити колико се терета он наносио у своме веку. Носио је пушке, митраљезе, теглио тешка кола пуна цакова пасуља и кромпира. Све што је требало да се пренесе с једног места на друго, с једног бојног поља на друго, мој је прадеда без одбијања и с поносом носио и вукао, никад се не пожаливши надређенима. Поносан сам на оца и деду али на прадеду онајвише, јер, сем што је био војник, био је велики родољуб па је тако и пао и нестао с овога света. У току једне битке погодио га је шрапнел у ногу, дуго се после вукао и не споменувши да је погођен, али када се рана инфицирала стропоштао се на земљу и издахнуо. Ту сам на њега, вучем и носим без приговарања, не пушке и митраљезе, већ старе шпорете и фрижидере, распале кревете и одбачене библиотеке. Њих највише волим, и чим ми спомену да ћемо селити некога и преносити књиге, сав се озарим. Не разумем их, нисам писмен, али имам утисак да је у њима спас. Да је све оно на шта људи немају одговор објашњено у књигама, можда чак и зашто је живот некоме мајка, а некоме маћеха.

Отац је радио исто ово што радим и ја. Живео је и поживео, не могу рећи да није, али какав је то живот када те одбаце као стару крпу и замене новом. Он, стара крпа, често је говорио да треба живети тихо и не бунити се, јер, што се више буниш, то ће ти мањи споменик бити, па ће испасти ко да ниси ни постојао. Нико не воли бунтовнике, временом их сви замрзе јер су сплеткароши, стално смишљају како да мењају власт и уређење, а нити се власт може лако сменити, нити се уређење може уредити. Само ће те омрзнути, говорио је, и остаћеш без споменика. Његов споменик је на крају испао један велики камен који смо брат и ја довукли са реке, а пошто смо обојица неписмени, само смо црвеном кредом грубо ставили један крст, чисто да се зна да ту неко почива. Погледали смо се сетно знајући да нас обојицу чека иста судбина, јер звезде су нам исту муку скројиле.

Тешко ми. И док ми говоре шта све треба да се пренесе, док показују товари и товари ствари, сетим се очевог камена и крста на њему, знајући да ми се црвена креда смеши, само је питање хоћу ли добити још неко обележје поред.

Циганин поред мене виче и удара ме по леђима. Шта ме удараш, мислим, црни смо и ти и ја! Ваљда нека саосећајност треба да постоји међу нама тамнопутима! Он као да ме је чуо па удара још јаче и као да говори... нема, тегли и носи! Погледам га, дувам у прамен који ми пада преко левог ока, он се зајапурио и сав важан узима још ствари спремних за мене. Аман, понеси нешто и ти, мислим у себи, ни теби звезде нису боље намениле. Он ћути и наставља свој посао, а мени се смрачило у души као да је месец заменио сунце и донео ноћ. Жељену, густу, тамну, ноћ обојену у црно као што смо обојени ми. Мој тлачитељ и ја.

Ветар се одвезао па ме и он удара својим бичем. Жеђ притисла, осушило се грло као стари пресушени бунар а ником ни на крај памети да ми да мало воде. Ћути и трпи, сетим се очевих речи. Ех, да си се ти мало бунио, не бих ја сада жедан и претоварен међу Циганима умирао. Можда би ме неко негде поштедео, имао милости према мени и мојој судбини. Можда би међу праву господу завршио, био поштован и цењен, сит и можда писмен. Овако, твојим стопама корачамо и ја и брат, и ко зна ко још од наше далеке браће.

Циганин не престаје да спрема товар за мене, док се у мојим очима две црне сузе спремају на пут. Мислим нешто... Ако сад кренемо на дуже путовање, вала, завршићу као мој отац, али без камена и крста, без обележја и датума. Циганин неће презати да ме затрпа (није то једанпут радио), побаца суву траву преко мене и пљуне на моје тешком муком зарађено парче земље. Можда неће бити лењ и потапшаће ту земљу пар пута лопатом, а то је једино нежно и људски што бих од њега „доживео”.

„Крећи!”, коначно узвикује, сав поносан, а црн као и ја. Гледам га испод обрва, да могу, насмејао бих се али ме ноге толико боле да осмеха нема и неће га бити. Он ме удара, једном слабије а затим јако, псује ми и оца и мајку, намешта се како би ми упутио најјачи ударац. Да ли да ћутим и трпим или да му се супротставим, мислим, и одлучујем да чекам. Ако ме удари јаче него обично, узвратићу, ако

пак не, кренућу. Јер, није он крив, звезде су звезде, оне су ми ово приредиле. Нико не може да бира звезде. Циганин уздахну, обриса зној са лица и на моје велико чуђење, оде.

Није се смиловао, знам да није. Где би он то. Зна он добро моју судбину. Једино на шта могу да рачунам јесте да јако добро зна и своју, а ни она није лака. Тешка је и црна, као отворена рака што ме дозива кад год се погнутих леђа нађем очи у очи са њом. Гледа ме, гледа, а ја још као млад па ми се живи. Ипак ми се живи, иако сам много снаге потрошио и другима је дао.

Ено га, седи са другим Циганима и пије пиво. Ваљда му досадило да виче на мене. Саживели смо се, годинама радимо заједно и хлеб стичемо. Горак његов, још горчи мој. Али живимо. Седи на једном већем камену (да ли је тај мени наменио?) и гледа у мене, свог коња. Гледа ме као истину и судбину, а да ли ме мрзи или не, то не знам, то морате њега да питате.

КИША НЕ ПАДА СВИМА

У небо више нису гледали. Скоро да су престали да се надају киши. По предању, наступале су године великих суша.

Узвишени је тог јутра устао први. То се није често догађало. Спавао је до подне, некада би преспавао и цео дан. Тек увече је облачио своју скромну одору, понегде украшену златастим нитима које су само подсећале на суво злато. До јутра га нигде не би било. Тражили су га по свим кућама, завршеним и започетим путевима, пели су се на брдо што се уздизало над њиховим селом, али, Узвишеном није било ни трага ни гласа. Све до наредног јутра. Са првим сунчевим зрацима долазио је уморан и жедан, као да је читаве ноћи пешачио преко немилосрдне пустиње. Али тог је јутра устао први. Одморан и чио, без тамних колутова око очију.

Сањао је кишу. Окупио је поспане људе око себе, подигао главу ка небу и...расплакао се. Однекуд се проломио глас: „Пашће! Узвишени је сањао кишу! Сном је дозвоао!” Одиста, ниоткуд, из ведрога јутарњег неба опасаног једва видљивом маглом, почело је да капље. Као по кап, киша је цурила са неба споро и мучно, изазивајући бес и нестрпљење код људи. Првобитни осмеси и узвици утишали су се и заменио их је потпуни мук, да би убрзо кренули повици препуни мржње и страха.

„Он више није наш Узвишени! Зграбите га, он је крив!”

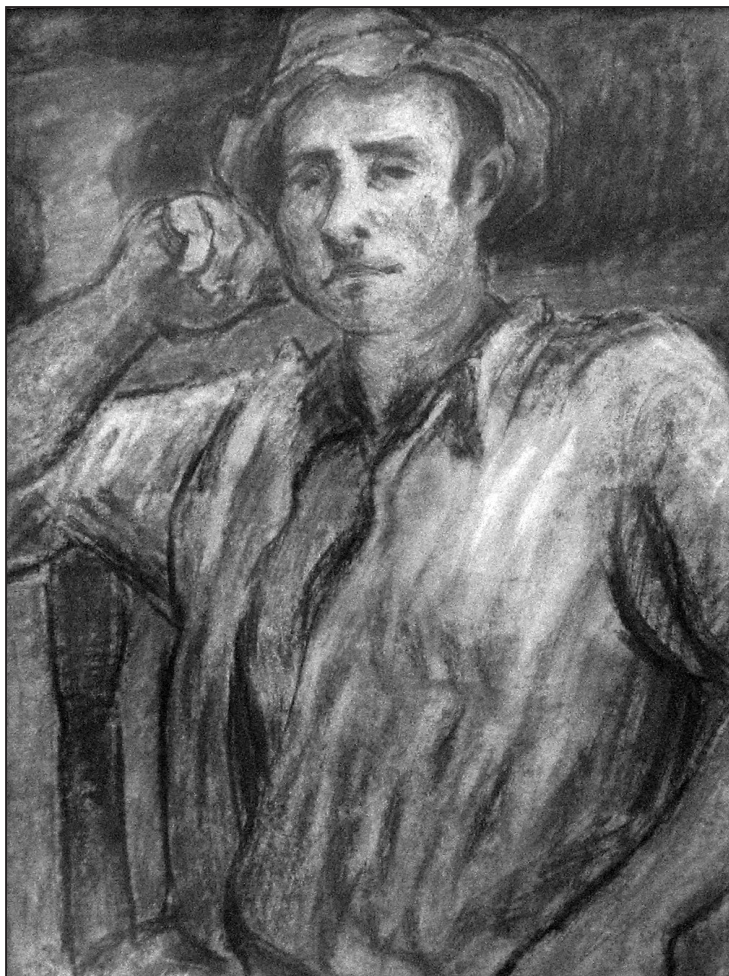
Дохватили су свог предводника и хитрим рукама га завезаног сместили у цак. Пао је и покоји ударац. Узвишени је тако беспомоћан и збуњен посматрао разјарену гомилу, не испуштајући ниједан звук. Када су ударци постали учесталији, а нарочито када је осетио да ће се и жене придружити том чину кажњавања, узвикнуо је:

„Сањао сам да ће киша почети и да ће стати! Зато сам заплакао! Све сам ово сањао и ражалостио сам се над свима нама! Ноћима сам се молио за вас и родну годину, ноћима бдио над вашим

сном све док коначно нисам уснио онај прави, спасоносни сан. Али, рекли су ми богови, да ће чим киша крене и прве се капи појаве на земљи, међу вама бити оних у којима ће се родити сумња! А они то не праштају!” Узвишени је спустио главу ка земљи, клонувши духом због изговорених речи. Бесна гомила је ћутала, послушквала и небо и земљу, а онда се свом силином окомила на човека у цаку.

„Ти си обичан човек у цаку! Ниси узвишен, да јеси богови би ти услишили молитве! Ти си крив!”, јечало је.

Прихватио је кривицу и препустио се вољи своје браће, док су у суседном селу одушевљено поздрављали први пљусак те тешке, сушне године.

*Тана илегалац, 1944. Србобран
пастел на хартији 81x65 cm*

Барбара НОВАКОВИЋ

ТАЧКА

Понекад човјек мора да обиђе читав свијет да дође кући, а да истовремено не мрдне с мјеста да би дошао себи.

Питам се гдје је та тачка у бескрају, у којој се двије паралелне линије сијеку. Ако је живот линеаран, а вријеме циклично, слива ли се увијек у ту једну тачку, бесконачно се вртећи у круг?

Луку сам упознала у гимназији. Тачка у којој су се наши паралелни, праволинијски животи спојили била је Милан.

Милан је био мој најбољи друг, знали смо се из основне. Његова мама, покојна тета Славица, и моја мама су ишле заједно у средњу школу, једно вријеме су и становале заједно. Мама ми је причала каква је то само љубав била, сви у генерацији су је препричавали: тета Славица је ноћима плакала и писала писма момку, Здравку – Милановом оцу – који је тада био у војсци, а она у средњој школи. Кад би ујутро мама и тетка устале да иду у школу, Славица би натечених очију рекла: *Цимери, ја цијелу ноћ нисам спавала!* Годинама касније кад су се удале за своје љубави и добиле дјецу, та дјеца били смо Милан и ја. Био је годину дана старији, уписао гимназију прије мене и сједио са Луком у клупи.

Тог јутра дошла сам петнаест минута раније и отишла, не у своју учионицу како сам увијек радила, него у Миланову. Била је празна, нико још није дошао. Сјела сам у клупу за коју сам знала да је Миланова. Чекала сам га. Имала сам нешто да му кажем. Ни дан-данас не знам шта, јер му то нешто нисам ни рекла. У учионицу је убрзо ушао момак, носио је исте наочаре као ја, црне, класичне штреберске, и пришао баш мени. Није ни имао избора, учионица је била празна, а мени је из неког разлога прорадио револт. Хтјела сам нешто Милану да кажем чим дође, а сад ми ти упадаш!

– Сједиш на мом мјесту, мирно ми је рекао.

– Ја чекам Милана, ово је његова клупа! – покушала сам одмах да ишчивијам своје – да се он макне.

– Јесте Миланова клупа, али је моје мјесто, још мирније ми није дао.

Не знам шта је даље било. Знам само да Милана нисам дочекала, да не знам шта сам тако важно имала да му кажем, па ми је сметао свако ко ме пренуо из мисли. Знам и да не знам да ли смо Лука и ја још нешто причали и како и кад сам ја уопште отишла. Име му тад нисам рекла, ни он мени своје. Те формалности смо касније.

Тек следећег дан сам срела Милана, рекла му да сам га тражила, да га нисам нашла, али нема везе, није важно (одједном ми није важно, а било је толико да сам га чекала насаму у празној учионици петнаест минута раније!) и испричала му шта се десило с Луком.

Смијао се из свег гласа:

– А, па то је Лука! Значи, срели сте се!

– Никог ја нисам срела! – опет ја по свом, сваки пут кад није по мом.

– Лука ми је најбољи друг, сједимо заједно у клупи.

Од тада смо се Лука и ја стално сретали. Куд год да кренем, видим га.

Вољела сам га. И он је мене. Тачка.

И три тачке...

Недавно ми је рекао да сам ћошката. Само што сам ја, изгледа, увијек била ћошката, не само сад, двадесет година након свега. А он ме је увијек шмирглао.

– Барбара, опет си се запетљала! Интелигенцијом треба себи да поједноставиш ствари, а не да их закомпликујеш – стално ми је понављао, док смо били на факултету. Ишла сам му и по жицама за роботе и по живцима.

Гледали смо његову фотографију од прије двадесет година, снимљену крадом у учионици, а у правом тренутку, коју чувам.

– Тај црвени џемпер сам носио бар шест година – смијали смо се. У том џемперу сам га и видјела први пут.

– Да сам тад знао што знам сад, помиловао бих тог Луку по коси и рекао му: Е мој мали, да знаш шта те чека и какав је свијет!

За двадесет година издешавало се много тога. Болести, смрти, растанци, крајеви, почечи, свадбе, сахране, испраћаји, дочеци, жеље, честитке и поздрави. Стављане су тачке. И три тачке...

Живот одавно више нема праволинијски ток. Плете се, петља, мрси и компликује као да је клупко којим се мачка игра.

Милан, тачка у којој су се Лукин и мој живот спојили, одавно је негдје у бескрају.

Ја сам и даље ћошката. Он ме и даље шмиргла. Бесконечно. У круг.

Понекад човјек мора да обиђе читав свијет да дође кући, а да истовремено не мрдне с мјеста да би дошао себи.

МИСЛИ

На углу Улице Новосадског сајма и Булевара ослобођења налази се једна клупа, на којој смо Милан и ја размијенили брдо мисли, прича ми Лука. Разговарали смо, ћаскали о вјечитој борби

са женским полом, ругали се малограђанству и ускогрудости нашег свијета, причали о плановима, сновима, маштали..., наставио је. Ту клупу смо називали *Филозофска клупа*. Кад год долазим у Нови Сад, сваки пут се сјетим...

Кад човјек пусти да му се мисли као пчеле роје, на крај свијета могу да га одведу, али га увијек врате тамо гдје му је души матица.

Испред гимназије је углавном било неколико клупа. Милан и ја смо се увијек налазили на једној истој. Била је то клупа мало издвојена од других. Њу увијек прву обасја Сунце, док остале, које су биле ближе зиду, и даље захвата хладовина. Било да је пола сата прије или пола сата послје школског звона, кад год имам нешто што ме тишти, ја сам ту посађена, а онда дође Милан и – као мама кад тјешу бебу која плаче – каже ми:

– Шта је било? – након чега крене мој јадикујући монолог.

На тој клупи сам се двоумила који ћу факултет да упишем и како да кажем професорици српског, Зори, која је била и остала моја књижевна мама (пред којом сам недавно дрхтала дајући јој моју нову књигу на читање, као да ће ми сада умјесто оцјене за писмени састав из српског језика дати оцјену за живот), да напоследку нећу уписати ни српску ни компаративну, него њемачку књижевност. Како да јој кажем, а да је не разочарам, након што ме је са толико посвећености спремила за пријемни и вјеровала у мене, и како себе да не разочарам, ако у једном тренутку на пола студија схватим да ја то не могу издржати и да њемачка књижевност ипак није била за мене.

На Сунцу се све јасније види, а Милан је увијек знао шта од свега што му говорим треба добро да чује, шта тек мало да начује, а шта да потпуно пречује или се, пак, прави да ме први пут није добро чуо и тако што ћу ја поновити своју реченицу и још једном је и сама чути, он ми да до знања какве глупости лупам и чиме се само оптерећујем.

Још је Андрић писао (читали бисмо на часу српског) како се љубав и кашал не могу сакрити, а ја сам Милану на дрвеном сједишту стидљиво признавала да сам заљубљена у Луку, као да то он већ одавно није знао, као да то и Лука већ одавно није знао и цијели мој и половина његовог разреда заједно са трећином професора који су нам предавали, почевши од Зоре и професора биологије, Васе.

На тој клупи сам сазнала и да њих двојица, Милан и Лука, уписују сасвим мужевне смјерове: први грађевину, а други мехатронику на факултету у Новом Саду, а ја ћу онда као свака заљубљена дјевојана тада одлучити да и ја идем за њима у Нови Сад и да ћу ипак тамо – типично дјевојкама – уписати шта друго, него језик и књижевност, њемачки.

На двјема различитим клупама и на два различита мјеста, а са истом оданошћу, Милан је годинама слушао и чувао мисли, моје и Лукине.

Током свих оних година које смо провели, док смо све троје студирали у Новом Саду, за постојање *Филозофске клупе* на углу Улице Новосадског сајма и Булевара ослобођења ја нисам знала. То је било нешто њихово. Мушка ствар коју не дијеле са женама. Мјесто

на коме ће њих двојица надугачко и нашироко да расподелају своје, једнако као што сам ја испред гимназије простирала Милану све своје женске бубице.

И кад смо Лука и ја – након факултета, а пошто је Милан све наше младалачке тајне, наде и снове однио небу под облаке – изгубили сваки контакт и годинама нисмо чули једно друго, између нас двоје остало је довољно брисаног простора, толико да све и да смо циљали – мисли нам се, моја и његова, не би једна о другу у ускомешаном ковитлацу животних брига окрзле, не би се судариле, а изгледа да су, ипак, за све ово вријеме, биле на истој клупи.

Кад човјек пусти да му се мисли као пчеле роје, на крај свијета могу да га одведу, али га увијек врате тамо гдје му је души матица.

БОРБА

Није важно против кога се човјек бори, него с ким.

Ако сам нешто научила за ово мало свог живота, то је да се треба борити. За љубав, за каријеру, за сан, за здравље... наставити низ.

Још откако су мами на превременом порођају рекли да имам само десет посто шансе да преживим, а ако и преживим, да никада нећу ходати, па до дана данашњег, у мени је нешто јаче од мене, што ме тјера да чупам и гризем, да се такмичим и борим, против других, а најчешће да надмашим себе саму.

Кад сам се први пут заљубила и – на изненађење свих – рекла да идем сто шездесет километара од куће на факултет, мислили су клиначка посла: проћи ће ме.

Имала сам све петице у гимназији (осим физике; физичко због здравља никада нисам могла да радим, али сам увијек одговарала теорију и морала сам да знам и ширину линије на сваком спортском терену појединачно) и могла сам да бирам гдје ћу наставити школовање, али су се сви надали да нећу отићи далеко. Пустили су ме да полажем пријемни у Новом Саду, готово с надом да га нећу положити. Знали су да сам добра, није се о томе радило, него је то неки страх празног гнијезда или чега већ, који је правдан чињеницом да је у Новом Саду и Београду најтеже проћи због велике навале.

Била сам десета на ранг листи. Буџет и све повластице биле су моје. И кад ме је Милан назвао да каже како ће он и Лука у повратку с факултета навратити и до Филозофског да виде моје резултате, ја сам само укључила онај микрофон на телефону да сви моји у кући чују, јер сам знала шта ће с друге стране бити изречено:

Положила си! Десета си на листи. Пакуј се, долазиш у Нови Сад!

Никада нећу заборавити татин туп поглед, мамине сузе, моју срећу и татин коментар:

– Десета, а?

Годинама касније поново сам се борила за сопствени, једини, голи живот на други начин. Био је фебруар претпрошле године.

Пријавила сам се на пјеснички конкурс, такмичарског карактера. Чија пјесма буде имала највише гласова публике заједно са гласовима жирија, тај односи побједу, а све у част једног од највећих пјесника српске књижевности. Моја пјесма звала се Живот. Пријавила сам пјесму и гласање је кренуло. Двадесет осам дана трајала је борба и надметање. Како је конкурс добијао медијску пажњу тако је и растао број учесника, самим тим и конкуренција. Око мене је мали круг одабраних људи, нове гласове сам тешко налазила, а други учесници су долазили са хордом од неколико стотина, па и хиљада пратилаца на друштвеним мрежама и први пут у животу осјетила сам да губим, не такмичење, него оно нешто у себи, са чиме сам рођена, оно нешто чиме сам вјероватноћу деведесет наспрам десет посто шансе да преживим обрнула у своју корист. На сву муку, постало је више него очигледно да нешто није у реду са гласовим главног противкандидата, Срђана. Не добија их на регуларан начин.

Лука је све пратио од самог почетка и кад сам га питала да ли је могуће намјестити ову његову технику и дугмиће, постоји ли неки алгоритам или нешто што пропорционално диже број гласова Срђану, одговорио је:

– Ма, тражио сам га. Видио сам како лик изгледа. Нема шансе да тај има интелигенцију и зна ишта да уради, све и да може да се намјести. Не брини, видиш да не зна ни пјесме да пише – рекао ми је да ме умири.

И, док га је Лука гледао као оличење свега мрског и злог на овом свијету што се сад наврзло на мене и против мене, па и против нас, и против чега се треба борити до уништења, ја више нисам знала шта да урадим и све више ме је хватао очај сваким новим погледом на ранг листу, гдје мој Живот пада.

– Можда све то треба да пустимо – рекла сам Луки једне вечери у тренутку незнања.

– Ја бих да ми њега разнесемо! И њега и пјесму, и кућу, и мачку му у дворишту! Да га сравнимо са црном земљом! Барбара, не можеш сад да одустанеш, кад само доведе дошли! Мислим, можеш, али немој после да ми плачеш и посипаш се пепелом кад изгубиш и покајеш се.

Повиновала сам му се. Колико год очајна била, познајем себе и знам да ће ми теже пасти, ако одустанем и питам се шта би било кад би било, него да изгубим. Кренули смо да га тучемо свим средствима. Број гласова је растао, мој Живот је ишао узлазном путањом ка врху и побједи, а мени се враћао живот у образе. Сваки пут кад Лука каже:

– Водимо десет – мени крв проври и кô гејзир врео млаз удари у вене.

Након двадесет осам дана борбе, побиједили смо. Живот је са симболичних двадесет осам гласова разлике био први, испред Срђана, Лукиног синонима за зло овога свијета.

И поред тога, Живот није освојио главну награду са именом чувеног пјесника, али се зато нашао у мојој новој књизи поезије за коју сам убрзо после конкурса потписала издавачки уговор.

Живот некако увијек нађе пут, ако човјек не одустане, ако упркос било чега настави да се бори – против смрти или Срђана – свеједно. А често уопште није важно против кога се човјек бори, него с ким.

ПУТ

Живот је пут, а одласци и доласци само су један мали дио тог никад до краја прегледног пута.

Мама ми често у разговору каже да, како је старија, све више вјерује да постоји нешто што човјека води. Нешто што још нико није јасно дефинисао, али свако за себе схвати и осјети присутност тога, једном кад крене да одмотава филм, кад увиди да је од свих непресушних и безбројних могућности које је имао пред собом, остварива и извијесна била само једна: она која се јесте догодила.

Кад погледам уназад, за ово живота што га имам, чини ми се као да сам чешће одлазила, него долазила, да је иза мене увијек остајало нешто, а да је испред мене, негдје тамо у непознатом, у неистраженом, чије границе на хоризонту мој поглед није обухватао, било нешто што ме је чекало.

Уписала сам факултет знајући тачно чему идем, а шта остављам. Тада сам први пут свјесно и с намјером, с циљем, отишла. Отишла сам у нови град, у Нови Сад, остављајући за собом оца, мајку, брата, кућу, родбину, земљу. Отишла сам, јер сам имала јасно постављен циљ, јер сам тежила нечему што желим да достигнем. Отишла сам, јер сам вољела. Била сам заљубљена, онако како се заљубиш први пут: јако, вртоглаво и бесповратно. Ипак, нисам била од оних што се у том стању лако занесу, опију. Нисам сањала нереалне снове, нити се препуштала слаткој уљуљканости да ме води. Имала сам конце у својим рукама, знала сам јасно шта желим да постигнем: да будем близу ономе што волим, близу Луке (и Милана) и да се изборим да радим оно у чему сам одлична, а што волим: да студирам књижевност.

Можда зато што је Лука био такав. Реалан, практичан и једноставан. Од њега сам учила да се у једноставности крије смисао живота. Да оно што кажеш и урадиш, оно у шта вјерујеш треба и да примјењујеш и да у животу вриједи једино оно што си остварио. Нереални снови су за оне који нису спремни да се за њих до краја боре. Зато су и остали нереални, неостварени.

Безброј свеколиких могућности, које би ми мој пунољетни живот имао да понуди, ја тада нисам увиђала, а ако није постојала само једна – да одем далеко од куће и постигнем све жељено онда је засигурно била извијесна једино још она друга – да останем и ништа од тога не урадим. У најбољем случају имала сам, дакле, два пута, два избора, с тим што овај други уопште нисам ни хтјела да узмем у обзир. За мене он није постојао.

Лука и Милан имали су такође сваки своје циљеве, снове, жеље.

Обојица годину дана старији од мене, изабрали су сваки свој инжењерски смјер и бацили се на изучавање робота, жица, дугмића

и грађевинских прорачуна – језик који је – без обзира што сам се вјештила у превођењу – за мене увијек био помало стран, ипак не и сасвим неразумљив.

Лукина обећана земља одувјек је била Швајцарска. Уређена кô кутијица, јасних граница и правила, прецизна и логична: систем који ради кô швајцарски сат, што се каже. Душу дала за роботичара.

Након смрти Миланове маме, отац му је отишао у Аустрију. Милан је планирао да послѣје студија оде код оца. Вјеровао је да ће тамо наћи посао много прије и лакше, него овдје.

Тог нашег разговора сјећам се до у слово и толико сам га често у глави премотавала, да је право чудо да ми се трака за тринаест година још ниједном није замрсила.

Путовали смо аутобусом кући за новогодишње и божићне празнике – мини распуст на факултету – и како бисмо прекинули пут, причали смо о свему и свачему, па и о томе да ће он отићи код оца, да Лука машта о Швајцарској, а ја ем што студирам њемачки ем имам дједа и бабу у Швајцарској.

– Ти си нам цокер „Зови!“ – смијао се. Тебе имамо у рукаву да нам помогнеш да чим прије прошпрехамо. Сваки пут кад нам негдје загне, ти ћеш ускочити, па кад завршиш факултет, а и дјед и баба су ти тамо, ето и тебе, зацртали смо тада јасно пут.

Милан је из аутобуса изашао на станици прије. Ја сам остала. Нико од нас ни слутио није да је и његов као и наш пут тада јасно зацртан – али не онако како смо планирали – а и прекраћен, али не веселим разговором који смо тада водили.

Милан је, ускоро, изненада и трагично кроз неколико дана, умјесто тати у Аустрију отишао мами на небо. Са животног пута, а тако није планирао, сишао је прије. Прије свега што смо мислили да ће се догодити. Прије свега што смо жељели да се догоди. Прије свега за шта смо се трудили да се догоди.

Лука није отишао у Швајцарску. Нисам ни ја.

Путеви су нам се тада убрзо раздвојили на готово десет година, да би се недавно поново спојили.

Често сам се питала да ли смо тада, све троје, и Милан и Лука и ја, имали и неке друге путеве, не само тај један којим смо кренули, јер кажу да млад човјек има безброј могућности пред собом, а како стари, све се своди на једну, ону најизвјеснију. Чини ми се да је наш случај обрнут. У раној младости бирали смо и видјели само једну, ону која нам је треперила попут звијезде, тамо негдје далеко, готово недостижна, пружајући нам свијетлу, обећану будућност. Сада, како нам године пролазе, а Лука и ја се познајемо двадесет година, колико је прошло од оних дана у гимназији кад смо се први пут срели, изгледа ми да је могућности било безброј и да је – од свега што нам се јесте догодило – могло да се догоди било шта друго на овоме свијету!

Обоје, ипак, након свега, чувамо једно друго као и сјећање на Милана, који попут звијезде, тамо негдје далеко, трепери и сија.

Живот је пут и постоји нешто што човјека води, а одласци и доласци само су један мали дио тог никад до краја прегледног пута.

Андрија ЛАВРЕК

ПРЕСЕК

1

Castrum Herculanum. 41 миљу далеко од тврђаве и насеља Singidunum, низ реку Danubius, и 15,5 миља далеко од тврђаве и насеља Cusum узводно. 23. аугустус 25. године Диоклецијанове ере, крај петог и почетак шестог сата дана.

Велика чистина у шуми. На чистини – тврђава, зидина од камена. Виде се четири куле. Две од њих су у реци, да ли зато што су тако изграђене или зато што је река надошла. У зиду између две куле капија. С једне стране, тамо где се завршава зид, тече река, са друге, иза поравнатог дела, почиње узбрдица; тамо је невисока планина. Капија је одшкринута; посада се, очигледно не плаши напада. На кулама, ипак, по један стражар; то је, несумњиво, питање дисциплине. Испред капије, напољу, игра се неколицина дечака. Мало даље, на ивици шуме, неколико дрвених колиба; можда зачетак насеља уз тврђаву.

Капија се још мало отвара и излази војник, носећи ведро. Прилази најближем дечаку и говори му осорним гласом: „Доне ми аква!” турајући дечаку ведро у руке. Затим се враћа у тврђаву. Дечак полази према реци, али га неки средовечан човек са ивице шуме позове к себи. Дечак одлази онамо. Човек се нагиње према њему и тихо говори нешто. Дечак одлази према реци и захвата воду, али тако да се у канти нађе и мало муља. Затим се враћа до капије, спушта пред њу канту и довикује: „Еј, ево ти аква!” па се брзо удаљава. Војник излази и узима канту не гледајући. Направи неколико корака, онда, на самој капији, погледа и почиње да говори нешто љутитим гласом. Просипа прљаву воду и сам одлази до реке да поново напуни ведро чистом. Онај средовечан човек и дечаци се смеју, стојећи на ивици шуме. На зиду тврђаве изнад капије сад стоје два војника и један од њих се обраћа оном доле: „Ту, ступидус! Нумквам кредере хис барбари!”. Војник улази у тврђаву и затвара за собом капију. Дечаци настављају да се играју. Људи на ивици шуме почињу да обарају једно дрво; то сигурно свима одговара – око тврђаве се повећава брисани простор а локални житељи добијају грађу за подизање колиба.

2

Двеста метара далеко од железничке станице Чортановци Дунав у правцу насеља Сремски Карловци. 61 километар низводно је град Београд, 23 километра узводно град Нови Сад. 23. август 2010. године хришћанске ере. 10 сати 48 минута.

Исто место, зарасло у шуму и шикару. Лево, где се терен диже, назире се крај шуме; тамо је пружни колосек. Десно је Дунав, али се не види од шуме. Из правца станице Чортановци Дунав води колски пут, и он зарастао у траву. Путем долази човек проседе косе, вишег раста од римских војника, гурајући механичку нараву са два точка – бицикл. Човек долази до табле са натписом *Римски град Castra Herculis* III век. Али нигде се не види ни град ни тврђава. Само је један вештачки објекат: дрвени сто са две клупе. Човек прилази клупи, прислања уз њу бицикл и накратко седе. Затим устаје и одлази мало даље. Тек тамо се у ископаној кружној јами, већ зараслој у траву, види оно што је остало од тврђаве: камени темељи, или остаци куле. Човек вади метар из футроле у торби коју носи на бициклу, ускаче у јаму, мери висину станице – око 1 метар. Исто толико су високи темељи, односно подножје срушене куле. Сасвим при тлу зидови куле били су широки око 1,3 метра. У том часу се чује звук воза који пролази пругом у смеру града Новог Сада. Човек излази из јаме и полази трагом зида који води према Дунаву. Али не стиже далеко јер је терен нераван и сувише зарастао. Враћа се, вади бележницу и записује нешто. Поново се чује пролазак воза, овог пута у супротном смеру, и човек записује време – 11.25. Отприлике дописује и време првог проласка воза – 11.10. Затим се враћа према железничкој станици. У часу када стиже до ње, у 11,35, поново наилази воз у истом смеру као први пут. Већ и ова учесталост показује да релативно близу од некадашње Херкулове тврђаве и „римског града” сада постоје насеља са бројним становништвом. Али од „кастре Херкулис” није остало готово ништа.

3

Исто место. Надалеко нема никаквих насеља. Локално време непознато. Али прошло је исто онолико времена колико је прошло између часа постојања римске тврђаве са насељем и часа постојања станице Чортановци Дунав.

На месту где је била тврђава сада је неравни плато. Земља је гола, смрзнута, без снежног покривача. Лево се види врх брда; он је бео. Десно, ниже, једва се препознаје корито велике реке, јер се подигло и скоро поравнало са равницом с друге стране. Тамо је сада смрзнути, готово скамењени муљ. Али дном некадашњег корита ипак се нешто креће – уска, тамносива, скоро црна пруга масне густе течности. Течност је топла али смрдљива и у том потоку-речици нема живих бића. У читавом залеђеном крајолику то је последња топла и покретна ствар, гротескна имитација живота.

Дарко ЛАЗАРЕВИЋ

БОН

„Марш напоље!”, чизме подигоше пушку и осветнички је, пред огњиштем, уперише према челу једног човјека, једног од многих глава породица. Тих дана су, уз непрестано утјеривање страха од смрти, испразнили многе куће и све што је спадало у људску врсту, одвели ко зна куда.

Чизме нису остављале поштеђене, без обзира на то да ли је у питању дијете, трудница, инвалид... Нису имали никакво оправдање како би некога оставили. Заправо, није да нису имали, већ га нису хтјели. Није им било потребно. Упркос овим дјелима, међу чизмама је владало опште убјеђење да раде нешто добро, да чисте оно што је прљаво, да је њихова мисија света и да је за њено испуњење свако средство за чишћење дозвољено.

Једно село, опустошено село, једно од многих, сада, себи сличних било је под опсадом чизама разних бројева. Гдје год би прошла покоја чизма, остао би траг пустоши која би се на дивљем западу приказала котрљајућим, травнатим смотуљцима чији је почетак, смјер и завршетак кретње одређивао повјетарац, вјетар или чак и Олуја. Међутим, оно што је остало након стампеда чизама, исказује се у виду оскврнављених путева, који су у тренутно стање распадања, доведени притиском терета камионских точкова, који су чинили заробљени сељани.

Макадам, свјеже присут новим слојем шљунка, а затим поравнат како би се по њему могло возити, сада је био препун рупа. Претходно засипање је био само дио кампање кравата, како би се народу бацила прашина у очи, помало и дословно.

Попут ваљка који зид кречи црном бојом, пролазила је војна артиљерија, кречећи села у празне, мецима избушене куће, затим у парчад преломљеног стакла са прозора, мноштво разваљених врата, разрушених ограда и све остале боје са палете разарања. У двориштима сте могли наћи и покојег љубимца убијеног прецизним пуцњем. Могли бисте пронаћи друге љубимце, али на путу, прегажене

небројено много пута и до те мјере деформисане, да је било могуће само замишљати како су некада те животиње изгледале на основу њихових остатака спљоштених у крзнене палачинке које више ни мувама нису биле привлачне. Ријетко који пас или мачка би успјели да умакну цијевима пушака и излизаним точковима неопажени. Једино се гавранови нису крили и упркос предрасудама које људи вијековима граде о тим птицама. Летјеле су изнад села и грацима упозоравале преживјеле животиње на долазећу опасност. Људе нису, не због освете, већ због тога што су чак и оне знале да њима није било спаса. Ко се спасио, спасио се... Онај ко није, све своје тренутне и будуће молитве претворио је у молбе Бога за што бржу смрт.

Просјечан камион вукао је за собом приколицу висине од два метра, ширине два и по и дужине од осам метара.

Наравно да нико у камиону није био у стојећем положају, били су натрпани у приколицу и лежали једни преко других како би се уштедјело на простору и умањила воља за животом.

Да све буде још горе, кров приколице био је прекривен црном керадом која је испод стварала несносну врућину попут оне у пластеницима.

Послије неколико сати вожње, у мраку јаука проистеклих из nelaгодности, загушљивости, крчећих цријева и пресушених грла, осјећај за оријентацију и вријеме су испарили. Заробљеници су могли једино да мисле о томе да ли им је горе када се камион споро креће јер је то значило продужетак мучења, жуљања и гужвања са осталима или када се камион креће пуном брзином на избетонираном путу и у брзини пређе преко рупа које су се неком магијом увијек стварале, без обзира на то колико гласно и одлучно кравате обећају одлуче да их закрпе сваке двије или четири године у зависности од тога којој дионици тај пут припада.

По доласку на одредиште, два пара чизама, све редом су избацивали напоље попут врећа кромпира. Све на двије камаре. Било је ту много сломљених руку, ребара, нагњечених вилица, утрнулих тијела, неколико онесвијештених и мноштво мртвих. Било је и оних који су били довољно храбри да испусте јаук од бола који их је мучио, а и ко би могао да им замјери.

У годинама и данима прије него што је десетогодишњи Милан био ухваћен, био је бјегунац и школовани копач. Приликом порођаја, Миланова мајка је умрла, с обзиром на то да се није ишло код доктора како дјецу не би уписали у књигу рођених читаву једну годину дана, како би били годину старији када добију позив за војску, није било никог стручног да контролише порођај и несрећа се десила. Али да зло никад не долази само, показало се након свега неколико сати откако је Миланова мајка умрла. Отац је заиста много волио своју жену и није хтио да буде одвојен од ње ниједног тренутка у свом животу, јер би онда такав живот био безвриједан. Због тога је узео пиштољ, ставио га себи у уста, повукао ороз и просуо себи мозак. На Милана је и заборавио. Њега није имао ко да чува. Та одговорност

спала је на рамена родитеља Милановог оца, али несрећа никако да се откачи од те породице... Када је напунио три године, баба је умрла од туберкулозе, а пошто је она умрла, дјед се замало угледао на свог сина, али се за разлику од њега предао умјетности изговарања ријечи ДОБРА након сваке брље коју би попио. Наравно, није се зауставио само на домаћој шљивовици. Било је ту свакаквих комбинација. Када би се уморио од гостовања у кафани или комшилуку, отишао би до трговине и узео флаше пива чија је марка била дванаестословно име, пола на ћирилици, пола на латиници. Искрено, коме би тај натпис сметао? Свакако, онај ко иде у трговину са намјером да купи нешто такво иде са надом да ће погодити праву кућу. За остало ће се већ снаћи или ће му неко помоћи. Дјед је био жесток противник попова, црквених ствари и свих осталих који нису сасвим усвајали његово мишљење у вези са сваком ситницом која може да се помене у разговору са просјечним обожаваоцем комунистичког режима. Са двије флаше и једним хљебом који му је трговкиња кришом утрпала за Милана, дјед је сједао за сто у собичку и почео да држи предавања унуку. Обично би кренуо од исправљања Мојсијевих таблица према својим увјерењима. Свака његова реченица била је обиљежена лупањем шаке или флаше о сто, чудним гримасама и увијањем гласа у зависности од тога о чему говори.

„Ја сад Господ Бог твој!”, оvdје прекине реченицу и покаже прстом на себе.

„Немој имати других богова осим мене!”, појачао би глас на овој реченици како би нагласио свој ауторитет.

„Не прави себи идола, нити каква лика, немој им се клањати, нити им служити!”, ову заповијест би прочитао значајно само како би прикрио да нема појма шта она значи, а затим би следећу суптилно, колико то може један пијан дјед да изведе, прескочио.

Скочивши на пету преко четврте, вриснуо би:

„Поштуј оца свога...”, онда би уследио који тренутак ћутње, па би наставио: „...Да ти добро буде и да дуго поживиш на земљи!”, па би објаснио како је он поднио жртву и преузео улогу његовог оца на себе.

Након ове би обично схватио да је четврту заборавио па би поменуо и њу али, обавезно, на свој начин:

„Неђељом не ради никад, ни вел’ким свецом, ак’ је црвено слово, не ради! Ак’ је црно, прекрсти се па, Богу се молећ’ одради шта имаш ако мораш! Ш’ чуо?”

Када би добио потврду у виду климања главом, наставио био тоном који је заправо подсећао на веома ученог човјека који се само крије иза маске маторог пијанца:

„Не убиј... Ако не мораш!”, пошто је он ипак покушавао да глуми колико-толико паметног човјека, све што би рекао, поткрепио би образложењем. За ово је на примјер било, да може да убије само ако неко пријети да убије њега.

„Не чини прељубе! Слушај, ћале ти је био поштен, јок ко мајка, он у курварлук никад није иш’о, нисам ни ја, а немој нит ти!”

„Не кради... Осим ако није да преживиш, ал’ увијек врати!”

„Не свједочи лажно на ближњегга свога! Ова ти је светиња! За издају се губи глава!”

Десету се није ни потрудио да прочита. Онда је настављао да прича о својој покојној снаји, како је она стално набијала рогове свом мужу, па се он јадан, кад му је то рекла на самртној постељи, убио због тога. Такође се, укруг вртјела и прича о томе како његови други дјед и баба спремају да га лажно предају полицији и да га убију. Милану је било забрањено да ступа у било какав контакт са њима, а они нису долазили у посјету никада, нити су покушали. Ове приче је Милан слушао док није навршио десет година.

Било је вријеме када је поп светио водицу по селу и баш се намјестило да тада дође нови поп. Ниједну кућу није пролазио и већином су га домаћински дочекали. Мали Милан је тог дана остао сам у кући, након што је испратио дједа до шуме у сјечу дрва. Већ је имао договорено друштво са једним комшијом, па му унук не би био ни од какве користи у „сјечи”. Малац је већ знао шта га чека кад се дјед врати из шуме јер је у њу пошао наоружан са двије сјекире (једном мањом за тесање ситног грања и једном већом за мало веће поухвате) и чутурицом препеченице. Вратио се кући у року од неколико минута, кад ето ти га поп за њим.

„Помоз Бог, дијете!”

„Бог Вам помого, оче!”

„Има л’ ко старији ил’ си ти газда куће?”

„Има ђед, ал’ он је отишо до шуме.”

„Шташ, ај онда да осветимо водицу! Ај, жив био, донеси сноп босиљка!”

„Ево одма!”

Донесе он босиљак, једну мало сувљу грану, и поп поче обред и позва и њега да прочита *Оче наш*, док он и ђакон прпреме све што им треба.

Када се све то обави, био је обичај да се попу да макар сто шилинга, међутим, прије него што је Милан успио и да помисли да оде да извуче нешто новца који је мјесецима чувао, поп је извадио двадесет шилинга за њега и благословио га. Милан је захвалио, а потом га испратио и пожелио му срећан пут, кад ето ти га дјед се враћа из шуме и поздравља се са комшијом. Имао је онај пијани, лудачки осмијех који је само Милан знао одмах да препозна, а поред тог осмијеха, посртање га је одало да није сјекао дрва. Поп није ништа рекао, већ је ђакону упутио поглед који је значео: „Сачекај...”. Вакон је нијемо климнуо главом и укопао се у мјесту и тако су неколико тренутака посматрали пијаног маторца како се мучи док покушава да иде правом линијом од тачке А до тачке Б.

Милан је био на улазним вратима куће у стрепњи од тога шта ће се десити. Поп и ђакон стајали су на средини дворишта које је коса тек до пола начела. Дјед је извирио на капији као да га до сада нико није видио и иронично, кроз неки психопатски полуосмијех назвао: „Помоз Бог!”

Поп: „Бог ти помог’о, домаћине!”

Дјед: „Откуд ти попе?”

Поп: „Дош’о сам да осветим водицу!”

Дјед: „Ваљда треба да се сачека домаћин, попе?”

Поп: „Извини, чича Миле, мали је био ту, а ми смо у журби!”, оправда се поп, али је својим тоном јасно дао свима до знања да му уопште није стало да се правда, већ је само био уљудан.

Дјед: „А, како се ти оно зовеш?”

Поп: „Митар.”

Дјед: „А, је л’, Милутине, што си ти у моју кућу довео телохранитеља?”, упита га веома нападно, отприлике као да га изазива на тучу.

Поп одговори насмијавши се: „Није ово, чича, телохранитељ, већ ђакон. Он је ту да...”

Дјед: „Марш из моје авлије! Мајку вам лоповску!”

Поп: „Бог Вам је дао стварно дивно дијете!”, одговори он тоном из ког није произилазио ни најмањи трачак злобе или љутње, већ чиста благод и смирење. Било је нешто опчињавајуће у том гласу.

Дјед: „Море, вуци се!”, скину опанак са ноге, паде, и баци га на попа, али грешком погоди „телохранитеља”.

Ова двојица се трипут прекрстише, поздравише малог и изађоше из дворишта. Дјед се некако окрену, онако сједећи и скиде и други опанак и баци га ка Милану.

Он устаде, а Милан утрча у кућу и уђе у собу гдје су највише боравили. Знао је да не може побјећи, само није хтио да читава махала чује оно што је очекивао да ће му дјед рећи.

Ушао је у собу и стао уз зид као некакав затвореник гледајући дједа кроз прозор како се пење уз степенице и лупајући вратима, улази у кућу. Дјед је рефлексно покушао да се изује, али опанака није било на његовим ногама, већ су се само циједиле мокре чарапе и остављале блатњаве кораке по кући. У собу је ушао без ријечи и сјео на столицу, примакавши је прозору, окренувши леђа Милану и самосажаливо поче да бесједи: „Одгојио сам змију у њедрима... Тако мени и треба. Ја све бољи он све безобразнији... Што си га пустио?! Јесам ти милион пута рек’о, ак’ видиш попа, закључај кућу, затвори прозоре и прави се мртав!?”

Нека, нека, држаћу ја тебе још до краја године, после пут под ноге...”

Милан је само ћутао и гледао у под са осјећајем кривице.

Дјед је наставио нешто да мрмља о његовим родитељима али га овај више није слушао. Од читаве дједове бесједе је само чуо неколико реченица:

„...држаћу ја тебе још... онда напоље...”

Кроз пола сата гунђања, дјед је неколико пута поновио ову реченицу. Једино је сваки сљедећи пут скраћивао Миланов боравак у кући. Када се повратио, чуо је како му је дјед скратио рок на мјесец дана. Ту је излио сав свој бијес, али се није могао натјерати да повиче или каже нешто ружно дједу, али му је рекао:

„А, је л’ могу одма’ да изађем.”

„ИДИ!”, продера се дјед обрадовавши се приједлогу.

Малац изађе гледајући у дједа и очекујући било какву реакцију, али је на његово изненађење, није било. Обуо је своје старе, подеране опанке и изашао напоље. Тек што је прошао кроз капију, дјед је заурлао са вањских врата, раширених руку држећи се за шток од врата:

„Назаад!”

Миланче се окрену, показа му средњи прст и отрча што је брже могао. Окренуо се још једном да се увјери да га дјед не јури и видио је да нема око чега да брине јер се дјед само вратио у кућу.

Пред њим се појавио нови изазов, а то је, проћи кроз село без ичијег опажања његове забринутости. Пошто је често ишао до дућана, било му је најлакше да то и одглуми. Било је потребно само да набаци неки лажан смијешак и поздравља све комшије без прескока.

Док се провлачио кроз село стидљиво, као да је нешто украо, дјед је отишао и урлао на једну комшиницу, удовицу, јер је наводно, искривила међу између њихових њива на његову штету, а она му је позвала полицију, па су га они задржали једну дугу ноћ на тријежњењу.

Од тог дана, за Милана је почео нови живот, дједа више није видио, нити су се распитивали један за другога.

Отишао је на други крај града избјегавши све зачуђене и радознале погледе мјештана. Привремено се скрасио у једној напуштеној кући у циганској четврти. Њима је било прилично свеједно ко пролази кроз њихово насеље, нису никог дирали ни осуђивали, а није нико ни њих дирао. Један странац им није представљао проблем, штавише, Миланови тамнопути вршњаци су се врло брзо спријатељили са њим. Постао им је брат. Заправо, не, постао им је један од браће, јер се код њих о томе скоро никад не говори у једнини. Након првих неколико сати, схватио је да мора да нађе посао, и то хитно, па се одмах распитао по насељу има ли неког мјеста за њега да заради парче хљеба.

Једва да је и сам могао да вјерује у то колико је имао среће. У првој кући на чија је врата покуцао, нашао је спас. Врата му је отворио један млад Циганин, по имену Хасан, а иза њега је извирила жена, црне и масне косе, нешто мало дуже. Звала се Алдина, а иза њене сукње су с га с подозрењем посматрали Валентино, Нермин и Беган. Најстарији је био Валентино, имао је пет година, пратио га је за главу нижи Нермин са своје четири године и на самом крају се налазио Беган са три године који је упорно понављао: „Циган мерхабааа!” Нермин би га ударио малчице по потиљку да престане, а Валентино би звекнуо Нермина јер удара Бегана.

Пустили су га унутра и повели су разговор у којем је било свега осим правилно употребљених падежа, али важно је да су се спријатељили и разумјели. Хасан је обећао да ће повести Милана код једног газде на своје име, али само сутра, па ако се допадне газди, онда може да остане, ако му се не допадне, помоћи ће му који дан да преживи, али послије мора сам да се сналази.

Сљедећег јутра комшијски пијетао са веома развијеним радним навикама, поздравио је прве зраке Сунца, али Милана није изненадио јер је он од узбуђења устао отприлике сат времена прије пијетла и спремио се за свој први радни дан (навукао је оне своје опанке и привезао неке крпе око дланова како би се мање нажуљао мотиком). Како се пијетао огласио тако је и Хасан изашао из своје куће и насмијао се када је угледао Милана онако живахног и спремног за окопавање паприка. Пјешке су отишли негдје до центра насеља и стали на видно мјесто да чекају газду.

Тек, након пар препричаних свадби касније, испред њих се појавила једна црвена кочија без коња, марке буба, којом је управљао један изузетно богат и расположен човјек. Ушли су у ауто, а возач се одмах почео распитивати ко је нови радник. Хасан, упознат са свиме што му је Милан испричао, знао је да му не би годило да открије његов прави идентит, те је рекао да је то син једног његовог познаника, Младена Келте. Уз силно бркање падежа, газда ништа није ухватио, али није хтио да разговор учини непријатним. Разумио је да је Милан у ствари Младен, па га је тако и ословљавао. Кроз даљу причу о политици и предвиђању пропадања државе, Милан је некако сазнао да се газда зове Божо. То име је добро запамтио. Возили су се неких петнаест минута до његовог имања гдје су их чекали и остали радници. За столом су сједјели тројица одраслих мушкараца, не млађих од четрдесет и пет година и двије бабе у изванредној физичкој форми. Биле су сестре. Оне су биле водећи копачи чијег се умијећа једино Милан стидио јер није могао да повјерује да двије бабе окопавају скоро три пута брже од њега младог, пуног енергије. Због тога је одлучио да иде свом снагом против корова, али се веома брзо уморио. Хасану то није баш било по вољи јер је једини он могао да парира бабама по квалитету и брзини, али сада је морао да покрива и Милана помажући му тако што је окопавао успут и његов ред помало, тамо гдје је много корова израсло. У средини ове војске, налазила се газдарица. Она је ту била како би надгледала своје јединице, али је била војсковођа од части, те ни она није ни најмање заостајала за својим војницима. Милана је стално хвалила и храбрила га да само тако настави да ради јер је био поштен. Радио је без икаквог прескакања и муљања, за разлику од тројице својих колега, не рачунајући Хасана. Када би прешли границу њеног стрпљења, повремено би их вратила по неколико корака уназад како би поправили оно што су „случајно” прескочили. То би помало обрадовало Милана, јер му се тако враћала нада да неће више бити посљедњи, али и та нада би врло брзо нестала када би на видјело изашла права разлика у њиховој снази и искуству. Мало је рећи да је био љубоморан на њих у том погледу, али се вјешто трудио да то сакрије и добро му је ишло, осим код Хасана, који му је пријетио погледом и уз неколико знакова рукама да успори, да иде нормалним темпом, оним који њему лежи јер, ако одједном потроши сву снагу, прави њему додатни посао на дуже стазе. Када је газда Божо прогласио крај радног дана у седам навече, сви су осјетили огромно олакшање, а поготово новајлија који је посрнуо од умора и пао на

земљу. Сви су му се несвјесно благо насмијали, као да су видјели лане у снијегу. Сви су поново засјели око стола испред куће док је око њих за минут обишла газдарица и послужила их пићем. Чак се и Милан вратио у свијет будних, али је и даље био исцрпљен толико да није ни схватио колике жуљеве је направио у коријену палчева које је заборавио да обмота.

Док су остали чаврљали поново о политичким темама, Хасан је пришао газди који је скупљао алат иза куће да му се извини у Миланово име, али га је зачудило то што Божо уопште није био љут, већ му је наредио да га пусти један дан да одмори и да га од сада сваки наредни радни дан доводи поново.

„Овај пут ћу му дат’ мало мању дневницу да се ови не би шта замјерили... Добар је мали”, мрко погледа кроз зидове куће према оној тројници који се ни најмање нису потрудили, већ су још и хтјели да забушавају њему на штету.

Прва ствар коју је малац схватио, била је да никад не пита колико је сати, а ако то уради неко од осталих, да се потруди да то што прије заборави. Друга да је радознале испитиваче врло лако одбити реченицом:

„Ма, ја сам ти Младен, Келтин син, мораш знат’ сто посто!”

Ова реченица, изговорена тоном који те чини глупим ако га не разумијеш, врло је лако заустављала сва наредна питања. Најневјероватније од свега је било то што су се кроз трачеве, развиле многе приче о Келти. Пред Миланом су причали како је он био много добар и вриједан човјек, достојан сваке хвале и како су они, ето, имали част што познају таквог добричину.

„Младену” су ове приче сасвим одговарале, јер су на сва за њега непријатна питања одговарали једни другима.

Газда Божо је исплатио све раднике по договору, а затим, изашао аутом на пут пред кућом и свирнуо Хасану и пиониру да устану да иду кући. Пошто Милан није био у стању да се покрене, Хасан га је ухватио и пренио на задње сједиште аута и још једном се поздравио са осталима. Газда Божо их је истоварио на истом оном мјесту на којем их је и покупио, па се онда вратио кући, а Хасан је Милана ставио да му сједне на леђа и однио га тако у своју кућу.

Чим је отворио врата, агресивно га је напао мирис свјеже спремљене кафе, на који ни Милан није остао равнодушан, а под ногама га је сачекао малац са узвиком: „Циган мерхабааа!”, а затим је наступило ланчано клепање по потиљку међу браћом, све док мајка није повикала на њих јер се забројала док је засипала кафу. Хасан спусти свог радног колегу поред смедеревца да се згрије јер се тресао од грознице, а онда је сјео за сто и посркао врућу кафу из веома мале металне шољице која се није могла држати са више од два прста.

Сутрадан, Хасан је поново поранио код газда Боже, а Милан је по договору, остао да се одмори. Био је то веома забаван дан за њега. Три брата су га веома завољели и све вријеме су се заједно играли. Стали би само када их газдарица куће натјера да уђу и наједу се вруће погаче.

Запамтио је овај дан као један од најбољих у животу, ако не и најбољи.

Сваким сљедећим радним даном осјећао је како постаје јачи и издржљивији. Након само пет дана, Хасан више није морао да се уплиће у његове редове приликом окопавања јер је овај сад већ ишао пристојним темпом. Успио је да превазиђе двојицу од оне тројице љенчуга. Његов труд није остао неисплаћен. Једно вријеме је чича Божо надгледао како раде и, видјевши „Младенов” квалитет и брзину, почео га је исплаћивати колико и остале раднике. Нико није смио ни да зуцне поводом те одлуке, али осталима, осим Хасану, то свакако није било по вољи, али кроз пар дана су се привикли и на то.

Ово је био Миланов живот у наредних неколико мјесеци, изузев дана који су у црквеном календару били маркирани црвеним или подебљаним црним.

Конечно је био мало срећан. Једини неостварени сан му је био да иде у школу, барем док није чуо од друге дјеце да је то једно страшно мјесто. Није цијенио мишљење оних из првих клупа.

Касније је упознао и многе друге газде на препоруку чича Боже, па је становао привремено у напуштеним кућама у близини тих газда када се радило код њих. Увијек се трудио да покаже најбоље од себе и урадивши то, сваки пут је био награђен.

Испрва, овакав живот звучи незамисливо, као пакао, али то су заиста били испуњени и срећни дани. Све то је прекинуто када су чизме дошле у поход и на препад све поробиле.

Тада се поново радило код чича Боже. Брале су се паприке. Никад тако добро нису родиле као што је то био случај ове године, али остале су тек напола обране...

Божо је излетио на пут и у даљини угледао огроман облак прашине. Звук који је допирао из тог облака био је звук мотора теренаца и камиона. Знао је ко долази и грдно се покајао јер је знао да ће доћи, чуо је од својих далеких рођака, али није очекивао да ће тако брзо напредовати до села. Хтио је да заврши радове на плантажи прије него што се одсели. Била би штета да толики труд пропадне. Комшија је дотрчао до њега урлајући његово име успут. Покушао је да му каже да је цијело село опкољено и да нема ни помоћи да пристигне, а ни излаза из села. Чича само што није заплакао, али знао је да мора остати хладне главе како би спасио макар своју једину породицу, своју Споменку, и јадне раднике који су се задесили на погрешном мјесту у погрешно вријеме. Отишао је иза куће и довикао жену. Дао јој је дебео смотуљак новца и рекао каква је ситуација, а затим јој је наредио да заједно са осталим радницима пређе преко њива и оде да се сакрије у шуму. Наравно, она га је одмах узнемирено питала шта он планира да ради и зашто он не бјежи. Предвидјевши то, рекао јој је да само мора у кућу нешто да узме и да има довољно времена да се и он сакрије јер ови не напредују брзо, а комшије пружају отпор колико је то могуће. Када је то рекао, није више имала избора, морала је да крене да трчи са осталима према шуми. За то вријеме газда Божо се замало стрмоглавио низ степенице подрума док је трчећим кораком силазио по своју ловачку пушку. Репетирао ју је и стао на праг да чека непријатеље.

Овамо је, кад је газдарица саопштила вијести, Хасан полудио и трчао најбрже што је могао са идејом да украде чича Божина кола и да оде да сакрије жену и дјецу, али није успио ни да дотрчи до куће када се сприједа зачуло неколико пуцњева.

Последња слика које су се он и Милан сјећали кад су изјурили испред куће, била је леш чича Боже опружен преко степеница са којих је капљала свјежа крв, још увијек врућа и ријетка, прекривши бетон својом црвеном пуноћом. Хасан и Милан били су преокупирани мислима о томе како је ово могло да се деси толико да, нису ни схватили да се на другом крају дворишта налазио леш једног пара чизама, а затим им је пао мрак преко очију јер су били онесвијешћени ударцем пушака по глави. Споменка и радници су некако успјели да се извуку сакривши се у колиби у шуми. Иако је шума била претражена, нису их успјели пронаћи. Имали су луду срећу да извуку живе главе. Леш свог колеге, саборца, чизме су ставиле на носило и прекриле неком церадом да се не види, а затим су га ставили на крај камионске приколице претоварене сељацима које су похватили. Милан и Хасан су били убачени у други камион, а чича Божу им се није исплатило превозити, пошто је ионако био мртав, али пошто га нису смјели само оставити на прагу, колико год да су хтјели да крвари и трули на сунцу, одлучили су да га убаце у бунар. Иза њега је само остала већ скоро сасушена локва крви на степеницима и бетону поред њих на којој се она слила.

Споменка је већ увелико јецала јер је изгубила мужа и још два пријатеља, да не помињемо да је један од њих десетогодишње дијете. Остали су јој из предострожности прекривали уста руком како би одржали мртву тишину док не буду сигурни да је опасност прошла. Пошто је већ прошло неколико сати, један радник, онај који је највише забушавао, добровољно је изашао да извиди ситуацију и донесе макар неколико паприка, јер су звучи гладних цријева већ постали несносни. Вратио се на мјесто гдје су стали са бербом и потрчао назад зграбивши три упаковане вреће након што се увјерио да нико не вреба са стране, а и како би на толиком, отвореном простору...

У камиону се Милан први пробудио од силине трескања возила преко пређених рупа на путу. Страшно га је бољела глава, највише на мјесту ударца на ком је, опипавши је, пронашао огромну чворугу која је помало и крварила. Запрепастио га је приказ који је угледао пред собом. Људи су били бачени једни преко других, нагурани као сардине. Они на дну су се највјероватније погушили до сада, али је ипак осјећао кривицу јер се налазио на врху те људске пирамиде, па се ухватио за кров и висио тако на рукама док се трудио да ногама барем мало умањи терет ослонивши се о странице.

Мисли су му биле у потпуности растрзане на неколико страна. Са једно стране, смрт чича Боже, са друге онесвијешћен Хасан, са треће, Хасанова породица, са четврте, газдарица Споменка и радници, и пета, његов блесави и вјероватно пијани дјед. Јесу ли били ухваћени? Јесу ли им наудили? Ако су пронашли Хасанове, јесу ли се макар на дјецу смиловали? Је л' се дјед побунио против чизама као против попа ако су му ушли у двориште? Јесу ли се ови сакрили?

Шта ће бити са њим, са Хасаном и са овом гомилом људи испод? Зашто их муче? Шта су им скривили?

Са свим овим питањима у глави, остао је само празног, тупог израза лица и није био више свјестан ничега. Недостајала му је топлина Хасанове породице и бар још једно: „Циган мерхабаа”.

Путем се из гомиле под Милановим ногама чуло много јаука, запомагања, молитава, клетви, крцкања ребара, кичме.

Сада се већ и Хасан освијестио. Милан се замало осмијехнуо томе. Осјетили су како успоравају и како возач окреће камион у рикверц, а затим га паркира. Један од два пара чизама, чакијом је расјекао цераду са зачеља и заједничким снагама, са другим паром, почео да истовара све ове силне људе као џакове. Како им је посао одмицао, постајали су све агресивнији и грубљи. Само се Хасан опирао урлајући на њих да му доведу дјецу. У подсвијести је већ изгубио сваку наду да су се спасили и био је у праву немајући доказ за то, али пошто су они из другог села, биће одведени на друго мјесто па никад неће ни сазнати. Први пар чизама је већ изгубио стрпљење, извадио је пиштољ и просвирао Хасану главу као псу. Милан се затим бацно на чизме из очаја и покушао да му забоду прсте у очи, али није ништа постигао јер га је други колега ухватио руком за врат и свом снагом треснуо о земљу и оставио га тако непомичног.

Оне који су преживјели пут, редали су једне иза других и везивали их конопцем. Оне који пут нису преживјели, бацали су у огромну јаму. До краја вечери, за испоруку заробљених која је пристигла, био је подигнут један циновски шатор, а унутра, за сваку особу био је спреман по један гвоздени колац, дубоко закуцан у земљу. За тај колац био је закачен кратак ланац од свега тридесетак центиметара, а на тај ланац настављао се један веома рђав оковратник, вјероватно претходно кориштен за свиње или неку другу стоку. Прво вече нико није дирао заробљенике.

Сва ова агонија, трајала је укупно десет дана.

Дан I

Заробљеници добијају по петину гуме у коју је насута вода за пиће.

Дан II

Заробљеници добијају по фелну од неких старих точкова. Оне им служе умјесто тањира, а унутра су насуте неке помије које ниједна свиња не би ни оџушила.

Дан III

Воде је скоро свуда нестало. Дежурни пар чизама је ишао редом и сипао мало воде у сваку другу гуму. Између свака два заробљеника био је стављен по један нож.

Дан IV

Помије изгледају све примамљивије. Ножеви такође. Поставља се само питање: Кога убити, себе или особу поред? Дежурни се промијенио, а то не слути на добро.

Дан V

Нови дежурни наређује да свако убије оног до себе како би преживио, у супротном нека се припреми да сам себи извади очи. Онај ко убије оног до себе имаће прилику да преживи ако сам себи одсијече прст након што убије оног до себе.

Неки људи су намјерно просули оне помије како не би довели себе у искушење да их окусе. Рок за одлуку о томе ко ће stradати био је одређен за наредно свитање.

Нико није спавао.

Дан VI

Дежурни је сједио испред шатора слушавши урлике људи који кољу своје комшије, па своје прсте или оне који кољу сами себе из љубазности...или је можда у питању себичност? Миланов колега није могао да дозволи да се дијете убије за њега, иако је он једва чекао своју смрт. Милан је први зграбио нож да себе убије, али овај му га је истраго из руке и урадио оно што би свака одрасла, одговорна и честита особа урадила.

Људи су полако почели да губе разум, највише због тога што лешеве њихових комшија нису склањали, него су им поред свега, одрезали капке и окренули их према особи због које су се убили или која их је убила. На лицима покојника се јасно могла видјети агонија и страх. Храна и вода су већ увелико постали небитни, али изрази лица који су постајали све страшнији како су били блијеђи, дубоко су се урезали преживјелима у главе.

Дан VII

Лешеве облијећу муве. Половина преживјелих угушили су се од оковратника у покушају да дохвате нож да себи скрате муке. Призор испод шатора био је све жалоснији. Није остало много живих или се огроман број њих није усуђивао да да знак живота. Неколицина су остали прибрани, а остали су урлали од бола, физичког и душевног. Дежурни је и даље сједио пред шатором и наслађивао се крицима. Како би продужио муке ових људи, досуо је некима мало воде, док је двадесеторо њих умрло од жеђи.

Дан VIII

Десетари су добили наредбу да поскидају све са ланаца и да их убаце у новоископану јаму. Наредба је била да преживјели буду поклопљени једним слојем мртвих, а сви остали да буду испод. Преживјелих је било седморо. Једно од њих био је Милан, много више на жалост него на срећу. Живима су повадили очи прије него што су их побацили у јаму. Само су Милан и још један младић од неких двадесетак година то успјели да преживе. Све је постало црно, а бол више нису осјећали. Зачуло се неко зујање у њиховим ушима.

Дан IX

Милана је жуљала сопствена кожа, односно, оно што је од

ње остало. Умјесто мрака, сада је видио свјетло а у том свјетлу су пролазиле слике дједа, попа Митра, Хасана, Алдине, Валентина, Нермина, Бегана, чича Боже, Споменке, колега радника, паса, мачака, свих којих је могао да се сјети, чак помало и бабе.

Под рукама су му биле нечије туђе руке, ноге, главе, све... осим очију. Било је много гњецаво од крви, меса, просутих утроба, натопљене одјеће и ко зна каквих још мушицама привлачних ствари. Да је само у једном тренутку имао прилику да себи скрати муке за ових десет дана, не би оклијевао ни секунда.

„Надам се да ћу срести оца и мајку! Ваљда ме препознају!”, мислио је.

„Једва чекам да им испричам о Хасану и његовима, па о чича Божи, па о попу Митру, и да их замолим да се не љуте што сам побјегао. Није мени било толико лоше са дједом. Штавише, био је чак и занимљив када се напије. Жао ми је што то признајем! Хтио сам само слободу...”

Дан X

Нова тура заробљеника је стигла.

Бебица чита, 1943. Србобран
пастел на хартији 65x80 cm

Миљивоје ПАЈОВИЋ

МРТВЕ ДУШЕ У КУКАВИЧЈЕМ ГНЕЗДУ
О роману „Пакрац” Владана Матијевића

Шта сазнаје, а шта осећа прилежни читалац Матијевићевог романа наднесен над овим штивом у поједностављеном перцепцијском приступу, који би могао да се назове сублимацијом иницијалне читалачке импресије? Редукујући амбицију понирања у истраживања скривених смислова, не рачунајући на постојање подтекста, тај читалац улази у познате обресе света овог приповедача, прилазећи ликовима застрашујућих судбина у вансеријском мизансцену као очуђујућем простору неког другог живота који ће га, у својој живописној извештачености и деструктивном ритму прогутати као што црна рупа усисава звезде у закривљености простора и времена. Једнако аутентично, како су те две димензије закривљене и у романима Владана Матијевића.

У роману *Пакрац*, са већ на почетку наговештеним следом механике чеховљевске теореме, дакле, најавом убиства првом реченицом романа, (које ће се, за разлику од Чехова, десити и коначно према самом приповедачу у последњој, али и у више наврата раније током трајања приче), Матијевић наговештава шокантно, трауматично и узбудљиво приповедање које читаоца држи прилепљеног уз књигу до последње странице. Дакле, роман почиње реченицом: „Решио сам Пепи, некога да убијем.” Шест речи које упечатљиво најављују драмски и психолошки трилер, роман-алегорију, сложену пародију и саркастично-ироничну сагу о трагању за нашим изгубљеним временом.

Белодано је јасно да Матијевић наставља приповедање на мотивима и темама из претходних романа, изнова доказујући и потврђујући статус књижевника неумољивог и непоткупљивог естетског става, хроничара карикатуралности друштва, мајстора гротеске, писца који скреће пажњу спроводећи својеврсну књижевну вивисекцију над стоголавим бићем заблуде неколико генерација.

Стога се ваља присетити склоности и вештине овог писца да заслојавањем, палимпсестним поступком у свом приповедању додаје допунски смисао и да нас истовремено, као читаоце, повезује и упућује на она штива која су сродна по теми и мотивима, а која су сабирање претходних искустава, или nanoшење нових слојева садржаја и значења. С тим у вези препознаје се контекст утврђеног градива, лектире провереног књижевног укуса, док се преклапају обриси Домановићевог *Вође* са Сарамаговим *Слепилом*, или Бернхардове *Поремећености* са *Мртвим душама* Гогоља, док се консекутивно повезују нити Платонова и ликова из романа *Цан* са јунацима из *Употребе човека* Александра Тишме... Тако писац Владан Матијевић овим романом продужује једну параболичну повест о дезоријентисаности и самодеструкцији човека, не само грађанина наше историје и садашњости, него уопште, већ о усуду трансформације људског бића које од прималног нагона за самоодржањем, преко фаза декаденције и конзумеризма стреми жељеном крајњем стању – самоуништењу.

Сложена је когнитивна и методолошка радња подухват тумачења мотива, тема и поступака у романима Владана Матијевића. Он је луцидан и интелигентан приповедач, ерудита, познавалац теорије, епистемологије и херменеутике различитих уметности, поред књижевности, нарочито музике, филма и ликовне уметности. Уз то је склон и да латентним током приповедања од почетка до краја, условно речено, мамка неприпремљеног читаоца на танак лед приповедања пренесеног значења. Не рачунајте на то да ћете се читајући романи Владана Матијевића забавити и релаксирано отићи на спавање. Надајте се ноћним морама, спремите неки миорелаксанс и склоните његове књиге изван домашаја деце и драгих вам особа.

Читалац *Пакраца* ће, улазећи у лавиринте новоствореног света у овом роману пратити приповедача, ратног ветерана, са психичким обољењима, са траумама и животним ранама из младих дана, и то у манифестацијама психичке подвојености, у испољавањима агресије или апатије, описаним тако као да се чита анамнеза недолечене особе која своје, очито рођењем стечено психичко обољење, изнова и изнова позлеђује у узнемирујућем свету.

Тај свет је за главног јунака налик арени у чијој је ложи зли прокуратор са палцем вечито упереним надоле. И шта год да у краткотрајним осветљењима, у паузма убилачког ритма света који га окружује, а који почива на суровости и окрутности и покушао да уравнотежи, искачу демони сећања на скорашње ратне страхоте, на тортуру у ослабљеном друштву без компаса, на злостављање од стране најближих у породици, здружено, од стране оца и мајке, па онда још и таласи, плъускови и поплаве реминисценција сопствених неуспеха, подсећање на трајни мањак самопуздања и снаге.

Текст овог романа је локализован у Булевар краља Александра, тачније, пијаца Ђерам и околина, не као пуки простор радње, већ као садржај комплексне метонимије актуелне стварности: као поприште и уточиште. У овом роману Ђерам представља збирно место егзистенције људи из доњих друштвених слојева: уличних продаваца јефтине робе, препродаваца и просјака, дилера и накупаца, цепароша и пробисвета, пијанаца и наркомана и њега, јунака ове приче, који на Ђерму и у Булевару обитава. Он се не одваја од своје плаве хоклице, на њу се пење као да одлази на радно место, схватавши то и као део дневне рутине и идентификације, да свакога дана узвикне по неку паролу која је према његовом мишљењу актуелна, али која заправо одсликава закривљену представу стварности света који постоји негде изван простора пијаце.

Радња у роману се дешава сада, у нашем времену, пре неких пет-шест година заправо, мада то и није преовлађујуће битно, али схватићемо, да то што се дешавало пру крају 2019. године, у мало чему се разликује од онога од пре десет или двадесет година, а нема велике извесности да се може очекивати да ће другачије бити у десет или педесет година у будућности. Лонгитудинално одумирање услед трансверзалних тегоба и бољки: ближњи је и даље крвник, само смо ми жртве, непријатељи се множе и удружују, нисмо ни за шта криви, мед и млеко теку путевима и пругама: *Ми слаavimo, ми се радујемо, нама је лепо, јој што је нама, Пепи, лепо. Просто нам је непријатно колико нам је лепо. Ми смо богато, ми смо хумано, ми смо културно друштво. А градским трговима ми печемо вола на ражњу, пијемо врућу ракију и певамо наше јуначке песме.*

Јунак-приповедач је особа са тегобама, стицај психичких обољења, такорећи, једно иницијално обољење изазвало је или подстакло низ других сметњи у психичком и психо-социјалном животу нашег јунака. Он је од почетка романа двоструко легитимисан: представљајући себе и своје дилеме, обраћа се Пепију, испоставиће се самом себи, и то идентификујући се или бежећи од свог алтер ега, кадшто у намери да се прикаже равним у одмеравањима самодеструктивне храбрости, самоубилачке решености својег другог ја, каткада сасвим супротно, да би од себе и учињеног дела у органском кукавичлуку и страху бежао од своје природе.

Не улазећи у дилему да ли је болест, као код Кена Кизија у *Лету изнад кукавичјег гнезда*, књижевна конструкција и уметничка алузија на стање у којем пацијенти, ментално нестабилне особе, сопственом болешћу реагују на ненормално и болесно друштво, тј., да ли су истински ометене особе у посебним установама или се, измешане са онима који себе сматрају нормалним, слободно и по сопственом плану крећу својим путањима? Да ли је оно што сматрамо поретком нормалног заправо најопаснија болест? Тако и Матијевићев приповедач, посве медицински болестан, све време трага за тренутком када ће лишавањем живота особа из свог окружења, којима по свом

инстинкту и мери пресуђује, посезати заправо за једином делујућом терапијом. Он чезне да у налету адреналина код себе произведе осећање туге, и да се, док приповеда о својим манијама и паранојама, реконструкцијом сећања на Пакрац и ратиште које је на њега оставило продужену трауму, исповедањем ослободи тежине сопствене тамне стране личности: „Сувише сам био запрепашћен твојим помаљањем из мрака да бих му објашњавао да сам ја други човек.”

Писац инсистира да нас главни јунак наведе на помисао да су за стање његове свести и дефицит капацитета његовог психичког живота одлучујуће важне извесне трауме које нам јунак предочава... посттрауматски стресни синдром, сурови родитељи, непријатељска животна средина, погубне политике, негативни културни миље... Али књижевност управо има своје естетске и сазнајне вредности и због тога што нам дозвољава да и на друге начине интерпретирамо уметнички текст. На први поглед Владан Матијевић је свога јунака учинио неуравнотеженим и опасним мотивишући његово стање трауматичним детињством, родитељским садизмом, касније и ратном траумом на коју се надодаје социјални, вредносни и уопште егзистенцијални суноврат. Стога се у тако предефинисаном наративном кључу исказу овог јунака не мора давати пуно поверење. Јер, читалац аналитичар, за разлику од оног лаковерног и заинтересованог само за површински слој приче и први утисак, видеће да је писац дао условно речено, факултативну мотивацију родитеља за чин насиља над сопственим дететом – односно, у роману не налазимо експлицитно мотивисане разлоге родитељске суровости, изпаченост као задовољење садистичких порива, занемаривање као производ њихових заблуда, неукости или предрасуда, или такође, психичке поремећености самих родитеља... Са друге стране налазимо аргументовани поновљени протокол психичких обољења приповедача-јунака који по описи одговара оним болестима које се стичу рођењем, које се наслеђују.

Дакле, јунаку се не мора веровати када о својим родитељима говори као о тиранима, пре свега из разлога што је медицински, психички оболео, при чему је сасвим могуће да и тортуру родитеља замишља или измишља, јер је све време истиче као трауму према себи, ни једном реченицом и према Пепију, према својој тамној страни. Слично је и са питањем егзистенције мотива ратишта и Пакраца. Постојање неког Пакраца у прошлости није неопходно за функционисање приче, важнији су потоњи Пакраци, а то је, по свему судећи и главни порука овог романа. Јер, уместо славонске вароши могло је да буде било које друго место или узнемирујући ентитет са својствима апокалиптичне природе, који психу главног јунака одржава у другом, промењеном стању и у сталном сећању на страшна места: *А у Славонији, топови и хаубице. Топови славни, хаубице славне. Тамнозелени сандуци муниције. Снајперски меци и турбо-фолк. Ракија и пиво, и све до чега се дође. Казан, кутлача и мањерке. Дизентерија. Свиње, пацови, врране, црви... Нагазне мине и санитарет... И познанство са тобом, драги Пепи.*

Ђерам и његови станари, његови ликови и јунаци су микрослика, верна представа политичке заједнице или онога што је од ње настало/остало у претходне три деценије. При томе писац не идеализује ни време пре извесне имплозије, нити се носталгично враћа у нека времена која су била погодније доба за живот. Он инсистира на томе да све невоље и недоследности и тегобе потичу од вољних људских акција, те да за интервенцијом неке мрачне силе, некавога наднаравног агрегата зла заправо и нема потребе.

Као што је лудница у више поменутих дела и филмова метафора модерног друштва и пијаца Ђерам је метафора наше заједнице. Неки политички отац је неког политичког сина учинио оваквим какав је. Неки биолошки син је од оца наследио неке фамилијарне мане. Да ли је политички син у сопственом лудилу превазишао политичког оца? Да ли је наследна црта у сину од поремећаја еволуирала у опасно понашање не по појединца него опасно за колектив?

Кен Кизи је своју причу о кукавичјем гнезду засновао на личном искуству стеченом током рада у болници за ратне ветеране и приликом добровољног тестирања психоактивних супстанци. Матијевић, као писац и савременик, слична искуства је стекао заједно са свима нама, у продуженом дозирању од преко тридесет година. Имплозија је културолошка, социолошка, вредносна, морална, дакле по свему егзистенцијална.

Читалац посредно сазнаје за свет изван Ђерма, тј. опште пијаце, где све може да се купи и прода, где се ретко испоставља или тражи рачун, где свако свакога може да заврне... али наслућује да изван фиктивног Ђерма постоји још неки реалнији свет којем се шаљу поруке садржане у паролама које са хоклице емитује главни јунак. Али и из тог стварног света стиже увек свеже штиво – издашни редови црне хронике.

Аутор романа потура главном јунаку да то каже, и ми ипак сазнајемо, шта се то тамо у стварном-нестварном свету дешава, јер се као рефрени једне апокалиптичне непрекинуте поеме која се изнова дописује, понављају исечци црне хронике илуструјући реалну стварност, систем вредности, социјалне и културне трендове, стремљења и навике и узнемирујуће реалитете једног убрзаног света у којем је конзумеризам једина религија и идеологија: *Синоћ су у Другом дневнику приказиване одсечене људске главе, јутрос је у дневним новинама изашло упутство за силоватеље. Председник владајуће странке је преко свих телевизија са националном фреквенцијом, из вечери у вече, држао скраћени курс из форензике.*

Писац са провереним литерарним искуством, или са богатом животном праксом, оба су једнака пред законитостима естетике и уносима уметничке књижевности, али је аутору овога романа прече књижевно од фактографског, фикцијско од реалног, пародирано од

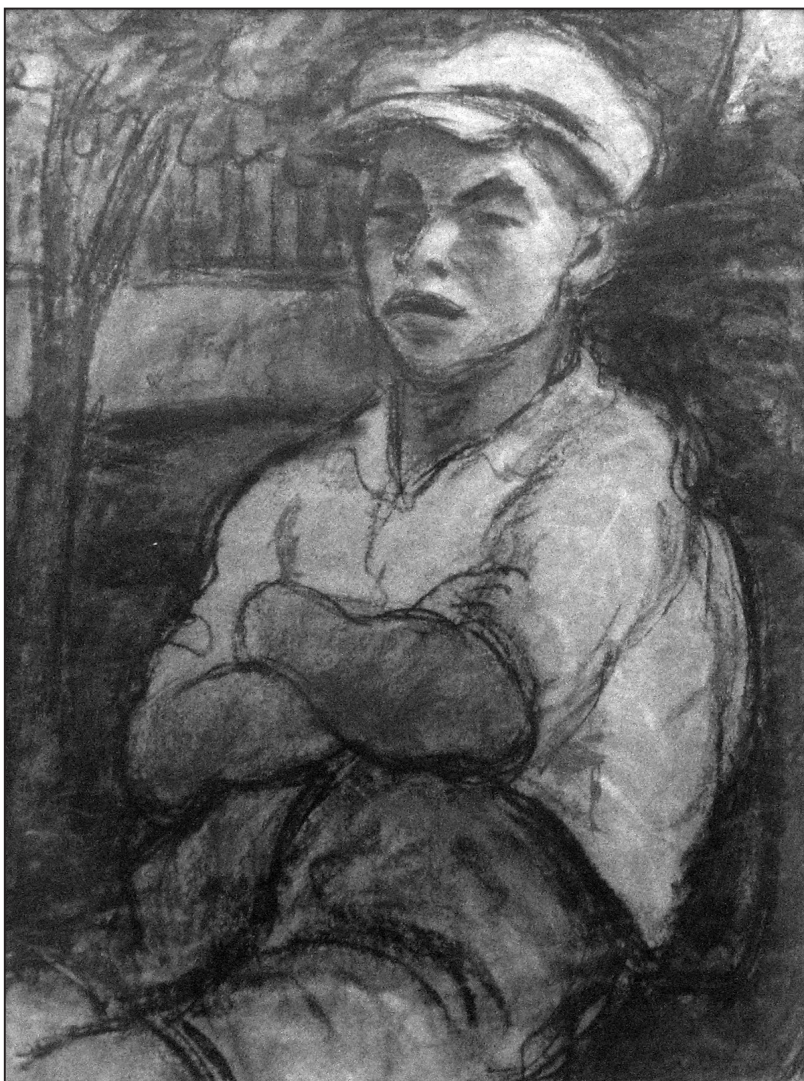
конвенционалног, што је уосталом и функција и служба уметности. Владан Матијевић писац, држи да је кључно да роман има добро испричану и књижевно уверљиву причу, да се пламен приповедања сачува као суштина уметности романа, да прозни текст не буде парафраза већ метафора стварности. Његов роман није поема или песма у прози којој се на силу додељују атрибути прозног књижевног дела. Чини се и то, да не пристаје ни на есејизацију прозног текста, нити у затрпавању архаизмима види неку посебну врлину. На есеј не гледа као на стил, већ на род или врсту књижевности, баш као што се од романа, ма колико еволуирао по кључним елементима, како је то поставио на пример Бахтин, одувек и заувек очекује пре свега причање добре приче.

У *Пакрацу*, Матијевићево писање није акробатско, већ се изградило у виртуозно које производи архетипску парадигму посрнулог друштва, из које се назире и појединачна, изолована дескрипција злехуде судбине појединца. Домишљена импресија је књижевни елемент и писац се не задржава на амбицији ангажованог механицистичког преписивања првог утиска. Архитектура радње у роману *Пакрац* идентификује писца који инсистира на општем утиску који исходи из књижевних елемената текста, управо према оним запажањима која је својевремено изнео Е. А. По, говорећи о филозофији композиције. Када се као тематски предлог узима историјски реалитет или неки текући актуелни догађај, или пак када писац сам задаје габарите и унутрашњу структуру приче, и у начелу, избегава да мотивацију понашања ликова и њихове акције затрпава преопширним описима, пролонгираним дијалозима или псеудо-филозофским разматрањем и поентирањем суштине из сопственог угла. Коначно, најмање их оптерећује претурањем по речнику и покушајем артикулације архаизама у миметичку природу оновременог начина комуникације.

Опис ликова у роману је динамички и о њиховим особинама се сазнаје сукцесивно, током сагледавања радњи и акција, кроз прилике кроз које их писац проводи. Ликови се описују кроз исказана размишљања или дилеме јунака-приповедача, кроз редуковане дијалоге са другим ликовима све пратећи нарастање струјница фабуле. И поред свих топонима, назива улица и делова града, Матијевић на једном месту наводи и име улице која у стварности не постоји, а која носи име филозофа Жоржа Батаја, иначе аутора књиге *Књижевност и зло*, који каже: *Зло, један жесток облик зла – чији израз предствља књижевност, има за нас, верујем, суверену вредност. Али ово гледиште не налаже одсуство морала, оно захтева хиперморал.*

Иронија, црни хумор, пародија и сарказам преплићу се и смењују у убрзавању радње са, рекло би се, планским улогама: црни хумор исходи из дезоријентисаности колектива и прихватања ненормалног као реалности и нормалитета и појачава се рефренима црне хронике саркастично наглашавајући достизање стања које је

једино било могуће услед колективног пристајања на владавину зла. Иронија служи да такво стање прикаже као нешто на шта смо навикли и што нерадо мењамо, упркос томе што егзистенцијално шкоди: *Гласови са улице су ми говорили да ти, иако преклан, ниси мртав. Пакрац и његови синови ће још дуго живети по нашим улицама и трговима, трибинама и парковима, то сам чуо и томе се злобно обрадовао.*

Свињар, 1949. Сомбор
пастел на хартији 76x58 cm

Мирко ИЛИЋ

*МАЧКА У КРИЛУ И КЊИЖЕВНОСТИ ЈОВАНА ДУЧИЋА
Једна фотографија, песма у прози, путопис и есеј*

Деведесетих година професор Слободан Витановић објавио је својеврсну трилогију у којој се бавио различитим аспектима књижевног стваралаштва Јована Дучића: *Јован Дучић у знаку Ероса* (1990), *Јован Дучић у знаку Аполона и Диониса* (1994) и *Јован Дучић у знаку Атене* (1997). На крају књиге која је тематизовала песникове књижевне погледе и поетику, *Јован Дучић у знаку Аполона и Диониса*, на седам ненумерисаних страна, уметнутих између извода из библиографије и сажетка на француском језику, налазе се Дучићеве фотографије из различитих периода живота, укључујући и његове портрете из времена када је у својству дипломате боравио у Риму и Мадриду.¹ Осим фотографија, ту су још и две карикатуре песника које су нацртали Владимир Жедрински и Пјер Крижанић. Међутим, у низу поменутих фотографија, од којих се неке често могу видети и на страницама других књига о Дучићу, издваја се претпоследња на којој песник, седећи на столици, у свом крилу држи белу мачку. Једини податак о овој фотографији у књизи је садржан у натпису који стоји испод ње: „Јован Дучић у свом салону у Мадриду”.

Имајући у виду да је аутор, како је сâм напоменуо на почетку књиге *Јован Дучић у знаку Ероса*,² прве из поменуте трилогије, био у прилици да дође у додир са Дучићевим легатом који се чува у Народној библиотеци у песниковом родном Требињу, дало се претпоставити да је тада и наишао на ову мало познату Дучићеву фотографију, коју је потом објавио у својој другој књизи о њему. Полазећи од ове претпоставке, а у жељи да сазнамо више о овој фотографији, упутили смо допис Народној библиотеци у Требињу и добили потврду да се она заиста тамо налази као део такозваног америчког

¹Види: Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку Аполона и Диониса*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1994.

²Види: Слободан Витановић, „Уместо предговора”, у: *Јован Дучић у знаку Ероса*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 7.

фонда³ Дучићевог легата.⁴ Реч је о црно-белој фотографији, једном од Дучићевих портрета, димензија 10,2 x 14,8 cm, заведеној под инвентарним бројем X - Z - 126. Међутим, осим ове информације, као и оне која стоји у Витановићевој књизи, да је портрет настао у Мадриду, о овој фотографији у Дучићевом легату немају никаквих других података. На њеној полеђини нема никаквог датума, нити било каквог другог записа. Стога, околности под којима је ова Дучићева фотографија са мачком настала остају нам непознате, али се свакако може закључити, узимајући у обзир место његог настанка и Дучићев физички изглед на њој, да се ради о времену његовог првог службеног боравка у престоници Шпаније, када је од 1918. до 1922. године службовао у својству секретара Посланства Краљевине Србије, а потом и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁵

Листа мачкољубаца међу литератама је подугачка и на њој се налазе нека од најпознатијих имена светске књижевности, попут Едгара Алана Поа, Шарла Бодлера, Марка Твена, Т. С. Елиота, Ернеста Хемингвеја, Хорхеа Луиса Борхеса и других.⁶ Појединим писцима мачке су чак биле и извор уметничке инспирације, па су се ове животиње јављале и у њиховим књижевним остварењима. У Поовом стваралаштву, мачка се јавља у приповеци „Црна мачка” (“The Black Cat”),⁷ а о свом љубимцу писао је у есеју „Инстинкт против разума – црна мачка” (“Instinct vs. Reason – A Black Cat”).⁸ Бодлер је о мачкама певао у *Цвећу зла* у три песме; у две насловљене „Мачка” (Le Chat),

³Легат Јован Дучића се састоји од два фонда: требињског и америчког, тј. од публикација које је песник поклонио родном граду још пре Другог светског рата и већег дела његове личне библиотеке који је из Америке пристигао у Требиње тек 1960. године. Осим књига, као део америчког фонда, у Требиње су тада пристигле и уметничке слике које је Дучић сакупљао, његове службене униформе, рукописи, преписка и фотографије (Види: Ања Јефтић, „Књижевна заоставштина Јована Дучића у Требињу”, у: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига LVIII, свеска 2/2010, стр. 401-405) и интернет сајт Народне библиотеке у Требињу: Легат Јована Дучића (<https://bibliotekatrebinije.org/odjeljenja/ducicev-legat/>)).

⁴На овом месту желимо да изразимо захвалност Народној библиотеци у Требињу, а посебно Мирјани Милићевић, библиотекару Дучићевог легата, за достављене информације о Дучићевој фотографији.

⁵Види: Миладин Милошевић, „Предговор”, у: Јован Дучић, *Дипломатски списи*, приредио Миладин Милошевић, друго допуњено издање, Удружење Требињаца у Београду „Јован Дучић”, Београд, 2015, стр. 12

⁶Види: Alison Nastasi, *Writers and Their Cats*, Chronicle Books, San Francisco, 2018.

⁷Види: Edgar Alan Po, „Crna mačka”, *Priče; pesme; eseji; roman*, Tenesi, Beograd, 2017, стр. 138–147.

⁸Види: Edgar Alan Po, „Instikt protiv razuma – crna mačka”, *Priče pesme; eseji; roman*, Tenesi, Beograd, 2017, стр. 209–211.

и једној насловљеној „Мачке” (Les Chats)⁹, а Вилијам Батлер Јејтс је написао песму „Мачак и месец” („The Cat and the Moon”).¹⁰ Елиотова *Књига старог мачка о мачкама свакодневним (Old Possum's Book of Practical Cats)*,¹¹ збирка шаљивих песама о мачкама коју је написао за своју кумчад, а на основу које ће касније настати и чувени мјузикл *Мачке (Cats)*, спада у најпозантијје примере књижевних дела о мачкама.

Фотографија Јована Дучића са белом мачком коју је Слободан Витановић објавио у књизи *Дучић у знаку Аполона и Диониса*

Што се пак Дучићевог односа према мачкама тиче, судећи на основу фотографије из Мадрида, свакако се може закључити да му нису биле одбојне, међутим, само једна фотографија није довољна да сазнамо шта је песник мислио о њима. Стога ћемо одговор на ово питање потражити у његовом књижевном делу.

Јован Дучић је заиста био велики песник природе, тј. она је за њега представљала једну од најзначајних песничких тема, те његова поезија обилује мотивима и симболима из света природе, па самим тим и мотивима из биљног и животињског света, тј. флоре и фауне. Првих у Дучићевој поезији свакако има више, али и потоњи чине један значајан скуп. У њему је највише птица, па се стога може

⁹Види: Шарл Бодлер, „Мачка”, „Мачка” и „Мачке”, *Цвеће зла; Париски сплин*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 73, 84–85, 94.

¹⁰Види: William Butler Yeats, „The Cat and the Moon”, у: *The Collected Poems of W. B. Yeats*, Wordsworth Editions, 2008, стр. 141–142.

¹¹Види: T. S. Eliot, „*Old Possum's Book of Practical Cats*”, у: T. S. Eliot, *The Complete Poems and Plays 1909 – 1950*, Harcourt Brace & Company, New York, San Diego, London, 1980, стр. 147–171.

говорити и о Дучићевом авијаријуму као подскупу, док би друга два подскупа животињских мотива представљала његов лирски инсектаријум и бестијаријум, који су садржајно мањи. Међутим, за разлику од наведених песника-мачкољубаца, у Дучићевом лирском бестијаријуму мачака, заправо, и нема. Али, иако међу Дучићевим песмама заиста нема ниједне која је у целости или делимично посвећена мачкама, Дучић их ипак помиње на једном месту у својој поезији. Наиме, реч је о песми „Огледала”, једној од песама у прози из *Плавих легенди*:

*Хтела је да види своју велику лепоту, али није било огледала на свету. Тад рече своје драгом: Отвори ми твоје велике зенице да видим своју лепоту. Велике зенице човека који љуби отворише своја сјајна огледала. Жена извади из своје косе цвеће и чиоде, огрну се власима као сенком, и закликта од радости. И поче да игра као пламен, као зраци, као сенке, као жито, као таласи, као змије, као мачке, као ноћне сабласти. И у тој радосној и дивљој игри, она разби огледала. А када је разбила та огледала, није више знала каква је, је ли лепа или је одвратна. Јер је у помрчању тих огледала нестала и она сама.*¹²

Као што видимо, мачке се у овој песми у прози појављују као један од симбола које је Дучић употребио при развијању мотива женине игре. Заправо, помен мачке је у функцији описа, тј. поетског дочаравања женине игре које се спроводи читавим низом поређења чији сваки део својим симболичким потенцијалом доприноси реализацији целокупне песничке слике.

У том смислу, питање које се намеће јесте: Зашто је песник у низ појава и бића са којима је упоредио женину игру уврстио и мачке, тј. које особине и симболичка својства чине мачке подесним за овакво поређење? Очигледно је да Дучић у песми „Огледала” на алегоријско-параболичан начин тематизује љубавни однос мушкарца и жене, тј. однос вољене жене према мушкарцу који је воли. У контексту дате песничке слике света у којем „није било огледала”, свесна своје велике лепоте, вољена жена је зажелела да је види у зеницама свог драгог. Огледнувши се у њима и уверивши се у своју лепоту, жена пада у једну врсту самољубивог заноса; она распушта своју косу и препушта се обесној игри. Управо „[т]ај тренутак Дучић описује сјајном каденцом састављеном од осам слика: „... и поче да игра као пламен, као зраци, као сенке, као жито, као таласи, као змије, као мачке, као ноћне сабласти.”¹³ Дакле, као што је речено, Дучић је у низу од осам симбола путем поређења описао женину игру, а како игра подразумева телесно, „[с]вих осам слика”, како каже Слободан Витановић, „дочаравају женино тело и његову магију

¹²Јован Дучић, „Огледала”, у: Јован Дучић, *Песме*, пето издање, Каирос, Сремски Карловци, 2003, стр. 273.

¹³Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку Ероса*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 94.

у два вида, привлачном и кобном.”¹⁴ Витановић сматра да „[п]ламен, зраци, сенке, жито, симболизују страст, сјај, неухватљивост у вечној присутности, крхкост, лелујавост, нежност, можда и моћ да утоли телесну глад човекову”, те да „[п]релом настаје са таласима који жену одводе у сфере где она, таква иста и непромењива, постаје за човека змија, мачка и ноћна сабласт”, тј. да „исте слике мењају регистар.”¹⁵ То значи да је поменути прелом место поделе овог поредбеног низа, он је тачка од које крећу мотиви хтонске симболике: змије, мачке и ноћне сабласти. Имајући то у виду, очигледно је да од те тачке женина игра постаје све злослутнија и злокобнија јер се доводи у језовиту везу са сабластима и утварама, тј. натприродним.¹⁶ Другим речима, њена игра добија аспект демонског и вештичијег, са чиме су мачке фолклорно повезане. Осим тога, и змије и мачке су предатори; животиње које вребају плен, тј. жртву.

Овакву интерпретацију симбола мачке потврђују и Витановићеве речи из кратког увода у тумачење скупа песама у којем су и „Огледала”. Наиме, поделивши *Плаве легенде* у три тематска круга, Витановић песму „Огледала” сврстава у трећи, за који, говорећи о његовим општим одликама, каже да се састоји од песама које „[...] опевају љубав као израз чисте путености”, тј. „[љ]убав ту није ни морална ни неморална; она претходи сваком моралу и остаје с ону страну добра и зла.”¹⁷ Витановић запажа да Дучић у овим песмама износи став, присутан и у његовим есејима, да је жена, за разлику од мушкарца, „[...] та која остаје непоколебљиво отелотворење природе и спола”; у њој је „[о]но исконско [...] нетакнутије него у човеку.”¹⁸ Стога, „[о]громном моћи завођења, она човека привлачи,

¹⁴Исто

¹⁵Исто

¹⁶Иако мачка, као и друге животиње, носи и позитивни и негативни симболизам, неспорно је да се она традиционално сматра женском животињом још од доба старог Египта и Грчке када је довођена у везу са појединим женским божанствима. Стога, у контексту Дучићеве песме, свакако је релевантан следећи опис симболике мачке: „У хришћанској традицији мачка симболизује тамну страну жене: препредена је, па се нечујно прикрада; непредвидива је, јер изненада извлачи канце; узнемирујућа је, јер види у тами и јер јој зенице светле у мраку. Ђавоље је створење, па се доводи у везу са вештицама, у чијем сабату учествује. [...] На приказима Тајне вечере, под Јудиним ногама се често налази мачка која симболизује издају, пошто се мачка најпре игра са животињама које затим убије. Мачка је истовремено због своје сензуалне лепоте, и симбол сладострашћа.” (Nanon Garden, Rober Olorenšo, Žan Garden, Olivije Klajn, *Larouse – Mali rečnik simbola*, Laguna, Beograd, 2000, стр. 325–326)

¹⁷Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку Ероса*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. стр. 90.

¹⁸Исто.

чини га неразумним, готово несвесним својих поступака; и, нудећи му илузију среће и блаженства, она постаје његова коб и узрок његове пропасти.¹⁹ Жена је у овим песмама попут неке варке и замке, која издалека изгледа као „[...] светлост која обасјава и засењује, да би се изблиза претворила у пожар који сажиже,” те зато „[...] у љубави која је само огањ страсти, фатални пожар чула, по Дучићу, човек никада не води, он увек само иде за женом.”²⁰ „Он је тако жртва у страдању на које добровољно пристаје и чијем судбинском привлачењу не може да одоли”²¹, додаје Витановић.

Међутим, на крају песме се каже да је жена у својој дивљој и обесној игри разбила огледала и да зато „[...] није више знала каква је, је ли лепа или је одвратна. Јер је у помрчању тих огледала нестала и она сама.” Стога, могло би се рећи да је на крају и она сама постала жртва своје гордости и обести. Њена игра је постепено губила драж заводљивости како је расла женина свест о моћи њене лепоте. Она своју лепоту на неки начин извитоперава и тиме уништава огледала и могућност да се у њима иста та лепота поново одрази. Видевши само одраз и моћ своје лепоте, која ју је и саму занела, она је занемарила огледала, тј. очи које су је волеле и рефлектовале ту лепоту кроз призму љубави. Лепота може да подстакне на љубав, али љубав делује као услов њеног постојања и опстајања, она је и у очима оног који љуби; очи су огледала у којима се љубљено најбоље огледа.

У самољубиво заиграој жени из Дучићеве песме у прози, Слободан Витановић види и оличење принципа вечног женског и своју интерпретацију закључује речима да „[о]ваква жена представља један, за Дучића тако чест, тако важан вид вечно женског”, тј. „жену којој је човек потребан само зато да би могла да ужива у себи, у својој привлачности, у својим емоцијама, својој срећи.”²² Међутим, он не сматра да је њен губитак апсолутан, тј. он га релативизује јер „[т]аква жена се не даје, она само узима, и онда кад изгуби оно што је узела, она не пати нимало јер јој увек остаје оно битно, она сама.”²³ „Жена из Дучићевих *Огледала*, у заносу игре избошће чиодама своја једина огледала, очи свог љубавника”²⁴, те према Витановићу „[њ]ен једини јад биће само у томе што себе више није могла видети и уживати.”²⁵

У светлу тумачења песме „Огледала”, заснованог и на симболичком односу између жене и мачке, релевантно је и једно место из Дучићеве прозе на којем песник такође мачку доводи у везу са женом, износећи и разлоге за такво виђење. Наиме, на успутну тему мачака неочекивано наилазимо у Дучићевом путопису „Писмо

¹⁹Исто.

²⁰Исто.

²¹Исто, стр. 90–91.

²²Исто, стр. 95.

²³Исто.

²⁴Исто.

²⁵Исто.

са Јонског мора” из *Градова и химера*. Током путовања за Крф јесени 1908. године преко Јонског мора, Дучић је на броду у друштву једног брачног пара који путује за Сирију; немачког конзула и његове жене холандског порекла коју песник у путопису ословљава са „лепа Холанткиња”. Заправо, „лепа Холанткиња”, попут „мале Пољакиње” из „Првог писма из Швајцарске”, девојке са којом је Дучић обилазио Алпе, фигурира као централни лик путописа. А његов садржај, поред песникових импресија и размишљања о мору, присећања на детињство проведено на дубровачкој обали, као и на поједине епизоде античке историје и митологије, чине и описи разговора са младом Холанђанком (која му је повод и за размишљање о жени као још једној теми). У једном од тих разговора, песникова сапутница излаже, рекло би се, цео један мали трактат о мачкама:

– *Ја волим псе због њихових детињих очију, али ми не говорите о њиховим устима, великим и увек мокрим – рече у један мах лепа Холанткиња. Мачке волим само због њихове отмености. Какво имају држање, став и покрет! Никад ни Клеопатра ни госпођа Рекамије нису умеле направити два корака које направи моја обична немачка мачка. Ако не волим довољно мачке, то је због њихових ружних очију, јединих очију које немају погледа. Била сам једном на једној изложби у Паризу. Треба видети француско лудило за мачке. Певају им мадригале и пишу музичке комаде, и новинарске чланке, и званичне рапорте. А знате ли ма којег античког писца који је славио мачке? Зар нису мачке добиле своје име и славу само у афектираном и блазираном салону француском, XVII-ог и XVIII-ог века. Сад манијаци истражују како је мачка била одувек чар доброг друштва, и недељива од једне велике даме у једном великом веку. Поменуће вам стихове Менара и епитре Скаронове, и епитафе де ла Мота за мачку кнегиње де Мен и сонет Бенсерада мачки госпође де Хулијер... Морбидна машта песника Бодлера покушала је у нашем веку да наметне обожавање за ту хладну, себичну и мизантропску животињу, дајући јој карактер нечег фаталног, а који је, стварно, само досадан и безличан. Само песници лудују за мачкама. Али они лудују за свачим. Песници су хипокрити као све сањалице; они природно лажу, јер ако не варају другог, варају сами себе, живећи више од уображења него од истине, више од узбуђења него уверења, више од својих нерава него од своје памети.*²⁶

За разлику од паса, које воли због „њихових детињих очију”, Холанђанка признаје да су баш очи „које немају погледа” разлог због којег није нарочити љубитељ мачака, али, мада јој је мачији поглед одбојан, она ипак истиче отменост њиховог држања и покрета. Холанђанка чак наглашава да је њихова грациозност супериорнија од грациозности лепотица попут Клеопатре и госпође Рекамије.²⁷У

²⁶Јован Дучић, „Писмо са Јонског мора”, *Градови и химере*, Дерета, Београд, 1999, стр. 112–113.

²⁷Мисли се на Жан Франсоа Жили Аделајд Рекамије (1777–1849) (Jeanne

наставку свог излагања, она корене тадашње маније за мачкама налази управо у некадашњим француским салонима у чије се време, наводно, и развила идеја од повезаности мачије и дамске отмености. Као примере мачкољубаца међу уметницима, Холанђанка наводи француске песнике, истичући да је Бодлерова „[м]орбидна машта [...] покушала [...] да наметне обожавање за ту хладну, себичну и мизантропску животињу, дајући јој карактер нечег фаталног, а који је, стварно, само досадан и безличан.”

Очигледно се мисли на већ поменуте Бодлерове песме о мачкама из *Цвећа зла*. Како Радивоје Константиновић каже у коментару на сонет „Мачка”, француски песник је „[...] од свих животиња највише волео мачке [...] због њихове тајанствености” и „[...] одбијања да потпуно припадно.”²⁸ Управо је у тој песми и из тих разлога, Бодлер мачку и упоредио са женом, тј. у њој се „[с]лика жене стапа [...] са сликом мачке”, те је зато „[...] Бодлерова љубав [...] једносмерна: ко воли не може бити вољен.”²⁹ Из тога и произилази „[...] привидно парадоксална ситуација: бездушност, односно патња, услов су за љубав.”³⁰ Овакав однос између вољене и оног који воли подсећа на однос жене према мушкарцу из Дучићеве песме у прози „Огледала”. Карактеристике самодовољности и непотпуне припадности, којима Бодлер спаја мачку и жену, такође су присутне у симболизму Дучићеве песме на основу којег и он жену пореди са мачком.

Последње реченице из излагања Дучићеве сапутнице којима она одриче мистичност мачака као пуку песничку уобразиљу којом се само прикрива одбојна себичност и хладноћа мачје природе, наговештавају Дучићеву реакцију и коментар из којег сазнајемо и његов став о мачкама:

Заметнуо сам тако насред Отранта са госпођом прави бој због мачака, које су једна велика срећа на земљи и велика лепота у природи. Бифон је мрзео мачке, а академик Монтокриф је бранио ту фелу али више из ината Бифону него из љубави за своје мачке. – Мачку одиста већма воле људи него жене. То је зато што су жена и мачка одвећ сличне међу собом, по себичности и грамжљивости. Још антички писци су, говорећи о доброти човека према лукавству жене, рекли да је човек пас, а жена мачка. Пас с добродушним очима детета и сав срце; а мачка човекомрзац и изелица! Жена и

Françoise Julie Adélaïde Récamier), познату и под именом Жилијет Рекамије (Juliette Récamier), чувену париску даму по чијим су се салонима окупљали припадници тадашње уметничке и политичке елите. Остала је упамћена и по портретима које су насликали Жак Луј Давид и Франсоа Жерар.

²⁸Радивоје Константиновић, „Коментари: Мачка (La Chat)”, у: Шарл Бодлер, *Цвеће зла; Париски сплин*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 197.

²⁹Исто.

³⁰Исто.

*мачка инстинктивно мрзе човека, и живе с њим у истој кући само по навици и по невољи, са више досаде него трпељивости. Мачка воли кућу, а пас човека; мачка је охоло, а пас је слуга. Али је мачка и отмена, искључива, довољна сама себи, и зна шта хоће. Она је без љубави, али је и без страха, и нарочито без удварања. Мачка је најгосподственија животиња; њено презирање човека изгледа једна историјска мудрост.*³¹

Као што видимо, Дучић на самом почетку овог навода својим ставом опонира „лепој Холанткињи” по питању мачака: за њега су оне „велика срећа на земљи и велика лепота у природи.” Иако наводи и примере који су представљали изузетке, Дучић закључује да мачку заиста више воле људи него жене. Одмах након изнете тврдње долазимо до кључног дела Дучићевог коментара у којем он наводи и разлоге због којих тако мисли, а они се управо тичу сличности између жене и мачке, тј. сличности „по себичности и грамљивости”, како он каже. Дакле, поново наилазимо на особине и карактер мачке који се перципирају као врло блиски особинама жене, као што је то и код Бодлера био случај. Дучић своју тврдњу подупире казивањем да су још антички писци запазили ову сличност када су човека упоредили са псом, а жену са мачком. Он у наставку објашњава то гледиште и помињући псеће очи добродушног погледа ко у детета, баш као и његова сапутница, Дучић наглашава емотивност пса, док, опет попут Холанђанке, за мачку каже да је „човекомрзац и изелица”. А будући да је изелица, она, за разлику од пса, који воли домаћина, воли кућу, док домаћина трпи „само по навици и невољи”. Дакле, пас одано служи, каже Дучић, док је мачка саможиви користољубац.³²

Међутим, иако у овим запажањима Дучић, попут своје сапутнице, истиче и мајку себичност, саможивост и мизантропију, за песника је мачка ипак отмена и најгосподственија животиња, чија му „презривост за човека” делује као „једна историјска мудрост”. Дакле,

³¹Јован Дучић, „Писмо са Јонског мора”, *Градови и химере*, Дерета, Београд, 1999, стр. 113–114.

³²У контексту Дучићевог погледа на мачке из песме „Огледала” и путописа „Писмо са Јонског мора”, занимљиво је да је Богдан Поповић у есеју „Једна критичка анализа”, у којем је на примеру једне друге Дучићеве песме у прози, „Сунце” (а која, иначе, пева о песнику са обала Јонског мора), упоредивши њене различите верзије и изневши мишљење да Дучићево накнадно дотеривање песама није увек доносило естетско побољшање, закључио да се до лепог у уметности не долази на силу, илуструјући свој закључак путем низа поређења у којима је поменуо управо жену и мачку: „Лепота треба да дође сама. Као жена, као мачка, као сенка, као успех, као још многе друге ствари у животу – она долази само кад је човек мирно чека, или можда чак кад је избегава; а измиче кад човек пође за њом.” (Види: Богдан Поповић, „Једна критичка анализа”, у: *Српска књижевна критика: Критички радови Богдана Поповића*, Матица српска, Нови Сад; Институт за књижевност и уметност, Београд, 1977, стр. 347.)

за разлику од пса, чија се природа одликује безрезервном оданошћу, Дучић сматра да је мајке неповерење и резервисаност назнака њене мудрости и својеврсни рефлекс условљен њеним искуством са човеком.

Ово и овакво Дучићево поређење мачке са женом и пса са човеком, прилика је да се подсетимо и две Дучићеве песме у прози у којима се такође говори о вези човека и пса, односно о мотиву оданости пса према човеку спрам мотива женске неверности. Наиме, ради се о песмама „Човек и пас” и „Другови”. У првој песми из *Плавих легенди*, Дучић описује вечерњи приказ из Алпа у којем човек и његов пас заједно вуку мала кола са храном. За њих се у песми каже да су били „упрегнути”, те да су „ишли мирно” „уморни”, „погнуги и задувани”, док је „[с]ваки [...] од њих мислио своју мисао, брину своју бригу, и вукао свој део терета”.³³ Осим очигледне повезаности сликом у којој заједно вуку кола којима допремају храну, повезност пса и човека се и метафорички дочарава описом беле паре која се из њихових уста и тела диже „[...] у једном заједничком прамену магле.”³⁴ Дакле, заједништво човека и пса се наглашава заједничким трудом и напором на истом послу, обезбеђивању хране за домаћинство, као и симболичким спајањем њиховог даха. Иако свако мисли своју мисао и брине своју бригу, они су једно. Уз то, Дучић песму завршава речима које поништавају сваку разлику између њихових силуета: „А кад скренуше у помрчину, није се више распознавао човек од пса.”³⁵

У песми „Другови”, такође се описује ноћна атмосфера у којој човек који је изгубио пут наилази на кућу у чијем домаћину не препознаје човека који му је „некада украо жену и псето”, док је домаћин те куће код залуталог човека видео „само његову тешку торбу која је изгледала пуна новца.” Преко ноћи, путника који је код њих законачио „[...] домаћин и његова жена задаве [...] и узму му торбу.”³⁶ „Ни жена није познала свог некадањег мужа”, каже се на крају, „[а]ли је псето препознало свог некадањег друга” и „[о]но му је дуго лизало стопе, и урлало над њим с пиштањем и сузама.”³⁷ Ову песму у прози Дучић завршава реченицом „Јер жена има инстинкат спола а не инстинкат пријатељства.”³⁸

Иако у обе ове песме имамо само мотив пса и псеће привржености и оданости човеку, док мачке као његове супротности уопште нема, ипак се стиче утисак, у светлу претходно наведеног Дучићевог погледа на мачке, да је мотив мачје саможивости, нарочито

³³Јован Дучић, „Човек и пас”, *Песме*, Каирос, Сремски Карловци, 2003, стр. 251.

³⁴Исто.

³⁵Исто.

³⁶Јован Дучић, „Другови”, *Песме*, Каирос, Сремски Карловци, 2003, стр. 282.

³⁷Исто.

³⁸Исто.

у другој песми, на један посредан начин такође присутан и садржан у мотиву женине несталности. Другим речима, између Дучићевих речи о мачки у „Писму са Јонског мора” и песме „Другови” остварује се интертекстуална веза; Дучићеве речи из путописа као да тихо одјекују у позадини песме у прози.

Пре него што „Писмо са Јонског мора” ефектно заврши двема реченицама („Море је светлело и певало непрестано. Тамно-зелена јонска острва ницала су једна за другим, и сретала нас путем, као изгубљене старе галије”), Дучић ће поменути мачке и у пасусу који претходи самом крају путописа, покушавајући да замисли у каквој ће му успомени остати то путовање и Јонско море када буде остарио:

Успомене, то су бели новци за црне дане. Како ће некад, много доцније, изгледати ово море у мојој успомени! Море виђено у овој младости, море по којем је с вала на вал пловила моја усхићена душа, као гнездо алкиона. Колико ће бити нежна та далека визија кад остарим и кад из очајања можда одем у Швајцарску, и да као пензионер учим виолину и историју религија, живећи са својим књигама, кокошима и мачкама; и да у доколици и досади швајцарске земље измишљам какву нову веру или нову пушку...³⁹

Након описаних доживљаја, призора и химера са путовања, песник се пита колико ће од свега тога остати у његовом сећању и да ли ће утиске из младости променити старачко очајање. А саму слику своје старости Дучић даје, могло би се рећи, у помало аутоироничном тону, замишљајући себе као пензионера који у Швајцарској доколицу старачких дана прекраћује учењем свирања на виолини, читањем књига и гајењем живине и мачака. Међутим, овако дочарана слика сопствене старости, заправо, помало иронизује и саму Швајцарску која се описује као досадна земља чије се историје монотониост повремено разбија верским реформацијама и техничким иновацијама. На овај начин, Дучић као да алудира на свој други путопис из *Градова и химера*, тј. на „Друго писмо из Швајцарске”, у којем пише о и тим аспектима швајцарске историје и друштва.

Последње место у Дучићевој прози на којем песник помиње мачке налази се у првом делу есеја о пријатељству из *Блага цара Радована* и у идејној је вези са крајем путописа са Јонског мора. Наиме, Дучић овај есеј отпочиње мишљењем да „[н]ад светом лежи досада као дебело море над земљином кором”, те да је она толико „[...] неизмерна на земљи, да човек увек тражи неког да га разоноди”⁴⁰, што одражава централну идеју првог дела есеја да су људи неретко склони да склапају пријатељства, не из искрене наклоности већ из пуког осећања досаде. А у намери да ту досаду одагна, примећује Дучић, човек је спреман на мноштво неаутентичких односа и интеракција:

³⁹Јован Дучић, „Писмо са Јонског мора”, *Градови и химере*, Дерета, Београд, 1999, стр. 139.

⁴⁰Јован Дучић, *Благо цара Радована*, Дом и школа, Београд, 2024, стр. 181.

Говори кад не треба, лаже без повода, удвара се без потребе, игра без воље, пева без гласа, беседи без духа и циља. Други се из досаде жене и разводе, путују са пsetом, другују с коњем, спавају с мачком. Велики део света не тражи уметност да се њоме инспирише за велике акције него да њом растера очајну досаду. Није свету драга ни уметност што је божанског порекла и циља, него што одалечује од обичног људског живота у којем се давимо од досаде. Да је чамотиња једна коб човековог духа, и једна беда његове судбине, то се види и по том што се дете и дечко исто тако досађују као и младић или као старац, и због тога јуре за друштвом или за игром.

Као што је речено, почетак првог дела есеја „О Пријатељству” у *Благу цара Радована* је и последње место на ком се у Дучићевом стваралаштву наилази на помен мачке. Иако у Дучићевој поезији, нарочито у његовим песмама о природи, фигурира немали број животиња, од инсеката до птица, у његовом лирском бестијаријуму, за разлику од њихових опозита, паса, који се јављају у две песме у прози, мачака заправо и нема. Дучић није певао о њима, нити мачке у његовим песмама фигурирају као један од значајнијих мотива. На мачке у Дучићевој поезији наилазимо само у песми у прози „Огледала” у којој се јављају као део низа поређења којима се дочарава женина обесна игра, али и као део који свакако својим симболичким потенцијалом значајно доприноси упечатљивости и пуноћи песничке слике. Као такав је и комплементаран са Дучићевим освртом на мачке у путопису са Јонског мора.

У два пасуса у којима песник и његова холандска сапутница износе своје ставове о мачкама, приметно је да је изречено углавном одраз устаљених погледа на ове животиње; и позитивних и негативних. Холанђанка мачкама признаје њихову грациозност, али им одриче било какву мистичност коју су им приписивали песници попут Бодлера јер јој је одбојна њихова лукавост, препреденост, мизантропија, неповерење и неверност. Дучић, с друге стране, иако такође увиђа ове одлике мачје природе, ипак мачки песнички даје ореол мистичности и господства. Она је за њега и оличење животињске мудрости спрам човека. Осим тога, као што је поређењем у песми „Огледала” и наговестио, Дучић мачку види и као типично женску животињу, тј. животињу која је оличје женског принципа.

Када је реч о мачкама које се помињу на крају „Писма са Јонског мора” у *Градовима и химерама* и на почетку есеја „О пријатељству” у *Благу цара Радована*, оне су поменуте у склопу Дучићевих повремених запажања појединих друштвених појава његовог доба, тј. на оба ова места, Дучић мачке помиње у контексту увида да се кућни љубимци поседују и као вид човековог бекства од мучне досаде и доколице, што је увид за који се без сумње може рећи да је релевантан и за данашње време.

Што се самог Дучића тиче, мада је написао и једну песму о досади, верујемо да у свом номадском животу ипак није често пролазио кроз такве тренутке да би се морао разонодити дружењем са животињама попут мачке са фотографије из Мадрида. Заправо, није

нам ни познато да ли је песник био њен власник или је само позирао са туђим љубимцем. Његова лична интересовања и дипломатска служба често су га водили ка новим хоризонтима и новим искуствима, новим градовима и новим химерама, па је могуће да се песник, одласком из Шпаније, растао са мачком из њене престонице.

Не знамо да ли се у тренутку настанка фотографије Дучић присетио путовања на Крф, „лепе Холанткиње” и њиховог разговора о мачкама, али је у сваком случају добро што је фотографију сачувао и дао нам повод да и на овај начин пишемо о њему. Штета је само што нигде није забележио мачкино име, па је њено мачје господство, нажалост, остало анонимно.

Чувар поља, 1949. Сомбор
пастел на хартији 89x69 cm

Ксенија КИРИЛОВА

БАЈКА О ПОТИСНУТОМ СЕЋАЊУ

– Кажи, јеси ли заиста све решио? – питала га је Данка, вероватно већ десети пут. Гледала га је с неспокојством и тугом, а Горан је због тог њеног погледа изнова осетио грижу савести. Поново је почео да убеђује њу и себе да је његово решење било једино право, најбоље од свих могућих и потпуно безопасно.

– Већ смо се договорили – упорно је понављао он.

– Али ти је уопште не познајеш! – настављала је Данка. – А можда ти она уопште не жели добро? Можда је то вештица која је одлучила да искористи твоју слабост и убије те!

– Зар и ти исто! – преврну очима Горан, а у његовом погледу се јави нешто тако злослутно, страшно, чинило се, скривено у дубини његовог бића, да се Данка тргла. – И ти сматраш виле вештицама?

– Не, никако – поче она одмах да га разуверава. – То ми уопште није било на уму. Само се бојим да она може бити вештица која је попримила вилински лик. Чак не знамо засигурно да је она та за коју се издаје.

– Ја могу да препознам праву вилу – одбруси Горан. – Не заборави каква ми је крв.

То је нагласио, а разлог тог наглашавања је Данка одлично знала. Горан је и сам био син виле, шумске чаробнице коју је вероломно оженио његов отац, човек. Из древних веровања девојка је знала да виле обично не повређују људе и чак могу да им помогну. Исто тако шапутане су и легенде о томе како су шумске становнице умеле да буду благонаклоне, сувише благонаклоне према прекрасним младићима, и љубоморне на њихове земаљске изабранице.

– Чак и да је то права вила и жели да ти помогне – поче бојажљиво Данка – зар не мислиш да ти она може обрисати памћење, да ћеш заборавити мене, наш дом и никада се нећеш вратити?

– Ја сам син виле – тврдоглаво је понављао Горан. – Ниједна ми вила никада неће нанети штету.

– Не говорим о штети – стрпљиво поче да објашњава Данка. Напокон је престала са радом – темељним процеђивањем младог сира који је покушавала да одвоји од сурутке. Данка је правила најбољи

сир у селу, мекан, опојног и јаког мириса, сир што се топи у устима боље од било ког слаткиша. Одложила је будући сир и, бришући руке о кецељу, села за сто, наспрам њега.

– Вила можда сматра да теби чини добро тиме – настављала је Данка упорно. – Можда одједном пожели да те поведе са собом и мисли да припадаш тамо, а не овде. Можда она мисли да ћеш бити срећнији ако нас све заборавиш. А желиш ли то да заборавиш, заборавиш свој прави живот, заборавиш мене, а знаш да ћу остати овде сама?

Њена узнемиреност начас пређе и на њега, као да је између њих зашуморио лагани поветарац што је продро у њихову удобну сеоску кућу преносећи страх као опаку инфекцију. Горан је морао да призна да Данкине бриге нису биле безразложне. Легенде о вилинској доброты шириле су се упоредо с причама о њиховим преварама и нико није до краја знао како њихова магија може да утиче на човека, чак ни на сасвим обичног човека.

– Она неће моћи да ме поведе са собом – поче да убеђује Горан, трудећи се да му глас звучи самоуверено. – Мушкарац не може бити вила, не може да лети, што значи да ја никад нећу моћи да допрем до места на ком обитавају виле. Само змајеви могу да се вину донде, а ја, очигледно, нисам змај. Вила ми је, такође, обећала да се ради само о првих пет година. Те године у мој живот нису донеле ништа осим кошмара и ја не желим, не могу да их памтим! – бесно добаци он, окрећући се од ње.

– Знам, добри мој, знам – одговори Данка, беспомоћно сагињући главу пред његовом тугом. У таквим тренуцима је врло јасно осећала своју немоћ пред ужасном, уништитељском силом његовог сећања, ону немоћ која се обично осећа пред лицем неизлечиве болести, зидом што одваја болесника од најближих и оних који га безгранично воле. Данка је знала шта то машта да заборави њен млади супруг и какву дубоку рану у срцу носи кроз живот, немоћан да се од ње избави.

Његова мајка је заиста била вила – крилата шумска чаробница што је, као и друге њене саплеменице, обитавала високо у горама, где људска нога није крочила. Као и многе виле, и она је понекад одлазила код људи. Међу њима је срела свог будућег супруга Светозара, Горановог оца. Лудо заљубљен у златокосу вилу-лепотицу, Светозар јој је одузео крила, након чега је она постала, такорећи, обична, земаљска жена. Само су коњска копита уместо ногу, пажљиво скривена испод дугих белих хаљина, могла да одају њено шумско порекло.

Светозар се оженио њоме, након чега су добили малога Горана. Као што то с вилама обично бива, она поче да се досађује међу људима. Туговала је за бескрајним шумским просторствима, за планинским врховима усеченим у небо, за тутњавом водопада што су упијали у се сав сунчев сјај, за неравним, границом шума оивиченим пољима по којима су расута села. Светозар, који је и без тога био пробисвет и пијанац, видевши равнодушност младе жене, све чешће се одавао пићу. Током једне од пијанки се похвалио мештанима да није оженио обичну жену, него праву правцату вилу.

Сељани су с неповерењем слушали његово хвалисање, а на несрећу је у селу ускоро наступила велика суша за којом је дошла глад. Безуспешно тражећи извор несреће, сељани су се сетили Светозарове приче и нагрнули у његов дом, захтевајући да им преда „жену-вештицу”. Одједном отржењен, он их је уверавао да се само нашалио и да је ожењен сасвим обичном женом. Гомила је провалила у кућу желећи да провери његове речи и бацила се на вилу. Она се дала у бег и успела да се пробије мимо њих, али се руб њене дуге беле хаљине закачио за ексер који је вирио из пода. Праћена оштрим звуком цепања, трака хаљине просу се преко пода од дасака, откривајући лепо коњско копито.

– Вештица! – заурла гомила – уништиће нам цело село!

У бесмисленом зверском бесу људи нападаше туђинку вилама и секирама. Запречили су јој пут према капији, а она је, немајући куд, јурнула у шупу и закључала врата изнутра.

– Излази, проклета нечисти! – урлала је гомила. – Да видиш како се уништавају људи!

Светозар је узвикивао нешто за гневним сељанима. Убрзо се повукао, схвативши да ће побеснела маса и њега самог искидати у комадиће ако не ућути. Тада је један од мушкараца, широко замахнувши, на шупу бацио ужарену бакљу. Пламен је клизио по вратима од дасака и, захвативши плен, зарио се у њега својим језицима и успузао ка стрехи, ширећи се пред очима. Управо ту сцену је мали Горан памтио читав живот. Претрнуо од ужаса, петогодишњак је гледао како угљеноцрна сенка прекрива површину шупе, ломећи греде и разједајући дрво.

Пошто је дошао себи од ужаса, Светозар је са закашњењем појурио назад у колибу и у пламеном опаљени отвор бацио вилинска крила. Задихана, вила их је покупила и покушала да узлети, али узалуд – таваница шупе се урушила и покрила је гомилом горућих дасака... Након вилине погибије сељани се нису смирили, непрестано набеђујући Светозара да гаји „вештичијег сина”. Кукаван и безвољан, страхујући за себе више него за дете, малог Горана Светозар је одвео у удаљено село у којем је живела његова мајка и где нико није знао ништа о дечаковом пореклу. Од тада Горан није чуо ништа о свом оцу, а искрено, није ни желео да чује. Управо њега је сматрао кривцем за мајчину погибију и стога чак ни после бакине смрти није ишао у потрагу за њим. Живео је у селу ни по чему се не разликујући од осталих становника, порастао је, устројио домаћинство, запослио се као грнчар и убрзо се заљубио у лепу Данку која га је својом златном косом подсећала на погинулу мајку...

Горан својој драгој није одмах открио тајну свог порекла. Након што га је саслушала, Данка се није ужаснула, али се није ни одушевила његовим магичним коренима, није га радознано запиткивала поседује ли какву чудотворну моћ и само се с огромним, чисто женским саосећањем односила према његовој тузи. Није могла ни да замисли шта је Горан осећао тада, али је знала да му се и много година касније проживљени кошмар враћао тако јасно, као да се све десило јуче. Прошлост, васкрсла из заборавља, у такве је часе плавила

садашњост попут отрова, црпела из њега животне силе и упијала их оживљавајући пред очима. У такве часе Данки се чинило да незнана врацбина отима Горана из њиховог срећног свакодневног живота и баца га у бесконачну пропаст.

А сада се први пут појавио излаз из те пропасти – светла сила способна да савлада црну магију сећања. Када је отишао у шуму да накупи огрев, Горан је срео вилу, бајковито лепу жену дуге косе што је сезала до земље. Цело њено биће било је отелотворење шуме. Она је одисала шумским мирисима, дисала исконском силом новоизниклих листова и трава, цветала лепотом и миомирисом свих цветова на свету. У њеном лику све је било савршено, неземаљско и одисало сродством, неизрецивим гласом крви, зовом који је Горан осетио јасно као никад пре, у свакој ћелији свог тела.

Сазнавши за његову тугу, вила је предложила помоћ – чудо о којем Горан није могао ни да сања. Обећала је да ће му подарити ново сећање о првих пет година његовог живота, оних пет година које су заувек упрљале његову душу отровом бесконачног кошмара.

– Нећеш заборавити ништа од онога што ти се десило после. Памтићеш овај живот који живиш до дана данашњега. Сећаћеш се и тога да си пристао на промену свог сећања. Нестаће само један његов део, тај што ти не допушта да будеш срећан – проговорила је вила и њен глас је попут шумског потока зајуборио у његовим ушима, заливајући душу дотада непознатим осећајем наде. Чак и да вилине речи нису сасвим истините, чак и да за избављење од свог проклетства мора да плати високу цену, Горан је осећао да више нема снаге да се одриче те наде.

Поново је ухватио поглед Данкиних забринутих очију. Сутра, већ сутра треба да пође у шуму, у сусрет свом сну!

– Ако заборавим тих пет година, баш ништа нећу изгубити, – обратио се Данки и не знајући кога управо жели више да убеди: себе или њу. Одавно сам их обрисао из свог живота. Нико од људи који су ме познавали у том узрасту неће доћи овамо, а ја им се никад нећу вратити. Толико сам дуго без њих живео, као да никада нису постојали, и само памћење, то проклето памћење, једино је од чега до дана данашњега не могу да се избавим. Ти сама знаш колико већ маштам, да све то заборавим!

Данка климну главом, трудећи се да смири неспокој. Можда је он, у ствари, у праву? Призор срећног живота, незасењеног страшним сећањима, на тренутак јој се јави сасвим јасно. Можда се догоди чудо, те оно невино спокојство што влада њиховим селом, напокон сасвим продре у срце њеног мужа и испуни га радошћу и миром?

– Да, имаш право, треба то да пробаш – рекла је и потрудила се да му упуту охрабрујући осмех.

***

Зора се крадом провлачила кроз капке и Горан је знао да ће се, чим отвори прозор, светлост у горњу собу улити у потоцима, сочним зеленилом што се купа у његовом сјају и охрабрујућом свежином. Кришом изашавши из куће, попео се на брдо и бацио поглед на своје село, у страху да се можда заувек од њега опрашта. Није желео да буди Данку, знајући да уз сав напор, девојка не може да сакрије тугу и бојазан. Он се и сам бојао да ће она можда бити у праву.

Горан је посматрао преплетену равничарску стазу, тамно-црвени, ту и тамо поцрнели цреп на крововима белих кућа што су се издвајале међу зеленилом. Дивио се шумовитим обронцима планина у чијем су се подножју такође ројили бели квадратићи кућа. Издалека се чинило да их сваког трена могу заплъуснути зелени таласи шуме, што се сливају с врхова. Горан је погледао на другу страну, на глатку траву брежуљка где су, нескривени дрвећем, попут зидина тврђаве, лежали голи камени темељи и рушевине кућа, као и колибе које су деловале крхко међу тим масивним неравномерним структурама.

Дивио се капели, која се одатле чинила мајушна, стазицама што су се преплитале преко брегова, дашчаном стазом утиснутом у благу падину и оградама степеница које воде уз брдо до сеоске цркве. Све је одисало присношћу, сигурношћу и миром. Познато, до сржи сродно, а у исто време увек изненађујуће својом ненаметљивом лепотом, ово место је за Горана постало оличење самог живота, његов главни и једини ослонац. А тамо га је чекала Данка, њему најдража и најближа особа.

– Не радим ово само због себе, радим то због нас двоје – рекао је тихо и одлучно кренуо према шуми.

На самом ободу села видео је дечаке како ложе малу ватру, а сам поглед на њу изнова му је посекао срце оживљеним сећањем, јарка слика, неразлучива од стварности, планула је пред њим у свој јасноћи. Разјарени пламен раздире ваздух, топи га и тера да дрхти од ужаса. Предмети и лица били су изобличени у овом дрхтању, али чак и кроз његово мутно таласање видео је лик своје мајке, захваћен пламеном. У његово сећање заувек се утиснуо и лик оца – збуњен, бео од ужаса, док журно баца пар светлуцавих крила у ватру.

Горан је видео како је златокоса вила, попут пламеног језика, стрмоглаво излетела из ватре, а за њом су у искричавим тракама јуриле црвене варнице. Чинило се да јој треба још само мало да се уздигне изнад ових безначајних људи и устреми се увис, ка светлости, слободи, свом родном елементу. Али у том тренутку зачуо се заглушујући тресак, као да је сама планета прснула изнутра, и нешто, споља неразлучиво, налик огромном усковитланом пламену, пало је на њу, притискајући јој ваздушасто тело. Огњени вихор, избезумљен од похлепе при погледу на нови плен, заурлао је и сјурио се, затрпавајући све што му се нађе на путу.

Горан је чуо свој сопствени крик, срцепарајући крик „Мама!“ Сетио се очевих руку које су га хватале за рамена чврсто попут челичних канци. Од тог трена сећао се само таме, искидане пламеном,

и чинило му се да у целом свету, осим ње, нема ничега...

Затресао је главом, гонећи страшне успомене. Шума је хучала свуда около, пријатељска, питома, до сржи испуњена јутарњим сунцем, које још није стигло да обрише капљице росе са траве.

„Ово је последњи пут”, рекао је себи. „Последњи пут да се сећам овога.”

Ишао је све даље кроз шуму, а она се послушно разилазила пред њим, разиграно бацајући сребрне искре по лишћу и резбарећи стазе оивичене сенкама што су, мамећи, водиле у шикару. Горан је ишао, као да се навикао на њу, надајући се да ће се стопити са њеним посебним светом. Одједном је чуо како дрвеће шуми око њега, а птице, уплашене шуштањем лишћа, у јату лепршају из крошњи и певају поздрављајући шумску вилу. Из дубине шуме на чистину је иступила вила. Изгледала је раскошније него икада, као права господарица шуме. Коса јој је текла као водопад, а осмех сијао као сунце.

– Здраво, Горане – рекла је тако нежно да су се све његове бриге одмах повукле пред звуком њеног гласа. – Да ли си заиста спреман да ми даш оно што си обећао?

– Спреман! – одговори он одлучно. – Узми то заувек!

Вила се поново заслепљујуће осмехнула и пришла Горану. Стављајући му руке на рамена, пољубила га је у чело силом као што се љуби син јединац. Задрхтао је и осетио оштар бол у глави, који му се већ следећег трена зарио у срце. Као да је осетила његов бол, вила га је загрлила и привила к себи. Кроз њену одећу осећала се хладноћа планинских потока, а коса јој је мирисала на дивље цвеће. На тренутак је помислио да је утонуо у детиње спокојан сан. Постепено су му се враћали звуци и боје садашњости, а вила је, полако склањајући руке са његових рамена, одступила корак уназад.

– Чега се сећаш? – упитала га је тихо.

Горан се замислио, а мисао за мишљу, слика за сликом, сећање је оживело пред њим. Разговара са Данком и види њене узнемирене очи, рано ујутру крадом напушта кућу, трудећи се да је не пробуди и баца последњи поглед на свој грнчарски точак. Стоји на ивици шуме, гледајући своје вољено село. Ако је то заиста било његово право сећање, сећао се свега.

– Шта памтиш из детињства? – као да му чита мисли, упита вила.

Мисао је клизнула дубоко у свест, пролетевши кроз многе године у делићу секунде. Свеж и опојан ветар сећања истог трена је прекрио Горана. Видео је како се под њим простире земља, несхватљива у својој лепоти, величанствена, а опет тако мала. Над њом су се уздизали оштри врхови планина покривени зеленим таласима шума у којима су се појединачна стабла једва могла разазнати. Њихова подножја вијугаво су се урезала у залеђену површину језера – кристално глатку, плаво-зелену попут палете која је савршено мешала боје земље и неба.

Понекад су се голе стене појављивале као беле мрље на планинама, а на њиховим избочинама, као да израстају из воде и камена, уздизале су се тврђаве које су изгледале као играчке.

Меандри река, испуњени плаветнилом, као жиле планете набујале водом, пресецале су предео и, клизећи низ горе, јуриле ка равницама. Стигавши до њих, коначно су се смиривале и нехајно разливале, лењо заобилазећи сићушне људске насеобине.

Горан се присетио летења и незаборавног одушевљења. Сетио се како га је ваздушна струја подигла и бацила у небо, у бескрајне висине, пределе до којих је било немогуће доћи. Ветар је дивљао, беснео, звиждао у ушима, бацао му у лице хладан ваздух који штита за образе, а он је узлетао све више, сустизао орлове, да би најзад, заслепљен сунчевом светлошћу, почео полако да се спушта. А онда се земља постепено приближавала, обриси дрвећа постајали су све видљивији, квадрати поља постајали све већи, ивице сеоских кућа постајале јасније, као и дах природе, а земља ширила сву своју раскош, примајући га с материнском срдачношћу.

Горан је знатижељно завирио у камене цркве, древне знакове на стенама и зидове манастира исклесане у камену. Волео је да гледа како језера расту, док од плаво-зелених трака постају лаки и разнобојни таласи у којима су се одражавале све лепоте земље.

Упркос свему, он није могао да сумња – било је то његово сопствено сећање. Памтио је ове слике сваком ћелијом свог тела. Горан се сетио стрмоглавог зарона док се спуштао преко моста који је одозго деловао танак, као нит развучена између две шибице. Памтио је обресе камења на дну провидног планинског језера, памтио је токове хладног ветра и сунчеве топлоте, испреплетених у једно непрекидно детиње одушевљење.

– Да ли си ми дала своје сећање? – упитао је најзад, зачуђено гледајући у вилу.

– Не брини, моје сећање остаје са мном – одговорила је осмехујући се. – Ово је сећање погинуле виле. Мислила сам да би то могло да те усрећи.

– Реци ми, како да ти се одужим? – уздахнуо је Горан.

– Никако – вила се поново осмехнула. – Није ми потребна људска захвалност. Видела сам твоје патње и желела да ти помогнем.

– Ти си права чаробница! – рекао је Горан и даље не верујући својим ушима. – Ако ти затреба нека моја помоћ, знај да ми се увек можеш обратити.

Рекавши то, пошао је назад. Шума, која је и пре била пријатељска, сада је деловала потпуно познато, као да се човеку отворила до саме своје суштине. Горан је осетио да је увучен у њено ткиво, дубоко у шумску материју, а срећа која га је у том тренутку обузела деловала је заиста немерљиво. Усхићен се вратио у своје село, схвативши да је до самог врха испуњен љубављу и радосћу, и спреман да то подели са својим најмилијима до детаља.

Данка му је потрчала у сусрет и бацила му се у загрљај.

– Да ли ме се сећаш? – питала је с надом гледајући га у очи.

– Сећам се, драга моја, наравно да се сећам – одговорио је Горан умирујућим тоном. – Никада те нисам заборавио.

Уздах олакшања, лаган као шум ветра, побегао јој је из груди, уступивши место радости безграничној као сунчева светлост која лије са неба.

***

Време је пролазило својим одмереним, лаганим током. Смењивали су се сунце и киша, лишће, донедавно младо и свеже, постепено је мењало боју и тамнело. Глина се окретала на грнчарском точку, остављајући уобичајене прљаве трагове на рукама – смеђе мрље које подсећају човека да је и сам био глина, земља, прашина и муљ. Исте флеке, само беле, биле су на Данкиним рукама када је цедила испипело млеко док је спремала сир. Бела маса, мека, савитљива глина која оставља трагове сушења на рукама; сунчеви зраци који се пробијају кроз капке; мека топлина која покрива земљу после киша – све је то чинило уобичајени ток Горановог живота, његов свакодневни свет, тако једноставан и предвидљив у сваком детаљу.

И што је његов живот био једноставнији и предвидљивији, Горан је све чешће помишљао на детињство. Добро се сећао да то нису успомене његовог детињства, али он није имао других. Осећај лета, урезан у његову крв заједно са овим сећањем, наставио је да звони у свакој ћелији, пунио је судове и претио да избије споља, распршујући околу ваздушне токове уместо потока крви. Ваздушне струје биле су скучене у његовом људском телу, чезнуле су за слободом, простором, покретом, сањале су о стапању са плаветнилом без дна, утапајући се у ветровима, растварајући се у бескрајним стихијама.

„Ти ниси вила, никада то ниси био и никада то не можеш постати,” говорио је себи Горан. „Нећеш моћи да летиш.”

Међутим, у његовој глави се одмах, издајнички, родила друга мисао. Да, наравно, он је човек, и не може бити вила, али је син шумске виле, што значи да можда има способности змаја. Ко зна, можда је он змај у људском облику, а његова мисија је да се уздиже у небо призивајући кишу током суше и штити усеве? И што су те мисли више обузимале Горана, то му се садашњи живот чинио бесмисленијим.

Село, увек тако исто, као замрзнуто у времену, сваког месеца га је све више подсећало на тамницу. Наизглед је било на ветрометини, али Горану се чинило да је сам простор закључан, стиснут између кућа, сакривен у уским улицама. Дашчане стазе на брдима, које су му раније изгледале као симбол удобности, сада су личиле на окове који су притисли земљу.

Горан је све чешће желео да из лавиринта путева и зидова, зграда и ограда побегне у прави простор. Ту је осетио како се његов дах спаја са дахом саме земље, како га зову шуме, како се над њим отвара небо, надајући се да ће га оно примити у наручје и пренети као облак изнад обриси планина и језера. Све више је одлазио у шуме, надајући се да ће поново срести вилу и да ће му она открити тајну да ли је заиста змај. Нада да ће пробудити своје скривене способности постајала је све снажнија, обузимала је цело његово биће. Осећао је да без тога не може бити срећан.

Волео је Данку – бар му се чинило да је воли. Али она је била отелотворење свог села, као да се и сама састојала од меке масе сира. Горан је замишљао како ће је, поставши прави змај, подићи у

наручје и понети изнад земље. Он ће јој свакако даровати свој свет, показаће јој како шуме и планине изгледају одозго, како речне нити режу зелени тепих, како снежни врхови светлуцају на сунцу. Он ће је, као краљицу, увести у њихове планинске поседе, где ће она уместо огледала гледати у зид водопада, а он, Горан, пажљиво ће је довести до самих извора потока који падају у понор. Тек тада ће коначно моћи да га разуме. Њено топло срце пуно љубави моћи ће да прихвати магични свет природе и тада ће њихова љубав постати уистину неограничена.

Овако је Горан сањао, лутајући шумама, а Данка га је с тугом чекала у њиховој малој сеоској кући. У башти је расло цвеће, у близини су квоцале кокошке, а у тору је понекад мекетала коза, иста она од чијег млека су Данкине брижне руке правиле најбољи сир у селу. Осећала је да се Горан удаљава од ње, а није могла ништа да учини. Узалуд се Данка трудила да учини њихову собу удобном, узалуд је излазила на трем, стрпљиво чекајући његов повратак. На крају се десило оно чега се највише плашила. Сунце је већ било зашло испод хоризонта, сумрак се спуштао са планина, згушњавао се у низинама, а Горан се још није појављивао.

Одједном, Данка зачу непознате кораке у близини. Момак, још веома млад, ишао је право ка њеном трему.

– Извините, да ли овде живи грнчар Горан? – гласно упита незнанац.

– Да – одговорила је Данка изненађено. Никада раније није видела овог младића у њиховом селу, а сада се питала како он може да зна Горана и шта жели од њеног мужа.

– Прешао сам дуг пут тражећи га – одговорио је странац. – Зовем се Радован, или Радо. Ја сам Горанов полубрат, имамо истог оца.

– Није требало да долазиш – одговорила је Данка са благим страхом. – Много се тога променило у последње време, а мој муж вас се више не сећа.

– Не би требало да ме се сећа – покуша да објасни Радо. – Никад ме није познавао. – Након што га је отац послао у ово село, узео је земаљску жену – моју мајку. Из тог брака сам се родио ја. Отац ми је на самрти први пут рекао да имам старијег брата, сина шумске виле. Знам како му је умрла мајка и не могу вам рећи колико ме то боли. Морам да кажем Горану колико се његов отац покајао пре смрти због туге коју им је обојици нанео.

– Нема потребе – прекинула га је Данка. – Мој муж је годинама покушавао да заборави ноћну мору коју је доживео. Коначно је нашао лек за клетву и успео је да се ослободи тог дела сећања. Опростите ми, али он се више неће сећати ни вашег оца ни смрти своје мајке. И молим вас, ни под којим условима, не подсећајте га на то.

Радо ју је саслушао зачуђено, али се није препирао.

– У реду – одговорио је, озбиљног израза лица. – Дајем реч да никада нећу подсећати свог брата на оно што је успео да с толико напора заборави. Али пусти ме да га бар видим из далека. Он је мој једини брат, моја крв и месо. Можда ћемо, упознавши се, постати

пријатељи или побратими, не надам се ничем осим тога.

Данка је оклевала минут, али се онда одлучила. Можда ће се Горан, ако стекне новог пријатеља, више везати за село и престати да лута по шумама? Можда ће јој Радо помоћи да га пронађе?

– Отишао је – рече Данка, једва суздржавајући сузе. – Након што му је вила дала ново сећање, Горан је почео све чешће да одлази у шуме, а када ће се вратити, не знам.

Радо је непогрешиво прочитао очај у њеном гласу и одлучно рекао:

– Не бој се, ја ћу га наћи, сигурно ћу га наћи. Док сам ја уживао у мајчиној топлини и очевој бризи, мој брат је одрастао сам у туђини. Морам да му надокнадим бар мало од онога за шта је све ове године био ускраћен.

Данка му је одговорила само захвалним осмехом.

***

Радо је ишао кроз шуму, све дубље у шикару, и што је даље ишао, дрвеће је деловало непомичније. Шума као да се укочила, заледила у злокобној тишини, страховала да се помери. Ниједан поветарац није прошао кроз његово лишће, а чак је и ваздух постао стакласт у узнемиреном ишчекивању. Радо је тврдоглаво ишао даље, а шикара је постајала све гушћа и тамнија. Ноћ се спуштала сувише брзо, и ускоро се све около испунило њеном тамом. Одједном, усред овог мрака, Радо угледа сјај пламена. Један, па други, расли су пред њим као пожар.

Као уплашена пожаром, шума се нагло повукла, а затим потпуно нестала, растворила се у ваздуху, а на њеном месту су се појавиле сеоске куће. У бљесковима ватре јасно су се уочавале контуре дрвене оgrade, ниске колибе и дворишних зграда. Једна од њих сијала је најсјајније и Радо је, управо из језгра тог пламена чуо срцепарајући женски врисак. Инстинктивно је хтео да похита у помоћ, али није могао да продре кроз гомилу која га, као зид, дели од ватре.

Беспомоћно се окренуо и утрнуо – невидећим погледом посматрао га је рођени отац. Био је то он, без сумње. Радо је начас приметио да му је отац млађи, а и кроз пламен се пренео осећај ужаса са којим је гледао на оно што се дешава. Дошавши себи, отац је однекуд зграбио пар светлуцавих, огромних крила и бацио их право у ватру.

И изненада се догодило чудо – из разјареног ватреног вихора који прождире све око себе као стрела се уздигла женска фигура. Збацивши са себе пламенове, полетела је увис, ка спасоносном небу што се црнело у даљини. Наједном је ватра појурила ка њој као разјарена звер и залетела јој се у груди. Њено крчко тело се тргло од удараца, укочило се на тренутак у ваздуху и споро, сувише споро, почело да пада у огњени понор који се отворио испод.

Пламен је испунио све, његови језици су израстали из земље и расули се по њој као горуће цвеће. Густо дим је испунио простор и било је немогуће из њега се извући. Радо је тог трена схватио да

је гомила негде нестала, а да околи није остало ништа осим мрака и пламена. Ватра га је окружила, заплела се у обруч, као да је желела да спали целу васиону. У очају, Радо је јурнуо међу њене језике тражећи излаз. Коначно је приметио јаз између два ватрена стуба и бадио се у њега. Учинило му се да је прошао поред саме смрти, чудесно се провакавши између њених млинских каменова.

Трчао је све док се није спустио на земљу исцрпљен, а тек тада је испод себе угледао неравно поплочане улице. Изненађен, младић је схватио да је у граду. Слаба светлост која је долазила од уличних фењера слабо је обасјавала камене зидове кућа. Град је био празан, сабласно празан, као да је из њега избрисан сав живот нечијом невидљивом руком. Овде више није било ватре, али је ваздух и даље био некако плесњив, устајао, па ни ноћна свежина није могла да се пробације кроз његову загушљивост.

Полако је ишао напред, када је у непосредној близини зачуо буку. Окренуо се, али никога није приметио. Одједном је нешто попут ветра зашумело, ударило га у ноге и појурило напред у празну злокобну улицу. Радо се нехотице отетурао до зида и тек тада приметио: поред њега по плочнику јури река пацова. Прибио се уза зидове, пратећи очима пацовска леђа, а затим полако кренуо за њима. Пацови су скренули у забачену улицицу, а Радо је опрезно погледао онамо, покушавајући да схвати шта их привлачи. Крај црног зида, нетакнутог светлошћу фењера, лежала су нагомилана и унакажена људска тела. По њима су пацови ужурбано јурили, а репови су им дрхтали под slabим одсјајима уличних светиљки.

Тек сад је Радо схватио да у граду бесни куга. Њен мртви мирис се ширио ваздухом и зато су улице биле тако застрашујуће празне. Овде је владала оваплоћена смрт, а није било никог да уклони лешеве са улица. Из гомиле мртвих тела одједном се зачу роптање оних који су, очигледно грешком, бачени ту још живи. Ужаснут, одјурио је поплочаним улицама мртвог града, али њима није било краја. Околи није било ни села ни шуме, само бескрајни лавиринти уских улица.

Очајан, готово избезумљен од страха, Радо је свом снагом ударао у камени зид. Ударао је махнито, као да се надао да ће прекинути ноћну мору која је владала околи. Изненада, зид се заљуљао и попустио. Радо је јурнуо ка њему као да пада у провалију – очајно и неопозиво. Још секунд – и поново се нашао у шуми, већ покривеној тамом ноћи, шуми која је сада пропуштала кроза се слабу светлост звезда. И у овом светлу, Радо је одједном угледао жену незамисливе лепоте у белим хаљинама. Погледала га је надмено и злокобно се смешила.

– Јеси ли ти вила? – издахну Радо, чувши како му глас издајнички задрхта.

– Да, ја сам чувар ових места – стигао је одговор. – Шта радиш у мојој шуми у ово доба?

– Тражим брата Горана – одговори Радо одлучније.

– Горан нема браће међу људима – хладно је одговорила вила.

– Ја сам син његовог оца, у мени тече иста крв! – узвратио је

Радо прилазећи вили. – Не би требало да мамиш људе у своје поседе, боље се ухвати у коштац с оним што се дешава у твојој шуми. Овде сам видео запаљена села и градове у којима је беснела куга.

– Нећеш видети само то – злокобно се насмеја вила. – Дуги низ година сакупљала сам страшна сећања напаћених људи. Били су спремни да дају пола живота да се отарасе ових успомена, а ја сам им давала ову срећу – избављала сам их од ње. Пажљиво сам сакупљала сав пакао који је мучио ове несрећнике током живота. И коначно, последњи ми је дошао син моје јадне сестре, која је умрла пред његовим очима од руке полуделих људи...

Вила је за тренутак ћутала, а онда, спутивши глас, наставила:

– Још тада сам се заклела да ћу им се осветити за њену смрт и да ћу их заувек заробити у ноћну мору коју је доживела моја сестра. Сада се мој сан остварује. Сакупила сам довољно ужаса да покријем целу земљу. Настајући у овој шуми, они ће се по њој раширити као покров, а оно што је мучило неке, сада ће припасти свима.

Радо ју је слушао ужаснут, а страшна претпоставка, која му је и раније лутала по рубовима свести, сада је добила коначан облик, потврђена страшним признањем виле. Пакао у који је упао док је трагао за Гораном био је сећање, само оживљено сећање на његовог брата и друге људе који су се, као и он, надали да ће заувек заборавити оно што су доживели. Сада се ово сећање шуњало кроз шуму као црни облак, све ближе и ближе домовима људи.

– Заустави ово! – викну Радо вили. – Одузела си патњу неким невиним људима да би натерала друге, исто тако невине, да пате! Размисли, јер ће и мала деца која нису починила никакво зло, младе девојке и немоћни старци завршити у овој ноћној мори. Ти доносиш бол и уништење свему живом. Заустави се пре него што буде прекасно!

– Касно! – претећи је узвратила Вила, преставши да се смеје. – Сад је прекасно. Толико сам дуго чекала на ово, и не можеш ништа да учиниш да би ме спречио – рекавши то, нестала је у мраку.

Ноћна мора је поново прекрила Рада, појавила се ниоткуда и испунила сав простор. Радо је опет видео запаљену шупу и чуо врисак жене. Дакле, овако је умрла мајка његовог полубрата?

– То је илузија, то је само сећање – рекао је себи, окрећући се. – То се догодило пре много година, и не могу ништа да променим.

Међутим, мирис паљевине био је толико јак, оштар, нагрисао је очи да је било немогуће сумњати у његову стварност. Радо је видео два крила бачена преко ватре у запаљену шупу. Већ је знао шта ће се даље догодити. Тад га је прекрио талас бола и саосећања и, пробивши се кроз гомилу, Радо је јурнуо у шупу. Више га није било брига колико је стварно оно што се дешава око њега. Сада је ово постала његова стварност, ноћна мора из које није могао да се извуче, а Радо је желео само једно – да помогне бар њој, несрећној, невиној вили закључаној у запаљеној шупи, да изађе одатле.

Одгурнуо је огорчени народ, и, осетивши стварни дах ватре на свом лицу, почео је силовито да одваја запаљене греде и баца их у страну, избегавајући грабежљиви пламен. Још мало, још сасвим мало и учиниће оно што отац није могао – сачуваће вилу. Радо се изненади

како га дрво, изгарајући, није опекло.

– Држи се! – викну он све смелије пробијајући огњени зид. Али сваким његовим покретом свет око њега се мењао, а и ватра је одједном почела да се топи, раствара, нестаје, повлачећи се пред ноћном шумом.

Радо погледа око себе. Не, није он спасао лепу вилу, а ни сама вила није била у близини.

– Глупане! – зачу одозго глас друге виле. – Не можеш променити прошлост, она се већ десила. Ово је само успомена на њу.

– Да, али могу да променим ово проклето сећање! – викну Радо у празнину. Поново се нашао у граду куге, и без страха сам појурио да тражи забачену уличицу која се увлачила у зид. Знао је: међу лешевима има још живих људи, и потребна им је његова помоћ. Улице су биле толико уске да је Радо могао рукама да додирне оба њихова зида. Пацови су му понекад скакали под ногама, додирујући га својим окретним реповима, али Радо више није обраћао пажњу на њих. Потрчао је до гомиле тела и, затворивши очи, уронио руке у легло куге. Још тренутак – и уместо поплочане улице његови прсти су осетили влажну шумску земљу...

Тама се коначно разишла, а Радо се нашао на чистини обасјаној месечином. Насупрот њему, помало збуњена, стајала је вила.

– Толико ми је жао због тога што се догодило твојој сестри, – тихо јој је рекао Радо. – Знам да ће ти људска раса заувек бити крива и да нема силе која може да излечи такву рану. Ово сећање се не може без трага избрисати, од њега је немогуће побећи, а ипак, као што видиш, није свемоћно.

– Пожурио си да спасиш моју сестру, а да ниси ни знао да ли је то могуће и шта ће се следеће догодити? – упитала је вила са једва прикривеним изненађењем. – Шта ће ти то, ти си човек.

– Управо зато нисам могао само да гледам како још једно живо биће пати – одговорио је Радо. – Људи су различити. Мој брат Горан има дивну, вољену жену, и она је човек. Горан је воли, а у његовим жилама такође тече људска крв. Знам да виле обично не повређују људе, а верујем да ни ти не желиш да невини људи пате.

Вила га је замишљено погледала и, не рекавши ништа, отворила своја прелепа крила и винула се увис. Црна магла сећања се скоро потпуно распршила, а само су неки њени праменови усамљено лебдели међу дрвећем, као да су покушавали да се врате својим правим власницима. Отрцани, јадни, нису више изгледали претеће и, ухваћени поветарцем, послушно су летели у његовим длановима...

***

Горан се окренуо, осетивши лагано кретање ветра иза себе. Прамен црне магле је изашао из шипражја и начас га обавио. Оштар бол му је пробио слепоочнице, продирући у срце, и он се одједном сети ватрених језика и лица људи изобличених гневом. Сећање га је пекло, али слике које је изазивало сада су изгледале далеке, док су се

повлачиле незнано где. Нису више имале снаге да испуне садашњост, и само су будиле тиху меланхолију усамљености у срцу.

Горан се на тренутак поново осетио као дечак коме је потребна утеха, а одмах после ове помисли у његовом уму се појавило лице Данке, тако нежне и љубазне. Данка! Колико је морала бити забринута за њега! Колико је времена провео у овој шуми, остављајући је саму да га чека у селу? Понесен овом мишљу, Горан је пожурио назад. Убрзо је изашао на пут који је водио у село и изненада угледао лик младића који се кретао у његовом правцу. Нешто познато видео је у његовим цртама лица, и сам се на тренутак укочио, а онда похитао према странцу. Странац је то приметио и широко се осмехнуо, јурећи Горану у сусрет...

Превела са руског Тања МАЛЕТИЋ

*Бебица (акт), 1944. Србобран
пастел на хартији 64x90 см*

Небојша ВАСИЋ

ПАСТЕЛИ МИЛАНА КОЊОВИЋА

(Поводом изложбе *Смутна времена* Милана Коњовића у Галерији КЦВ,
17. 8–15. 9. 2024)

Пастел је једна од најстаријих сликарских техника, која је тек у 18. веку постала аутономна техника и начин сликарског изражавања и која је своју пуну афирмацију достигла у Француској кроз дела Едуарда Монеа, Тулуз Лотрека, Едгар Дега, Пабла Пикаса итд. Као интимна сликарска техника пастел се изводи сувом бојом у облику штапића, који се обично наноси на папир fine влакнасте структуре која прихвата обојени, пастелни прах. Ова веома интересантна и суптилна техника била је значајно заступљена и прихваћена у делима многих наших истакнутих уметника. Када говоримо о сликарству Милана Коњовића, осим уљаног сликарства као примарне технике, уметник се посвећено бавио пастелом у два наврата, у раздобљу ратног и послератног периода.

ПОВРАТАК У ДОМОВИНУ

Од повратка из Париза сликарство Милана Коњовића доживеће извесне промене у колористичкој гами. Пробуђене слике предела простране војвођанске равнице, оранице, житна поља, теме су којима ће се Коњовић касније бавити дуги низ година. На сликама из овог периода приметна је доминација топлих боја које су у снажном комплементарном односу са плавом и зеленом, а широка црна контура снажно истиче карактер форме. Ово је веома плодан период у Коњовићевом стваралаштву који је изнедрио преко 500 слика. Ово изузетно раздобље од 1933. до 1941. године, припада такозваној „дрвеној фази”, оплођеној бојама Војводине, као и приморским мотивима Цавтата, Млина и Дубровника.

Ако је париска „плава фаза” почетак сликарске зрелости уметника, онда је „дрвена фаза” још снажнија и језгровитија. Чулна, драматична и колористички сугестивна дела из овог периода логичан су развој појединих ликовних елемената и импулсивнијег сликарског израза.

Коњовић слика кроз визију и на платно преноси своју перцепцију и лични доживљај реалног света којим је окружен. Боја је

материја и кључни градивни елемент или сликарско средство, а уметник је назива колористичком музиком за око, исто што је и звук за ухо. Коњовић не слика садржај, ни естетски ни литералан, ни илустративни, него чисто духовни и сликарски лик завичаја. Уметник је пројектовао своју побуну која је из плаве прерасла у општу побуну у „дрвеној фази”. Инстинктивно је наслућивао да је духовни лик његовог завичаја неспорно одредио и његову судбину. Сукоб светла и таме у Коњовићевим сликама отвара нов унутрашњи простор и у њима метафизичку дубину из које произилази моћ слике да додирне саму суштину живота и света.

РАТНИ ПЕРИОД

У зениту Коњовићеве уметничке и сликарске побуне и изузетне сликарске вертикале избио је Други светски рат. Одједном је све изгубило смисао. Порушене су све дотадашње норме света у којем је живео а његова побуна остала је без смисла и садржине. Остаје без унутрашње сигурности и ослоња на згаришту грађанског друштва које се распало 1941. године. Мобилисан као резервни капетан у артиљеријском пуку наводи следеће: „Ноћу између 10. и 11. априла кренули смо преко Београда. Визија стравична: град у пламену, суснежица, покисли војници, волујска кола вуку топове. (...) Друга Албанија! Од Смедерева врате нас Степојевцу: дознајемо за капитулацију! Хитамо Београду. Успут нас Немци заробе и стрпају у марвене вагоне. После једанаест дана стигли смо у Оснабрик. Заробљеништво! У логору сем беде и људског материјала другог није било.”¹ Тешке године, рат и заробљеништво у логору у Оснабрику, зауставиће накратко изузетан Коњовићев развојни пут.

СТИЦАЈЕМ СРЕЊНИХ ОКОЛНОСТИ, након неколико месеци проведених у логору, у августу месецу 1941. године, долази у Сомбор. О овом догађају Миленко Бељански наводи следеће: „Априла 1941. године, у колони од 330.000 заробљених југословенских војника, подофицира и официра је и Милан Коњовић, резервни капетан. Обрео се у Оснабрику, где ће остати четири месеца. Из заробљеништва је пуштен, на своје изненађење, заузимањем немачког поднаредника, који је говорио српскохрватски. Питао га је шта му је у роду извесни Коњовић, власник земунске фабрике 'Икарбус'. Упитани је одговорио – брат. На то ће поднаредник Пенхолц рећи: 'Ја ћу се постарати када ћете поћи кући.' Августа 1941. године Милан Коњовић је стигао у Сомбор. Донео је и четрдесет сликарских дела, која су одражавала живот заробљених југословенских официра. Радовао се изненадном повратку кући, али је убрзо позван у одељење контрашпијунаже... Питали су како је пуштен из немачког заробљеништва када мађарска управна власт није питана, нити је дала сагласност да се врати. Било је сликару тешко и непријатно ово малтретирање посебне врсте, готово што је од своје супруге Еме дознао да је полиција извршила

¹Др Амброзић, Катарина. *Милан Коњовић*. Сомбор: Галерија „Милан Коњовић”, 1966. стр. 72.

преметачину њихове куће 22. јуна, када је Немачка напала Совјетски савез. На саслушању у одељењу контрашпијунаже надовезао се и полицајски пуковник Цако. Викао је на придошлог и претио, као и трговац Бела Супек, школски друг Милана Коњовића, иначе предратни шпијун хортијевске Мађарске. Било како, Милан Коњовић је стављен под присмотру, ређе је излазио а и када је виђен на улици, обично је био сам.²

Рат је изазвао крупне последице у Коњовићевом сликарству и у њему отворио неке нове процесе. Тридесетих година говорио је да у „центру свог уметничког интересовања жели да сачува човека и његов удес”, сада је та тежња под окупацијом постала стварност његовог живота.

Поново се враћа свом стваралаштву у покушају да настави ранији сликарски континуитет. Међутим, наметнуте теме потресних приказа: гробља, сахране, опустела насеља и просјаци, честе су теме на Коњовићевим сликама. Дела из овог ратног периода, суздржанијег колорита са доминантно сиво-мрким тоналитетом и густим наносима пасте, непосредан су доживљај стварности који доноси одјек поштености, сумње, немира и неповерљив однос сликара према свету. Упркос Коњовићевим покушајима да слици врати разиграност и примарни колорит, у коначној реализацији на платну неумољиво доминирају тамносиви, мрки и црни тонови, што ствара утисак сложеног емоционалног стања код уметника.

Након повратка из заробљеништва у Сомбор, Коњовић је доживљавао низ непријатности од стране тадашње окупационе власти – мучна испитивања, понижавања, као и избацивање из атељеа у жупанијском торњу, простора који је уметник користио од 1932. године.

О том непријатном догађају Коњовић наводи следеће: „За време окупације у мој атеље у жупанијском торњу упали су Мађари. Однели боје, тубе, књиге, филме. Платна нису дирали. Само су, на једној слици, чело човека намазали белом бојом, али то сам могао да скинем. Када сам дошао из заробљеништва, мене је тадашњи сомборски поджупан, Бајшаи-Војнић, позвао и рекао да морам под хитно да напустим торањ. За тог поджупана било је карактеристично ово: иде он тако улицом са белим, његовим фокстеријером који на сав глас лаје и врти се око њега. А и он се размеће околу, бесно гледа лево-десно, корача као да је цео свет његов, па сваки час када негде зачује српску реч, говори:

– Докле ће овде још овако рацки, овако српски да лају ови људи? Шта је ово? Ваљда је ово сада Мађарска!

Тај човек познавао је мене, целу нашу породицу, и добро је знао ко сам ја. Јер, мој отац био је посланик, у добрим односима са његовим тастом који је био жупан. И каже он мени врло хладно, дрско:

– Шта је!? Шта чекате? Када ћете једном већ одселити? Гледајте да се што пре изгубите.

²Херцег Јанош, (1909–1995), књижевник и академик.

– Извините – почех да се правдам – сада сам тек стигао. Нисам још имао времена. Ето, сутра ћу да одселим.

– Шта сутра!? – дрекну Бајшаи – Одмах! Што пре, иначе ћемо Вам све избацили на пут.

После тога, прешао сам у теткину кућу. Тамо је, као у свим ондашњим грађанским кућама, у Сомбору и Бачкој, постојало једно предсобље, са великим прозором који гледа на авлију и башту. А добио сам, поред тога, још једно мање предсобље, где сам могао да сместим и своје слике. Тако сам ту наставио да радим. Дабоме, и ту зими није било ложења, јер у предсобљима сомборских кућа обично не постоји пећ.³

СМУТНА ВРЕМЕНА

Наредне, 1942. године, упознаје књижевника Јаноша Херцега.⁴ Њихови сусрети ће се касније претворити у вишедеценијско пријатељство. Прилично усамљеном Коњовићу пријатељство и сарадња са Херцегом добили су у једном тренутку политичку димензију. Наиме, исте године у новембру месецу Милан Коњовић излаже у Будимпешти у галерији „Тамаш”. До реализације ове изложбе дошло је великим залагањем Јаноша Херцега: „Сматрао је за потребно и важно да се мађарском народу стави до знања да Срби нису ’смрдљиви и дивљи Раци’, како је о њима говорила мађарска фашизирана буржоазија. Да би то и доказао, Јанош Херцег је проценио да личност и националност Милана Коњовића на том плану могу много и политички значити.”⁵ Отварању изложбе присуствовали су Срби из Будимпеште и Бачке, представници мађарског политичког живота, и хортијевци и опозиционари, демократе и антифашисти. Милану Коњовићу је први пришао и честитао гроф Иштван Батлен, вођа опозиције у мађарском парламенту, противник хортијевског режима. Гроф се сликару обратио речима: „Примите моје саучешће због клања народа у новосадској рацији.”⁶ Ова изложба Милана Коњовића је свакако послужила мађарској демократској и антифашистичкој јавности да се исказа и представи, што је по политички живот у Мађарској било важно због стања у којем су се држава и нација налазили.

Преживљавајући тешке тренутке смутних ратних времена 1943. године, са супругом Емом и ћерком одлази у Србобран на имање својих пријатеља. Од 1943. до 1944. а касније 1949. године, Коњовић се први пут окреће пастелу, техници више цртачкој него

³Јосиф Вишњић, Мирослав. *Речима по платну света*. Београд: Новинско издавачко предузеће „Књижевне новине”, 1978. стр. 95–96 .

⁴Херцег Јанош, (1909–1995), књижевник и академик.

⁵Бељански, Миленко. *Коњовић као политичка личност*. Сомбор: ГИРО Просвета, 1989. стр. 9.

⁶Бељански, Миленко. *Коњовић као политичка личност*. Сомбор: ГИРО Просвета, 1989. стр. 9

сликарској, коју је прихватио као испит и сликарски изазов. Значајно је истаћи да је тада по коректној рецептури сам справљао пастелне креде у регистру од око шездесетак тонова. Овај опус не бележи нову фазу у његовом стваралаштву, већ посебну целину која нам открива неке особине у бољем сагледавању Коњовићеве уметничке личности. Цртеж пастелном кредом добија примарни значај, контролисан, сигуран и нимало карикатуралан као што је случај са експресионистичким сликама.

Прва серија пастела настала је 1943. и 1944. године, у Сомбору и Србобрану. Теме су, као и увек, све што га окружује – кућа, породица, домаћи амбијент, а касније читава галерија портрета из кругова својих пријатеља.

Након окончања рата и смањене напетости, Коњовићу се јављају сумње и забринутост због новог, другачијег друштвеног уређења са измењеним критеријумима политичке идеологије. Захваћен бујицом историје и политике, човек се сналази онако како мисли да може. Ако су икада неизбежни компромиси које човек чини са својим животом онда је то у тим екстремним периодима чинио Коњовић, на основу неколико биографских чињеница.

ПОСЛЕРАТНИ ПЕРИОД

Непосредно по ослобођењу, иако припадник грађанског стајежа, Коњовић бива изабран за првог председника Среског одбора. Дужност и обавеза која се у тим смутним временима није могла обављати без моралних дилема. О изабраној дужности Коњовић је говорио да је био изабран по задатку, да је то било време војне управе, кратко, и да је био више као фигура.⁷ Након што је изабран за управника Градског музеја⁸, уложио је велики напор да схвати ново доба, да у њему нађе неки нови смисао.

Пун оптимизма након адаптације зграде музеја, организује изложбу слика из „Збирке Павла Бељанског“⁹, октобра 1945. године. Након изложбе нападнут је каталог са предговором из пера Јаноша Херцега и сама збирка у којој су презентована ремек-дела водећих српских сликара, генерације између два рата. Наметнута идеја социјалистичког реализма је све више повећавала напетост у Коњовићевом животу и раду. Мада се споља прилагођавао и контролисао своје поступке када год је могао, у његовој личности и карактеру стално је постојала фрустрирајућа ситуација у којој се

⁷ Андрић, Љубисав. *Разговор са Миланом Коњовићем*. Београд: Нова 6. 1985. стр. 54.

⁸ Решењем о именовању издатом 4. јануара 1945. године именован је Коњовић Милан, академски сликар из Сомбора, са задатком да уреди музеј и градску библиотеку, у конфискованој кући власника Јулија Ледерера.

⁹ Бељански Павле, (1892–1965). Дипломата, страсни колекционар и љубитељ XX века, поконио је 1957. године Галерији „Збирку Павла Бељанског“ које је свечано отворена 22. X 1961. г. у Новом Саду.

налазио између уметничке слободе и наметнуте идеје социјалистичког реализма. О овом неочекиваном непријатном догађају Коњовић је говорио: „Нападнути смо због збирке Павла Бељанског да ширимо декадентну западњачку уметност која негативно утиче на омладину, отпуштени смо и Херцег и ја.” Након тог непријатног догађаја на I изложби војвођанских ликовних уметника 1945. године у Петрограду (Зрењанину) Коњовић добија прву награду, Јован Поповић га убраја међу „најталентованије излагаче”, а његове слике међу „ликовно најуспелије” покушаје да приђе савременој тематици, мислећи притом на награђену композицију „Прослава Октобарске револуције у Сомбору.”¹⁰

ОСЦИЛАЦИЈЕ У КРИТИЧКИМ СТАВОВИМА

После окупације у Новом Саду у јесен 1946. године приређује своју прву послератну изложбу у Галерији Матице српске. О том раздобљу уметник износи своја запажања: „То послератно време било је доба опште радости и опште динамике која се више састојала од неке јурњаве него од смишљене акције. На све стране било је свакаких импровизација. А људи су јурили на све четири стране света, владало је правило – ко више јури, тај је активнији. Прву изложбу, после окупације, имао сам у Новом Саду, у јесен 1946. године. Тада су мене сви прихватили, слике су постављене у Галерији Матице Српске, а на отварању је говорио Младен Лесковац. На отварање су дошли многи друштвени и јавни радници Новог Сада. Било је веома свечано, био сам опште прихваћен. Тада је Ото Бихаљи-Мерин писао о мом сликарству: један занимљив приказ, у духу тог времена. Становао сам, око месец дана, код Максимовића. Одлазили смо да сликамо бомбардовање Лединаца, па манастир Раковац, па рибњак, па Каменицу. (...) Одлазили смо сваки дан. Са мном је најчешће ишао Максимовић, а и Ђурђе Теодоровић. Људи из покрајине дали су нам чак и један аутомобил. Требало је да, поред уметничког виђења, то остане, као и документација о рушењу у рату. У Каменицу и у рибњак Максимовић и ја ишли смо лађом. Кретали смо обично ујутро, понели бисмо сланине или нешто друго и остајали док не завршимо рад. Једном или двапут долазила је и Ема, у посету. Знам да смо код Стеве Максимовића, кога ми иначе зовемо Борис, седели у стану и причали о односу уметника и друштва, ствараоца и стварности. Колико су ме 1946. године примили, прихватили, толико сам 1948. године нападнут. Као реакционар. Повукао сам се, после тих напада, у себе, као пуж, и понео своју кућицу у тишини.”¹¹

Присутан је на свим местима на којима су покренуте радне иницијативе. Учествовао је на многим акцијама и веома се трудио да као уметник пружи свој допринос у новоствореном социјалистичком

¹⁰Поповић, Јован. *Изложба војвођанских ликовних уметника*. Београд: Борба, 20. 9. 1945.

¹¹Јосиф Вишњић, Мирослав. *Речима по платну света*. Београд: Новинско издавачко предузеће „Књижевне новине”, 1978. стр. 100–101.

друштвеном уређењу. Одлази у алатнице, радионице, ковачнице, и пољопривредна добра. Потпуно мења тематику, слика бачке партизане, столаре, коваче, шваље, обичне раднике и радионице у малим фабрикама. Године 1947. Коњовић неколико дана борави у Богојеву сликајући изградњу моста. На самом градилишту приредио је изложбу од 49 слика.

Исте године излаже у Београду у уметничком павиљону. Поменута изложба изазвала је огромно интересовање грађана и тадашње јавности и критике. По протоколу, на отварању изложбе требало је да се неко обрати публици и отвори изложбу. Нажалост, директор Музеја, Вељко Петровић, као и присутне колеге критичари, налазили су различите изговоре да у томе не учествују. Суочен са веома непријатном ситуацијом, доноси одлуку да изложбу отвори сам. Јавности се обратио следећим речима: „Пошто ову изложбу нико неће, не сме, односно: не може да отвори, отварам је ја лично. Изволите гледајте слике.”¹² Годину дана касније, Коњовић учествује на II послератној изложби војвођанских уметника у Новом Саду.

О изложеним делима говорио је Јован Поповић, који је тада изнео критички суд о Коњовићевом раду: „Међу уметницима који живе у Војводини треба истаћи мучан застој М. Коњовића који има занат, сликарски темперамент, али се задовољава формалистичким маниром који је још пре 20 година преузео од француског експресионисте Руоа. (...) У пејзажима третира, готово на исти начин, Дубровник и Раковац или Богојево, иако су то потпуно различита поднебља, а слике су рађене у различита годишња доба. (...) На тмурној слици са реским бојама градитељи су приказани онаквим какви они нису, приказани су како раде у новој отаџбини, као да су притиснути радом, као да немају ни личности, ни поноса рада. Дугогодишњи манир Коњовићев дошао је у потпуни ћорсокак и поставља се нужност да он потпуно рашчисти са тим схватањем и маниром који су туђи нашој стварности и нашем народу. Иначе неће имати народу шта да каже.”¹³ Сагласан са таквим критичким судом, на скоро идентичан начин, пише и Бранко Шотра: „Ти мотиви за Коњовића су само повод за пиктуралне егзибиције, а људи су приказани лажно. С правом се поставља питање – За кога Коњовић излаже данас, да ли за народ?”¹⁴ Такве речи из пера тадашњих еминентних публициста звучале су крајње неразумно и болно су погађале уметника. Потшттен, патио је због толико заблуда. Коњовић је веома принципијелно заступао своја уметничка убеђења због којих је доживљавао непријатна искуства.

Значајно је истаћи да је Коњовић, осим велике сликарске, имао и значајну излагачку активност, у Београду, Зрењанину и Новом Саду. Ако пажљиво сагледамо раздобље од 1945. до 1950. године,

¹²Београд, Уметнички павиљон, Изложба слика (октобар, 1947. г.)

¹³Поповић, Јован. *Уметнички лик нашег човека*. Београд: „Књижевност”, 1948. св. 1. стр. 65.

¹⁴Шотра, Бранко. *Запажање са изложбе савремених војвођанских уметника*. Београд: „Књижевне новине”, 20. 4. 1948.

можемо запазити да, осим велике излагачке активности, Коњовић никада пре, а ни касније, није доживљавао тако драстичне осцилације у критичким ставовима и оценама јавности, од тешких оптужби и оспоравања, до похвала и значајних награда и признања. Неспорна је чињеница да се Коњовић није заносио политичким амбицијама, што не значи да није пратио токове друштвених и политичких дешавања у земљи и свету. О његовим политичким опредељењима и ангажовањима не зна се много, тако да је та животна компонента остала прилично анонимна јавности и поштоваоцима сликарског дела уметника.

ВЕСНИК СЛОБОДЕ

У лето 1949. године, на пољопривредном добру „Мајевица” надомак Сомбора, Коњовић се поново враћа пастелу на којем доминира човек и теме везане за изградњу порушене домовине. Тамо је Коњовић провео читаво лето. На овим новонасталим пастелима приметна је већа прозачност, цртачка слобода и разиграност. Композиција, линија, представе фигура у покрету, дају утисак оптимизма и виталности људи у радном елану. Коњовић је коначно увидео „суштину” и веома успешно оправдао очекивања тадашње власти и критике, темама и порукама које су биле блиске идејама и прагматичним захтевима социјалистичког реализма. Разлог сликања пастелом може бити немаштина и недостатак сликарског материјала за уљано сликарство, са друге стране, ова техника је значајно помогла уметнику да контролише и оплемени цртеж суптилнијом и прецизнијом линијом, а боју прочисти од тешких и морбидних тонова, црне мрке и тамнозелене боје, које су биле доминантне на сликама из тог раздобља.

О свом раду на пољопривредном добру „Мајевица”, Коњовић наводи следеће: „Пастел је био психолошка последица разлога за повлачење услед неразумевања критике. Отишао сам на салаш. Пастел ме је присиљавао на дисциплину поступка а уз то је колористички ослобађао јер се њиме ради спорије, што допушта већу контемплацију. Скупљао сам нове елементе, обрађивао нове мотиве, али нисам никада правио компромисе са својим уметничким схватањима. А уметник, ако је себи веран, на његовој страни је истина, јер иза његовог дела стоји цео човек. Зато сам и могао да сачекам да ме разумеју.”¹⁵ Први пут излаже пастеле који су настали на пољопривредном добру „Мајевица” у Градском музеју у Сомбору, а следеће, 1950. године, излаже у Новом Саду, у Галерији Матице српске, у Загребу, у салону „Ликум” и у Суботици, у Градском музеју. За свој уметнички рад те године Коњовић добија високо признање – „Седмојулску награду”, за рад и социјалистичку изградњу земље НР Србије за уља и пастеле.¹⁶

¹⁵Др Амброзић, Катарина. *Милан Коњовић*. Сомбор: Галерија „Милан Коњовић”, 1966. стр.75.

¹⁶Нови Сад, Изложба ликовних уметника Војводине, Галерија Матице српске,

Ако пажљиво посматрамо пастеле М. Коњовића можемо да приметимо значајну разлику између пастела из 1943. и 1944. године, која су, по густоћи материје, претежно везани за раније уљано сликарство. Али то није једина разлика. Наиме, приметна су два потпуно супротна доживљаја. На пастелима који су настали у Србобрану, у ратном окружењу, доминира потмули страх, потиштеност, анксиозност и депресија која се уселила у душе тих људи у суровој свакодневици ратног окружења и безнађа. За разлику од њих, послератни повратак пастелу представља еуфоричну радну атмосферу, сасвим другачији амбијент, људе и њихово расположење. О овој сликарској техници Коњовић наводи следеће: „Пастелом уметник више црта него што слика. Пошто је то материјал веома нежан, стваралац нема много могућности да се разбацује некаквим темпераментом. Он себе дисциплинује, уздржава од експлозије своје визије. И више посматра објекат или предмет сликања. И обогаћује себе разним ликовним елементима који му после служе да све слободније и сувереније влада сликарским мотивима. На Мајевици сам ја, дакле, постигао две важне ствари – пробудио сам своје сликарство и радио сам оно што сам одувек желео. А то је одговарало тадашњим захтевима, потребама које су време и друштво наметали уметницима.”¹⁷ Од читаве серије пастела који су настали на пољопривредном добру „Мајевица”, издвајамо неколико наслова: „Вршидба” 1949. г. (ГМК), „Стари ковач спава” 1949. г. (ГМК), „Чувар поља” 1949. г. (ГМК), „Свињар” 1949. г. (ГМК).

Целокупан ратни и послератни период обележио је Коњовићеву такозвану „сиву фазу”, мучне године пуне неизвесности и стрепње трајале су до 1952. године. Упркос таквим околностима, Коњовић је у овом раздобљу створио низ изузетних дела, у уљу и другим сликарским техникама. Сликајући последице ратног пустошења, социјалистичке прославе, заокружио је свој тематски циклус изложбом под називом „Људи”¹⁸, циклус који је као целину изложио 1951. године у Београду на својој другој послератној изложби. Јавности су презентована 53 дела, која су настала у раздобљу од 1933. до 1949. године. Поменута поставка је прва тематска изложба на којој су изложени ликови и личности Милана Коњовића, особе које је уметник познавао и са којима се дружио и оне друге, које су просто својим карактером, начином живота и различитим животним судбинама плениле пажњу уметника да их пренесе у свој чаробни свет слике.

Конечно, педесетих година Коњовић се враћа свом страсном и динамичном сликарству. Експериментира са композицијом, бојом и формом, у потрази за новим сликарским изразом. Ослобађа слику сувишних детаља, стилизује форму и своди је на две димензије са

октобар, додела „Седмојулске награде”.

¹⁷Јосић Вишњић, Мирослав. *Речима по платну света*. Београд: Новинско издавачко предузеће „Књижевне новине”, 1978. стр. 63.

¹⁸Протић Б. Миодраг. „Изложба Милана Коњовића Људи”. Београд: НИН, 25. 3. 1951, I, 30. стр. 1.

чистим колористичким односом боја. Ово раздобље обележиће нову стилску промену у Коњовићевом стваралаштву, такозвану „колористичку фазу”. У даљем сликарском раду, делимичним напуштањем предметности, транспоновањем композиције, облика, боје и форме, где виђено постаје само подстицај, обележио је Коњовић такозвану „асоцијативну фазу”. Коначно, од 1985. године, инспирисан средњовековним византијским сликарством, обележио је раздобље такозване „византијске фазе”, којом затвара свој изузетан уметнички опус који је трајао све до 1990. године.

На делима Милана Коњовића уписане су искрене и дубоко преживљене емоције које је преносио на своја платна, кроз различите временске периоде. Од 1927. године, када је прихватио експресионизам као стил и начин ликовног изражавања, Коњовићево сликарство добија лични печат. Перцепцију реалног живота и света креирао је у лични доживљај и аутентични свет слике. Политичке и друштвене околности и промене кроз различите периоде, снажно су утицале на Коњовићево стваралаштво. Својим аутентичним сликарским рукописом, линијом и бојом успео је да своје властито сликарство уздигне на висине драматике и визионарске патетике.

Извесно је, свакако, да је Коњовићево сликарство рефлексивна и један дубљи метафизички однос човека према времену и стварности. Интуитивно је проникао у тајну односа човека и природе у уметности која нема границе. Неисцрпну стваралачку и покретачку енергију проналазио је у љубави према човеку, савршенству природе и узвишеној лепоти. Невероватна упорност и жеља за стварањем, праћена великом енергијом и посвећеном раду донела је Коњовићу успех и признање као мало којем нашем сликару, који са разлогом заузима заслужено најистакнутије место у нашем савременом сликарству. Својим моћним и импозантним делом Коњовић је обележио скоро читав двадесети век.

Мирослав АЛЕКСИЋ

ЧОВЕК МОСТ

(Радован Поповић: *Стојан Д. Вујичић последњи барокни Србин њим самим*, Матица српска 2021)

У драгоценој едисији Матице српске која носи назив „Документ”, објављена је 2021. године књига Радована Поповића под насловом *Последњи барокни Србин Стојан Д. Вујичић њим самим*. Већ први поглед на дугачак и сложен наслов говори нам да је аутор желео да нам да врло прецизне смернице за читање ове изузетно занимљиве књиге.

Књига има укупно 206 страница и текст је распоређен у десет поглавља. Мото књиге је цитат из писма Милана Кашанина Стојану Вујичићу у коме му он честита на избору за руководиоца Завода за чување српских културних споменика у Мађарској. На крају каже: „Знам да је посао велики и одговоран, али је дошао у добре руке.” Избор Милана Кашанина као неког ко квалификује дело и вредности једног српског културног посленика је најбољи могући. Реч је о великом зналцу, човеку који је еталон за објективност и добро познавање прилика у српској култури. Саставни део књиге је и избор од око шездесет илустрација, фотографија и факсимила које дају онај неопходни зачин документарном штиву. Ту је и именски регистар који је приредила Татјана Пивнички Дринић.

Радован Поповић је, треба ли то уопште истицати, један од највећих српских новинара и публициста из области културе. Памти се и данас често истиче Културни додатак *Политике* који је он уређивао у једном периоду и коме је дао изразити печат. Касније се посветио писању књига о нашим великим писцима, од Андрића, Црњанског, Дучића и Десанке до Миљковића и Бећковића. Само такав образоваан и пасиониран писац могао се одважити да напише књигу о Стојану Вујичићу, вероватно најзнаменитијем Србину у Мађарској у другој половини 20. века и свакако једном од најзначајнијих преводилаца и „мостова” између мађарске и српске културе. И сам је говорио да себе тако доживљава а то се може наћи и у писму недавно преминулом, веома значајном преводиоцу, Арпаду Вицку. Ти људи мостови никада до краја не припадају само једној од култура које спајају. То је уједно и благослов и проклетство.

Уметност монтаже, али и један посебан драматуршки поступак део су ауторског умећа Радована Поповића у писању ове књиге. Она је у највећој мери сачињена од писама самог Стојана Вујичића која је писао многим књижевницима и културним посленицима. Ту су и њихова писма њему, али и вешто инкорпорирана Поповићева објашњења, с подацима који допуњују оно што можемо наћи у писмима и чине причу целовитом. У том смислу је најефектније уводно поглавље које говори о свадби Маријете Венер и Стојана Вујичића. Маниром изврсног прозаисте, Поповић на неколико страница даје оквир једној историји коју ћемо потом прочитати у Вујичићевој преписци као у добром епистоларном роману. На почетку књиге Радован Поповић вешто инкорпорира исечак из телевизијског интервјуа Стојана Вујичића РТВ Београд из 1992. године у коме он говори о пореклу своје породице, с посебним акцентом на лик свога оца који је био образован човек, свештеник и чувар српске традиције и културе.

Стојан Вујичић је из угледне породице проте Душана Вујичића и мајке Невенке, рођене Будимлић, која је била у родбинској вези са породицом познатог писца Михаила Витковића. Рођен је у Помазу, на Дунаву, недалеко од Будимпеште 15. маја 1933. године. Његов брат Тихомир (1929) био је познати композитор и етномузиколог. Родитељи су му били пореклом из Барање одакле су се преселили у Помаз (жупанија Пешта). Године 1938. године породица се сели у Будим, јер је отац Душан постављен за свештеника у Српској православној цркви у Будиму, у насељу Табан. При крају Другог светског рата селе се у Пешту где ће отац Душан преузети службу у Православној цркви у Ваци улици у самом центру Пеште. Ту, у Будимпешти, Стојан ће матурирати у гимназији Јожеф Етвеш 1953. године. Дипломираће на Филозофском факултету „Етвеш Лоранд” 1958. на Одсеку за српско-хрватски и бугарски језик. Већ наредне године Вујичић ће постати приправник у Књижевноисторијском институту Мађарске академије наука. Године 1963. постаће сарадник Позоришног института. Стојан Вујичић и Маријета Венер венчали су се 1966. Велика и искрена љубав двоје супружника учиниће их и истинским сарадницима у свим важним пословима у области филологије, превођења и очувања културне баштине. Дело Стојана Вујичића немогуће је сагледати у потпуности без подршке коју је имао у својој супрузи Маријети. Она ће бити увек уз њега па и у његовим последњим данима у Риму 2002. године, где је била на дужности мађарског конзула у Италији. И публикација која је пред нама настала је уз њену непроцењиву подршку. То и аутор, Радован Поповић, истиче у својој завршној белешци.

Књига *Последњи барокни Србин Стојан Д. Вујичић* – њим самим значајна је пре свега по томе што директно сведочи о блиским везама и сарадњи коју је Вујичић имао са најзначајнијим српским писцима, историчарима књижевности, лингвистима и другим великим ствараоцима друге половине 20. века. Ту је наравно и сведочанство о блиском пријатељству Маријете и Стојана Вујичића са Мирославом Крлежом и рад на превођењу и објављивању његових

дела у Мађарској. У таквим пословима Вујичић се у највећој мери ослањао на свог великог пријатеља још из ране младости, Золтана Чуку који је био изванредан преводилац на оба језика. Од српских стваралаца Вујичић је сарађивао са: Милошем Црњанским, Ивом Андрићем, Вељком Петровићем, Добрицом Ћосићем, Десанком Максимовић, Танасијем Младеновићем, Миодрагом Булатовићем, Миодрагом Павловићем. Јованом Вавом Христићем, Милићем од Мачве и другима чија су дела превођена и промовисана захваљујући ангажману Стојана Вујичића. Од посебне важности за нашу културу је његова сарадња са значајним професорима, историчарима књижевности и уметности, филолозима, ликовним и књижевним критичарима, какви су били: Милан Кашанин, Тодор Манојловић, Младен Лесковац, Павле Ивић, Живан Милисавец, Дејан Медаковић, Боривоје Маринковић, Божидар Ковачек и други.

Док читамо ову књигу стално имамо на уму чињеницу да би се могла направити и једнако дугачка листа врхунских мађарских књижевника, уметника и научних радника с којима је Стојан Вујичић једнако добро сарађивао. Његов живот био је испуњен великим радом, често и одрицањима, али је увек у добром друштву и на правом месту умео да буде и бонвиван и козер.

Иако нема никог ко би могао порећи његов огроман допринос српској култури, у неким Вујичићевим писмима па и у Поповићевом тексту, понегде се може наслутити тиха горчина због тога што му се матична српска култура, њене институције, држава па ни црква, нису одужиле барем доделом званичних признања највишег ранга за важну улогу коју је одиграо у проучавању и очувању српске културне баштине у Мађарској као и у изградњи богатих и сложених културних веза између Србије и Мађарске. Утолико је драгоценија књига Радована Поповића, *Последњи барокни Србин Стојан Д. Вујичић њим самим*, објављена готово две деценије након његове смрти, јер изнова осветљава значај Стојана Вујичића, скреће пажњу на његово дело и трајно чува успомену на њега.

Милица Јефтимијевић ЛИЛИЋ

САЗРЕВАЊЕ ПОД БУДНИМ ОКОМ ПРАВОГ ВОДИЧА

(Љубица Жикић, *Дневник једног одрастања*,
Институт за дењу књижевност, Београд, 2024.

Управо сам схватио да сам се наукао на писање. Ове ретке тренутке слободног времена користио сам да понешто запишем. Хвала богу што ме није спопала свраб да пишем песме. Ту би се растопио као санта леда на Гренланду. Записујем само оно што је остало у сећању неколико дана као доживљај који има продужено дејство. То значи да је вредно да се сачува од заборава, за нека будућа времена.

Љубица Жикић

Свет одраслих и деце ма како били различити прожимају се и доносе драгоцену међусобну искуства. Млади учећи од њих напредују, а старији се подмлађују уз њихову живост, радозналост и пркос. Одростање и младалачко доба је врло инспиративно за романескно сликање, нарочито сада када је време донело толико промена у свим аспектима живота, те се јаз међу генерацијама још више продубио и поприлично обесмислило оно што је некада словило као знање, добри манири, звање, породични углед... У младима је увек присутна клица побуне и потребе да донесу нешто своје, да превазиђу претходне генерације и да одбаце много тога као анахроно. И сами у сталном превирању унутар своје трепераве недефинисаности, често се муче како да се снађу, којим путем да крену и који модел понашања да усвоје и да што мање личе на ближње.

Некада је то било прилично јасно јер су узори свуда истицани и били подстицај и оријентир. Данас су на сцени антихероји и млади се лако поведу за њима. Стога је на старијим генерацијама да се потруде и да их дискретно усмеравају, не гушећи их наметањем својих погеда и циљева, као што је то на најлепши начин предочено у књизи која је пред нама. Улога праве литературе у том смислу може бити од велике помоћи јер се живот слика у свој пуноћи појава и значења, али и осећања која покреће вредно литерарно дело.

Роман за младе Љубице Жикић, *Дневник једног одрастања*, раскошно је и питко штиво које осветљава живот из више угла. У првом плану су породични односи, посебно однос унука Петра који

сазрева и баке која професорски помно прати тај развој и дискретно га каналише. Процес је, међутим, реверзибилан, те бака успешно хвата корак са технологијом уз помоћ унука и то постаје један од мостова за њихово заједништво.

Радња романа почиње у време промењених животних услова, почетком треће деценије двадест првог века, када се због познате ситуације у здравству настава једно време одвијала онлајн. Дискретна иронија садржана је већ на почетку дела када се главни протагониста дела, дечко који је пред крај средње школе, пита да ли је могуће да се дешавају и ствари које се ни у сну не би могле остварити, да се у школу „иде” тако што се у кревету лежи и на рачунару прати настава. И ту долази моменат буђења, осећаја за нормално живљење, јер почиње да недостаје школа са свим манама и добрим особинама, контакти са друштвом и професорима, чиме се потенцира важна тема, социјализација. Сведоци смо да се на свим нивоима друштва уводи атомизација, раслојавање, раздвајање и разједињавање људи, што води ка самоћи као великом проблему савременог света, јер млади без интеракције са другима тешко могу остварити себе и своје животне циљеве.

Кућа је, такође, једно важно упориште у овом делу као културни амбијент са књигама, посебно ред у њој, обавезани недељни ручак са свим ђаконијама и баком која све то аранжира и на крају сређена седа за сто, дајући том чину достојанство и посебну арому заједништва као агапе, породичне гозбе љубави. Суочени смо с тим да је наметнути животни темпо и ту озбиљно умешао прсте. Породица се у току дана ретко сусретне, а о ручку у исто време готово да нема ни говора, нити о размени утисака о догађајима у којима учествују.

Писан у првом лицу, роман даје непосредност испричаном, интелектуални дијалози држе пажњу, а својеврстан хумор као одлика главних ликова, баке и унука, (уз остале чланове породице) овом стилски беспрекорном рукопису даје посебну атмосферу. Идејни аспекти романа су бројни и подстичу на хуманост, креативност, развијање слободног мишљења и осећање патриотизма, што сматрамо изузетно важним, будући да се то све мање негује у школама, а у јавном простору се чак и ниподаштава:

– Срамота је да поред нас живе људи који немају. Морамо помагати, бити милосрдни. Није ми се свиђао тај бакин застарели израз, све до оног дана када сам се у Ђачком парламенту определио за министарство које је имало социјални програм. Ето, то је утицај породице; сви смо од ње научили да делимо, дајемо, да подржавамо хуманитарне акције, да имамо осећање за људе око себе. Није то данас вредност која се цени, али, мени, брате, стварно одговара хуманитарни рад и баш ме испуњава.

Књига Љубице Жикић *Дневник једног одрастања* подсећа на другачији ток живота када је заједништво у сваком смислу било оно што се подразумева, што је увећавало осећај сигурности и присности. Централно место у овом, слободно бисмо могли рећи билдунгс роману, који у подтексту има знање (животно и литерарно, културно -историјско, акценат је на образовању, историји, памћењу прошлости, и оне трагичне), посебно место имају врцави дијалози

унука и баке, где се нужно уочавају међугенерациске разлике, судари мишљења, ауторитета и младог бића које има своје ставове, бунт, нестрпљење, али и рационални резон да се ипак јасно уочава шта је шта. Несумњиви ауторитет који бака има и знањем и личним примером дискретно обавља своју мисију и током развоја сижеа прати се та промена становишта унука, нарочито преко литературе где је ауторка, мајсторски показала нови и потпуно утилитарни поглед на свет нових генерација, те стога и на јунаке из књижевних дела. Кад је инсистирала на разумевању трагичног положаја Софке у роману Борисава Станковића *Нечиста крв*, одговор је за њу, која то дубоко сагледава као последицу социјалног слома једног слоја друштва што доноси појединчне трагедије попут Софкине, био запрепашћујући јер је млађахни јуноша Петар, рекао да је слуга Тоне, који заправо поткрада хаџијску породицу продајући и присвајајући њихово имање, – менаџер (читај сналажљив) и позитиван лик.

Ипак, бакини назори добро дођу и како се сазрева све је тешња веза између њих: *Закључујем на основу скромног знања из психологије да је бака чисти колерик: јаке емоције, брзо се измењују и зато брзо прођу њене љутње; позитивна је, непоправљиви оптимиста, али „са покрћем”.* По томе видим да смо бака и ја слични. Не иде ивер далеко од дрвета.

Књига *Дневник једног одрастања*, у неким својим слојевима обухвата деценије прошлости, (стрељање ђака у Крагујевцу, последњи ратови, деда Крајишник), садашњу раван, школовање, заљубљивање, екскурзија, дипломирање, одлазак у иностранство, али се дају и одређене назнаке будућности у којој млади све више нагињу практичном животу, те стога и своју будућност везују за места која им нуде сигурност.

Ипак, темељ успостављен у мирним породичним околностима остаје сигуран водич, а узорци с љубављу однеговани дају онај тако потребан осећај снаге која се несвесно носи и штити од погрешних корака. Стога исказ о томе да се млади Петар, већ успешан човек, „навучао на писање” подсећа на Андрићев исказ о сличном искутву које открива мисаону и креативну природу. Бакин труд није био узалудан:

Кад мислим уназад, ја видим да сам одувек желео да пишем и осећао потребу за тим. Та жеља и та потреба постојале су у мени пре него што сам честито умео да пишем и знао о чему бих могао писати; оне су хватале свако моје расположење и сваку моју мисао, и покушавале да од њих начине четири стиха или парче прозе, некад са мање а некад са више успеха, понајчешће без успеха и без резултата уопште. Оне су ме довеле овде где сам. (Иво Андрић)

Књигу *Дневник једног одрастања*, пуну ведрине, мудрих поука како одрастати без много траума, и примера како превазићи тренутне неспоразуме и проблеме у комуникацији између младих и старијих, препоручујемо као добру допуну постојећој књижевности за младе, убеђени да ће је прихватити с радошћу, какву смо и ми доживели док смо је читали.

Павле ЗЕЉИЋ

КО ЈЕ РЕЖИСЕР ИСТОРИЈСКЕ ФАРСЕ?

(Андреја Каргачин, *Слободни дани Елене Чаушеску*,
Београд: Запрокул, 2024)

Ако имамо у виду то обезвређивање женског рада и статуса, не треба да нас изненађује то што се непослушност жена и методе за њихово „кроћење” срећу међу главним темама литературе и друштвене политике у периоду „транзиције”.

Силвија Федеричи

Истргнут из његовог стварног контекста, наведени цитат постаје двосмислен: транзиција, нарочито издвојена наводницима, може се схватити двојако. Ипак, видећемо да се оба смисла у збирци Андреје Каргачин стичу у једном, било да је схватимо као транзицију из феудализма (у периоду ране модерности), или социјализма (крајем 20. века) у капитализам. Уосталом, и Силвија Федеричи у својој студији говори помало о оба, када идентификује „негативну дијалектику” њој савремених историјских процеса у колонизованим земљама Африке. Жена која је пред целим друштвом и историјом постала посед, која је атрибут, то је жена за коју се Андреја Каргачин интересује у песничкој књизи *слободни дани Елене Чаушеску*. Дакле, у идејном смислу, присутно је варирање између оног што је историјска константа у положају жене, и оног што су специфичности за одређену епоху. Лирски субјект је синтеза ова два пола(!), чиме се истовремено доводи и до специфичног облика – аутофикције, блиске оној присутној у авангарди: тип глумца, самомистификатора. Све то омогућује песникињи да испита положај једног типа женских историјских личности: оне која стоји у средишту ствари, али измештено и мимо њега, која је – кажу последњи стихови збирке, речима Еве Браун – „љубавница највећег човека у Немачкој”, али га мора гледати само кроз прозор.

Управо због тога, мада сензибилитет који показује песникиња Андреја Каргачин у свом првенцу, *Слободни дани Елене Чаушеску*, стоји ближе театру и драми (што се унеколико и може наслутити), почећемо ипак од једног *наратива* о термину, већ на сам спомен проблематичном, женске књижевности. Према популарном схватању,

иза њега стоји уверење да се жене у књижевности начелно баве интимним питањима, да је женска књижевност исповедна, а ако се и дотиче историјских проблема, то интересовање је периферно, као нпр. бављење последицама рата у домаћем животу. Тим путем се долази чак и до гледишта да су жене као такве, по својој суштини или антрополошки, више везане за оно што је конкретно, материјално, и међуљудско. Пишу дневнике, а не мемоаре.

Каргачин приступа овом стереотипу, као и свему другом уосталом, са иронијом. У њеној збирци, у ствари, и нема ничег интимног; све песме се баве крупним, чак цивилизацијским темама. Први циклус (који носи исти назив као и сама збирка), у поднаслову се дефинише као „Државна драма за једну особу”. Управо тако, слободни дани из наслова, који би иначе упућивали на фриволну доколицу и разоноду показују нам се у свом наличју. Опште је место изјава филозофкиње Симон де Бовоар да се женом не рађа, него се женом постаје, исто као и то да је жена Вечити Други, наспрам субјекта или апсолута мушкарца. То би значило између осталог и да жена није само, у марксистичком смислу, отуђена од своје личности (као радник-мушкарац), већ да је управо њена личност апстракција за њу саму и настаје противно њеној вољи. Жена постоји у пост-дисовском свету (у ком се рађа мимо своје воље). Наиме, Каргачин одлази још даље од овог песника, јер за жену тако схваћену ни идеал који постоји пре рођења и ван овог света не може да постоји. Зато је основни поступак њеног лирског субјекта у суштини поступак апсолутне ироније, схваћене као одклоне од себе, а у поетичком смислу то за последицу има – авангардистички колаж спољашњих знакова, дакле у питању је једна иронична, разграђујућа игра историјом. Тим путем њено песништво и постаје опозит стереотипне женске књижевности, јер тематизује интимну исповест жена које немају право на интиму. Отуд слободни дани никако не могу бити фрагонаровско пландовање у рококо-идили, већ стални напор: за жену на елитном(!) положају, сви дани су слободни, али управо зато, ниједан није – сви су слободни, јер су безлични континуум перформанса, као лутке у излогу шопинг-мола.

Но, проблем континуитета женског положаја уједно је, очигледно, и проблем дисконтинуитета, јер се историјске околности мењају. Време се у збирци Андреје Каргачин схвата као декадентно, последње време – паралелно, али и страно духу времена у току Првог и Другог светског рата. Као што је жена у огледалу мушкарца, тако је садашњица у огледалу прошлости, Други који нема биће по себи. Авангардни перформанс и сам постаје рушевина, артефакт, игра, у познокапиталистичком друштву симулакрума. Друштвени знак није средство спектакла против ког се може борити антиспектаклом, јер се друштвени живот претворио у постмодерни меланж ознака. Ниједна идентитетска одредница не значи сувише, примећујемо већ у првој, могло би се рећи програмској песми, где се лирски субјект представља као потомак и жртве Јасеновца, и припадника Луфтвафеа. Ова хибридна идентитета доводи до егзистенцијалног сплина: „Мислим да немам ништа/јер ми све припада.” Још један разлог који

омогућује лирском субјекту да носи безбројне маске и, потенцијално, ништа испод њих.

Ако смо говорили о огледалу у више његових аспеката, то нас наводи и на чињеницу да је сродни круг мотива присутан и у самој збирци: погледи, очи, прозори, нека су врста лајтмотива *Слободних дана Елене Чаушеску*. Најкарактеристичнији пример за то је мотив паноптикона, обрађен у истоименој песми, у којој се каже: „где год да сам, нас је двоје” – жена је воајер сопствене свести. Дакле, визија историје у збирци Андреје Каргачин је историја као позориште, као гледалиште, и то схваћено, као и све до сада, амбивалентно: у исто време са препуштањем нужности перформанса и отклоном, отуђењем од њега. Уживљавање или интериоризација улоге која је ступањем у друштвене односе додељена, подразумева и својеврсно самоотуђење. Позориште је паноптикон *зарад ког* треба да се постоји, јер је паноптикон (који је у збирци нарочито – модерни велеград) хронотоп на ком се легитимише идеологија. У том смислу можемо говорити о историји као трагедији, у којој се око идеје, начела, или личности-протагонисте окупљају многи, расветљавајући га, а насупротив томе, о садашњици као фарси: Европа нипошто више није Хамлет („бити или не бити”!), чија мизогинија је факат, али схваћен и као сложен израз нечег дубљег, у чему тражимо утеху. Као што је мушкарцу жена Другост, тако је Западу – Исток, одраз у огледалу историјског театра. И ту иронија лирског субјекта добија свој највећи потенцијал: не урања ни у једну од улога *заиста*, већ их, као у Брехтовом епском театру, посматра са отуђењем и зачудношћу и критички разграђује. Сам Брехт је, уосталом, и говорио да позориште није огледало, него маљ.

Јасно је да Андреја Каргачин прави отклон и од авангардистичких тековина које у исто време афирмише и прихвата. Авангардистички негаторски принцип свакако је у историјском смислу близак поступцима Андреје Каргачин, али се и према њему заузима критички, готово подсмешљив став. Свакако најближа додирна тачка с овом епохом је негација вредности Западног културног ареала: песме с овом тематиком концентрисане су у циклусу „Европа после кише”. Необарокна жалобна игра Валтера Бенјамина, њена фрагментарност и алегоричност, *ars combinatoria* пред блискошћу смрти, прелази из трагичности у фарсу: историја се приказује иронично, дакле са хумором, и више се ни не полаже много на илузионизам позоришних ефеката, јер су ефекти и реакције значајни по себи. На пример, у ироничном подмеху источноевропске уметнице која уцењује западноевропску публику пасивномкривицом због њених историјских недела, крије се трачак занесено-пркосног Барбарогенија Децивилизатора.

Свесно прављење дистанце од историјске авангарде примећује се у директној полемици са уметношћу овог периода (уметност се, дакле, афирмативно негира), као што се види на примерима слика Салвадора Далија („Uranium Atomica Melancholica Idyll”, у истоименој песми) или Макса Ернста („Европа после кише”). Овде је, раније поменута, негативна дијалектика најизраженија: није реч о антиидили Диса, тј. природи индиферентној према човековом

страдању, нити Ернстова (или Кјубрикова уосталом) нуклеарно-технократска дистопија, ипак пуна патоса, већ антидила изражена фрагментарно, разбарушеном и децентрализованом алегоријом. Ова теза изражена је у једној од најкарактеристичнијих песама збирке: „О шокирању Европе”. У њој, испитује се могућност авангардистичке пароле шокирања малограђанства – у добу пост-шокирања, једном истрошеном, стерилном добу.

Таква апокалиптичност Западне културе на више се места директно изражава (баш као у време Првог, и Другог светског рата), на пример у песми „Институт за лечење Петар Пан синдрома”: „Знам да ће смак света јер људи носе беж/И слушају white noise”. Једнолична, монолитно-монотона култура капитализма и Запада симптом је цивилизације која је давно остарела. Таквој једној цивилизацији („причам директно са континентом”) обраћа се лирски субјект као старој племкињи, дакле у крајњој линији – жени, што је још један слој ироније, овог пута уперене према себи. Блазираност духа времена идентификује се једном проницљивом историјско-материјалном детерминантом – безлични, бледи, стерилни тонови у песми „Трст” изједначавају се са идеологијом фашизма, а архитектура таквог поднебља назива се, отворено, „империјалистички кич”. Само језгро културе и цивилизације, наличје екстерне раскоши, дезинтегрисало се, али то је тајна која се мора скрити. Разоткрива је инстанца источноевропске уметнице, што отвара могућност постојања женског фланера у савременој метрополи, неприметног посматрача и тумача. Ова трајна одлика Запада – веза између раскоши и патње, а исто тако између екстерне помпе и испразности, за шта су највиши израз управо барок и рококо, формулисана је најексплицитније у песми „Eszterhazy” (гротескно-пародично упућује се и на племићку лозу, и на врсту посланице) – хералдика и еугеника иду руку под руку, али време беж одеће нема укуса за ексцесе: „Када она умре, ко ће хранити њене паунове, ко ће шетати њене хртове?”. Измишљајући оправдања за сопствену егзистенцију, аристократизам се самоуништава, али где је био авангардни гнев и осветољубивост да над том чињеницом ликује, сада је само апатично и меланхолично примање околности к знању. Трагична ацедија Хамлета пред својом пропашћу прешла је на мноштво народа: имплицира се, дакле, интерес тог мноштва да аристократство опстане. У том смислу, збирка Андреје Каргачин заиста допире до најсуштинскијих цивилизацијских питања данашњице; уметнички успело поетизује се садашњост и блиска прошлост, често схваћене као најнезахвалније теме.

И на крају збирке, у последњем циклусу „пронађене поезије”, под насловом „Нема пса и нема креденца (Тетраптих)”, долазимо до жене каква је за себе, аутентично, а тиме и до узрочно-последичног сплета њеног стања (и нехатом се побуђује асоцијација на израз *condition*). Видимо њене нервозе и растројства, дисоцираност између духа и тела. Када смо спознали да је дневник много више од просте интимне (женске) исповести, можемо га реципирати онако како лирски субјект од почетка жели: као израз искуства жене-индивидуе, али и социолошке категорије одређене историјске епохе. Дневник не

схватамо као лирску искреност, него практично као антрополошки увид. Андреја Каргачин је с тим циљем као стваралац у целој збирци играла улогу муза, перманентног Другог, што је у овом случају и један вид аутофикције. Треба споменути и иронично-пародичну употребу цитата и референци, које се фуснотама демистификују, а израз депоетизује: тако се лирски субјект дистанцира од референцираног текста, дакле и сопственог текста. У рембоовском смислу, самосвесно се прокламује теза да „ја, то је неко други”.

Као на аутопортретима Фриде Кало (још једне авангардне уметнице која полемише са западном и капиталистичком културом), аутофикционализовани уметнички субјект се урања у трауматичност искуства савременог живота, а основни поступак је *подвргавање*: уметност није само авангардистички перформанс семантичким материјалом, већ потчињавање наративима, излагање себе. Још једна додирна тачка између ове две уметнице је и склоност ка репрезентацији тела и телесности, што се у песничкој збирци Андреје Карчагин највише примећује у другом циклусу, „Дигестивни трактат (Menu)” – али то представљање „ја” кроз храну и телесност само наговештава многостраност, многоликост како лирског субјекта у овој збирци, тако и песничког израза Андреје Каргачин.

Ако се поново присетимо Бенјамина и његове опозиције политизације естетског и естетизације политике, *Слободни дани Елене Чаушеску* тај проблем актуелизују на сасвим нов начин, али поново у корист оног првог. То се постиже довођењем данас свеprisутне и банализоване паролe „лично је политичко” до крајњих граница буквалности, до апсурда, чиме се њено конвенционално тумачење превазилази. Тражи се начин да и жена престане да буде реквизит и статиста на историјско-театарској сцени, да се поновно очовечи и делује као актер. Можемо само ишчекивати наредни поетски перформанс који ће нам ова песникиња приредити, будући да се већ и овом једном збирком афирмисала као важан глас на нашој песничкој сцени.

Ленка С. НАСТАСИЋ

ПАРАДОКС ПОСТОЈАЊА

(Мато Уљаревић, *Прсти*, Суматра издаваштво, Шабац, 2024)

Друга песничка књига младог Уљаревића смешта читаоца у простор добро познате и горке мисли: „Ко је последњи, нека угаси светло”. Утабани путеви који не нуде сигурност и скучени ходници постају места којима се песнички субјекат непрестано, премда уморно, враћа. Мато Уљаревић наставља да обликује поезију раније назначену у својој првој књизи, *Сутерену* (2022), као да је реч о даљем вајању истог комада мермера, иако се сада користи нешто другачијим алатима. Опевани свет је и даље место тескобе, неједнакости и опорости, али са битном дистинкцијом – могуће је одупрети му се.

Уколико је простор сутерена функционисао као адекватан оквир који омеђава људско деловање унутар претходне песничке књиге, сада је једнак домен препуштен ходницима, као својеврсним међупросторима, лимбу на који смо осуђени док чекамо на нешто горе или боље. Управо просторна локализација, која је додатно обременена тиме што су у питању болнички ходници, могла би представљати значењски центар читавог дела. Важно је напоменути да песничка књига није подељена по циклусима, него све песме функционишу као део исте, хетерогене целине, која се стиче у искуству деформисаног чистилишта. Чекање у болничком ходнику јесте покретачки импулс уводне песме „Ходник”, при чему последње две песме у збирци, „Прсти у ходнику” и „Лице у ходнику”, теже да читаоца врате ка првој, те успостављена прстенаста композиција одаје утисак да су све остале песме испеване у тренуцима бесомучног, никада прекинутог чекања.

Недодирљивост механизма бирократије и суштинска подвојеност главне су одреднице сусрета обичног човека са чиниоцима ланца надређених, те су младе нотарке – суђаје из раније књиге, сада преобраћене у себи једнаке, румене болничарке. У датој перспективи посебно је занимљива песма „Станица”, будући да она успоставља директну комуникацију са уводном песмом, али и одлази корак даље од задатог хоризонта ми : они. Полицијска станица и болница потпуно су удаљене од сопствене иницијалне суштине, те од места која треба

да представљају ознаку за безбедност и сигурност постају простори неразумевања и искључivosti. У датом контексту, једнако су важни мотиви глади и преједања, као и читав низ лица која ждери, жваћу и чачкају зубе и представљају отелотворење границе између оних који раблеовски уживају и оних који бивају осуђени на улоге посматрача. Наведено је посебно истакнуто административним описима имовине привођеног лица, те подређеног човека одређује само оно материјално што му припада, а то није много. Промена перспективе и проналажење себе у обема инстанцама показује се као поетичка константа књиге, па је песнички глас уједно и потлачени и тлачител, и заборављени и онај који заборавља, као да је дошло до расцепа унутар личности која „у инат пјева(о) / *Оне њихове*” песме.

Таква тежња могла би се сликовито представити као осавремењени лик римског бога Јануса, чија лица једнако гледају у почетак и крај свих ствари, при чему је идеја парадокса двоструких могућности постојања подударна и са сликом Уљаревићеве космогоније. Хришћанска религија и утемељеност у традицији као прворазредној вредности могле би представљати јасно начело погледа у прошлост, док би футуристички обликовано божанство, одређено принципима вештачке интелигенције и сајбер света, било потенцијално (пред)осећање онога што следи. Са једне стране, песма „Алгоритми” претећи изриче да „Антихрист долази / У виду компјутерског програма”, при чему гашењем нападања не долази до нестанка фигура добра и зла, будући да „то не значи ништа / За објективно / Постојање божанства / које постоји online”. Опирање технологији представљено је као изазов који је потребно испунити, услед чега се савремени херој – окамењени посматрач суочава са бљеском апликација и екрана који се множе, што је у песми „Прозори” у занимљивој комуникацији са античким митовима о Медузи и Хидри.

Са друге стране, песме „Вучји До” и „Ћеле кула” верно репрезентују прозорљивост која произлази из утемељености у традицији. Таквим поступком, обезличени посматрач који беспомоћно стоји пред рачунарима, добија алтернативу у виду Свете Петке Трнове која „чува очи за невидљиво гледање”, док повлашћене мотиве Уљаревићеве поезије чине анђели и пчеле, јасно повезани са хришћанством. У складу са тим, песма „Гутенберг” представља судар технолошког напретка и религије, те слово постаје својеврсна муниција – оружје којим се једнако покршта и убија, а све зарад идеје да „страдање је служба”. Будући да су се оба принципа стекла у једној књизи, садашњи тренутак јесте време када су песничком субјекту сва врата отворена, чиме се на симболичком плану води рат између алтернативних начина егзистенције, али и певања, мишљења и веровања. Постојање се изједначава са ратовањем, као да су стални судари светова у току, те се и смисао науке учи у рату, „као уосталом и свих / Других дисциплина”.

Двострукост постојања личности која се и брани и напада могуће је посматрати и у контексту колектива из кога Уљаревић проговара, те се чини да је колективни јунак песничке књиге „Прсти” умногоме близак ономе из „Баладе о Стојковићима” Љубомира

Симовића. На том трагу, стална присутност даха смрти и неизвесност која одише стиховима савладава се инвентивним досеткама и обртима на којима поезија почива, при чему ироније не мањка. Тако сазнајемо да „свјежа смрт / предуслов је доброг мириса”, једнако као што насловну песму одликује идеја да радост живота пропагирају исти они који су „уједали нас / У мрачним улицама / И лупали нам / Чекићима прсте”. Описани стваралачки поступак местимично постаје начин стварања читаве песме, те наилазимо на игриве, анегдотски испеване стихове, који преосмишљавају свакодневицу, попут песама „Пљуван”, „Пијаца” или „Млада”. Чини се да „народност” Уљаревићеве поезије делимично почива на управо таквим сликама, које, иако нису у директном контакту са главним током песничке књиге, доприносе разуђености и сведоче о проживљеном, локалном колориту.

Мато Уљаревић, који осећа да „тишина је самоћом ојачана”, проговара из простора бескрајних редова, вечних ходника и осећања паралисаности услед немоћи, услед дубоког осећаја, који се најбоље може описати стиховима: „Кријем се од вјетрова / Спавам наслоњен на нож / Издаће ме мајчино млијеко”. Песнички субјекат изнова је пецкан по прстима, при чему се посезање за бољитком прекида јер „Много је овде / Као Офелија / пливача”, те једино што остаје доступно човеку јесте контемплација. Песничку књигу „Прсти”, самим тим, могуће је посматрати као скуп контрадикција, које покушавају да постоје истовремено, што је једино и могуће у просторима људског ума, који непрестано разматра различите могућности постојања. „Мека гвоздена нит / скрушене молитве / Која стеже и саставља / Повезује и спасава” насушна је за одржање целине, те се чини да је идеја метафизичког, духовног постојања могући начин потпуног, суштинског живљења. Летећа стрела је непокретна, а свет пролази поред човека који чека. Самим тим, парадокси постојања могу се превазићи увидима у искре смисла, које постају јасне једино у контакту са истинским трајањем, као да је и сам читалац невеста која размишља о прозору родитељске куће, односно, поседује свест о потреби бриге за оним што је прошло, а још бруји.

Софија РАКОЧЕВИЋ

НА ПОЧЕТКУ МОРА ДА СУ БИЛЕ РЕЧИ

(Бојан Васић: *Властелинства*, Трећи трг, Београд, 2022)

Од дела, које за свој примарни фокус бира језик, читалац би очекивао да ће му бити понуђен ма какав ослонац док хода кроз метафизички и приватни свет језичког дискурса једног дечака, али то никако није случај са романом *Властелинства* Бојана Васића. Штавише, оно нас оставља на цедилу.

Ако на моменат мапу човековог ума разумемо као библиотеку једног рачуновође – психа, метафизички концепти, језик и све друге појединости које су унутар ње организоване, устаљене и поређане на један смислен начин, представљале би папирологију која је исто тако организована, датирана и промишљено посласана ради лакшег сналажења рачуновође у том простору. Све те компоненте чине човека таквим какав је. Пошто је човек биће које жели да се повеже с другима око себе, он мора да научи како да тај свој сложени унутрашњи свет, ту своју мапу искомуницира с другим бићем – ту улогу врши језик. Језик је тај који је одговоран за разумевање других, али и за разумевање нас самих – за обликовање наших мисли, које ће се касније трансформисати у речи. Исто тако приповедач романа жели да се повеже с нама, да нас уведе у свој приватни свет. Али последице тог „умрежавања”, сличне су томе када нам вирус запоседне рачунар – уместо дешифровања и смисла, уметнувши свој деградирани, дезинтегрисани језик у нашу, личну, приватну мапу ума. Васић урушава ред, организацију и смислени поредак наше папирологије; он упада у архиву нашег језика и, као вандал, руши све те, дуго слагане конструкције папира, бацајући их по поду, цепајући и палећи. Као последицу тога, јавља се читалац који, од шока, ни сам више не уме да се користи језиком – не рукује језичким конструкцијама и језик почиње да представља хаос, непроходност, непробојност, па и у неким моментима – одсуство смисла.

Али то није дух дадаизма или надреализма, који је за циљ имао одбацивање разума, одлазак у несвесни део људске свести, итд. Аутор не пише са жељом да своје дело сведе на продукт аутоматског писања; његове речи нису биране само због постизања звучности

или симболичности; оне такође не представљају ни празне љуштуре или, како би Борислав Пекић рекао, шкољку из које је украден бисер. То што његове реченице за читаоца немају неки већи значај, не значи да су оне бесмислене за самог аутора – напротив; оне за њега представљају дијапазон значења, смисла и асоцијација. Управо због тога што су оне његове и што су оне ту ради њега, аутор и може језик да претвори у асоцијативни низ који, с једне стране, не мора, али са друге, и не може да има смисла ни за кога осим за њега:

Све ту лежи једно до другог, колоне сугласника замрзнутих у прозу на свом путу до уста – статичност, празнина, детињство.

Све то постоји на исти, бесловесан и додирљиво стваран начин, тек накнадно, и то пред другима, изнова реконструисано у смисао, са неком надменом и непотребном прецизношћу, и уз помоћ двосмислених реченица, чији је циљ да преваре саме себе. (2022:6).

Иако је дело само по себи херметично – што накнадно говори да оно, као да и није писано за друге – при разумевању и читању, читаоцу не помаже ни сама композиција, пошто је оно, наиме, од почетка до краја организовано тако да нема јасно одређене главе, као ни прозну структуру текста унутар тих глава. Дело почиње без икаквог наслова, броја главе, увода или било које друге одреднице једног романа; да би једини јасан знак при разликовању краја једне и почетка наредне „главе” дела био само мало већа пауза између двају, такође атипичних пасуса, него што је то иначе. „Пасуси” се некада састоје и од само једне реченице, али углавном представљају склоп неколико реченица, које притом обрађују исту слику, због чега се може приметити да роман све време и свим својим елементима тежи ка поезији: те реченице подсећају на стихове, па самим тим, оне заједно на строфе:

Кад придигнем главу, усредсредим поглед, схвтим да је читање издељено на пространа властелинства у којима ствари нису ствари, већ мноштво којим ћутање запљускује речи, и откида, и споро односи у себе простор набубрео од соли и истине.

Појединачни предмети се под таквом водом чине некако изједначенима, провидни су као синтакса, порозни и расплинути на различите, једноставне облике који се, као препелице, само умножавају гледњем. (2022:42).

Осим буквално прве и последње исписане речи у делу, ми немамо ништа што можемо поуздано користити као компас кроз њега, а осим тога, видимо да оно у свом жанровском одређењу и не мора нужно да представља прозу: цела књига, на неки начин, лебди у свом метафизичком свету, као да и не постоји; она се не ослања ни на шта осим онога што се, само изоштреном пажњом или, мање-више, нагађањима искуснијих читалаца, може рећи да је приповедач у делу особа никад фиксираних година, која одраста кроз само дело, али не у духу *Bildungsroman*-а јер, још једном, отежава се дефинисање било чега, будући да ми његов глас срећемо у простору настајања, неких примарних и превербалних речи које тек треба да добију имена, а растајемо се од њега при преласку у одрасло доба.

Лебдећи кроз дело, може се уочити разлика у стилу у зависности од односа приповедача са (условно говорећи) публиком, односно читаоцима: на самом почетку, читалац се упознаје са приповедачем који је још увек јако мали, и оно што карактерише његов стил јесте често спомињање чланова породице (мајке, оца, брата, бабе, деде и прадеде) јер они још увек за њега представљају нешто вредно помена:

Све је на мени обично и нема о чему да се прича. Мама је трудна с братом и вози бицикл преко сеоске калдрме како би мајсторима донела пиво. (2022: 5).

Његово приповедање је прозаичније и рационалније него касније у роману, упркос упливима маште у ту реалност, као што то деца иначе и раде:

И тако је било све док комшијски пас није ускочио у наше двориште, обло и наранџасто, пуно ружа, али пас је био нацртан, иако се лавез јасно чуо, а ја имао само један излаз, шупу пуну угља у задњем делу дворишта, или то, или да ме пас поједе. (2022: 10)

Начин на који би могао да се опише ритам приповедања догађаја јесте: као када се на телевизији интервјуишу деца, мисли су неорганизоване (а како би и могле да буду када су у питању реченице са минималним или занемареним знаковима интерпункције – све се своди на зарез и тачку као границу између реченица; разговори се преносе без икаквог издвајања). Можемо рећи и да би тако звучали снови када би се описивали гав, у моменту док се дешавају, када би то могло да се пренесе на јаву. Замишљам да би тако најрационалније звучало приповедање живота у оним последњим моментима пред смрт, када нам он у својој целости пролази пред очима.

Након тога, следи фаза у којој приповедач све мање мари да буде схваћен од стране читаоца и језик се у потпуности мења за разлику од првог дела. Мисли се нижу као успомене које су њему најважније, долази до све ређег спомињања породице или ма кога другог, тако да ту фазу условно можемо назвати и себичном фазом, управо због тога што се у њој највише изражава његов унутрашњи свет, тај расцеп у дискурсу, језик јесте компликованији, сложенији и асоцијативнији, као да се приповедач налази у стању маније:

Моје стреле лете право ка сунцу, лаке, од сувих стабљика метлике, док палацају напред, заривајући се у даљину и ваздух очњацима малих ексера. (2022: 51)

Ваздух је у јесен пун буке комушаљки, време као ждрело тек заклатог петла набрекло влажним зрневљем покрета, још увек сам премлад за све то, за рад, спори лет шушки и топло перје тела што плутају по вангли. (2022: 47)

У подне се пробијам ка утрини изљуспаном ископаном иловачом као овчијим богињама, док ми сунланица пали чело као лим шинобуса који касни, заглављен у пушаче и трепавице дудова. (2022: 50)

У овим примерима, али и многим другим, парадоксално, што је приповедач себичнији и што се мање труди да га други схвате, све више користи поредбене облике попут као и попут – као да ипак жели да нама, својим пасивним слушаоцима, приближи те слике које су

неповезане, згуснуте и набијене (његове). Да ли то онда значи да је он ипак жељан те повезаности?

Може се чак рећи да он, библијски, и ствара ово дело како би на неки начин превео те Речи, које мора да су биле на почетку, у свет око себе; како би повезао Речи и Ствари; како би на тај начин, успоставио комуникацију са светом око себе – што, као што смо већ закључили, и јесте циљ језика.

Друга половина романа се разликује од прве, по томе што се језик у потпуности мења наспрам тог незграпног тока мисли: наиме, одједном се срећемо са приповедачем који више није сам – јавља се особа без имена, минималног физичког описа, о којој се приповеда у другом лицу:

Ту ме узимаш за руку и одмах пушташ, и у два корака си већ за жицом. (2022: 71)

То присуство друге особе, или боље речено, одсуство самоће, као да утиче на језик приповедача; што је самљи, то је његов језик више „с ону страну”, неповезанији, алогичнији, клаустрофобичнији, а чим прича са неким другим, чим почне да користи и „ми”, језик постаје неутралнији, разумљивији, „овостранији”, више налик језику прозе. Питања до којих нас приповедач доводи јесу: да ли то значи да ми, како бисмо се споразумели с другима, морамо да одбацимо тај себични језик у себи? Човек јесте скуп тих мисли које су чудне када се изговоре наглас, али које јесу за нас аутентичне, али шта имамо ми од њих ако због њих остајемо сами? Да ли нам је повезаност са другом особом ипак важнија од њих? Од тог дела себе?

Приповедач у делу бива одређен с два догађаја у делу: први је спознаја телесних страсти, која се управо дешава у овом делу романа. Та друга особа са којом разговара, а не о којој разговара, јесте женска особа, уз коју и због које, наш приповедач као да доживљава отрежњење; та сцена се може протумачити и као иницијација нашег приповедача у нову фазу живота, у којој добијамо и један прилично трезвенији, разговетнији и прозаичнији стил писања – какав и очекујемо у роману.

Мама ме је јутрос послала у пржионицу кафе да уситним новац, донео сам готово читав свежањ, најситније патирне апоене, не кованице, јер би то било срамота, купио најјефтиније слаткише, какве бисмо и сами јели других, обичних дана. (2022: 82)

Други догађај којим је одређен јесте свињокољ, који ефектом који има на приповедача може мало искусније читаоце подсетити нпр. на човека који је одређен ратом и смрћу, као што је то случај код Милоша Црњанског у *Лирици Итаке*:

И сада седим међу људима прљавим од блата и крви док се на шпорету динстају мозак, црни лук и џигерица, испијам чашу изветрелог сока, поставиши један од њих, кољача свиња. (2022: 101)

До краја романа, наш приповедач је у потпуности одсутан својим личним мислима; читалац га прати у путовањима, али он више није исто оно дете са почетка романа: стил је у потпуности модернизован, има пуно описа пејзажа, нарације, других људи које ословљава именом, и то као да већ знамо ко су они. Нема више оних,

понекад и јефтиних фраза, општих места којима се пре служио попут: *И да ме је тада неко упитао, одговорио бих да уместо дечака желим да будем лето* (2022: 67). За разлику од свих претходних својих верзија, приповедач је приповедно најразвијенији и најсентименталнији; до тада је имао тенденцију да или претерује са гомилањем, или да једноставно само ниже речи на такав начин да на публику не оставља никакав утисак, док се сада чак јавља и меланхолија која симболише зрелост и трезвеност.

Ако су се прве речи којима је роман започет, односиле на библијско стварање света, па самим тим и тај ерос за животом, речи којима се роман завршава јесу *Ћутим, сада само желим да заћутим... Постоји само издаја.* (стр. 124). Као да аутор њима жели да затвори тај круг Постања и Нестајања, Почетка и Краја, Речи као Жеље за говором, и Ћутње, као Презрења исте.

Стари ковач спава, 1949. Сомбор
пастел на хартији 59x78 cm

Александра ГРОЗДАНИЋ

ПОКЛОЊЕЊЕ ЉУБАВИ

(Марија Јефтимијевић Михајловић: *Храм тишине*, Партедон,
Београд, 2023)

„Кад затвориш очи, отвара се време”
Марија Јефтимијевић Михајловић

Књига *Храм тишине* својеврсна је генеза артикулације љубави кроз песничку реч Марије Јефтимијевић Михајловић, која у свом тананом поетско-филозофском путовању кроз време до искона, у тишини открива њену прапостојбину. У центар свог песничког логоса песник поставља хијерархијску структуру (реч, мелодија, тишина) која нас упућује на „искорак из круга” уобичајене когниције, и улазак у више контемплативне сфере тиховања, које укидају говор, отварајући унутрашња дијалогска пространства са самим собом.

*Ходај, корачај, ка себи самом,
за речите тишине отвори слух.*

Нашавши упориште у речима старца Пајсија Светогорца, да је „духован човек сав бол”, Јефтимијевићева тај бол види као генерацијске записе у памћењу индивидуе, печат векова на духовном сочиву човека, порив рода у телу јединке, због чега га нападена душа прихвата као молитву и преображава у спокој и радост, која слави Творца. Ова бол је благотворна и исцелитељска. Њена потпуна трансформација је могућа, јер је она бесконачна.

*Али бол у телу што налази дом
молитва је Души – не од овог света –
она ми је гошћа, стигла са Небеса*

-----
*И она је млада, и она је вечна
и она је Патња, и она је Песма –
Песма од Радости, песма од спокоја:
„Христос васкрсава, радости моја!”*

Из оваквог теолошко-филозофског дискурса уздиже се чудесна поезија у којој је *arhe* утемељено у православној хришћанској доктрини, али и блиставој античкој хуманистичкој мисли, чије златне нити песникиња повлачи кроз векове и упреда у своје пространо православно ткање. Ова поезија саздана је на монадама. Један јој је исходиште, и онда, када се креће из мноштва, јер Душа је једна и Бог је један, и Љубав је једна, а она је мера свих ствари — Универзум почива на априорној љубави, а континуум те драгоцене нити не може повући свака индивидуа понаособ. Цивилизацијски и културолошки посматрано, наслеђе је оно што нас одређује као људе, због чега морамо, и треба да се окрећемо уназад, јер и они прошли – то смо ми данас, поручује песникиња.

*Ми ходамо у чизмама предака,
у рукама носимо повој потомака –
Ми смо – сан и ми смо – историја.
Ми – нисмо само ми, Ми – то је Једно
– са сном, са жељом, са собом, са другима.*

Тело је кућа у којој пребива наш дух, тај дух је дух љубави — његова реч је тишина.

Чудесна песничка космогонија Марије Јефтимијевић Михајловић, препуна аутентичне метафорике – отвара врата једној новој поетици бића, базираној на религијском и вечном, са фундаменталном идејом да су светови у нама – она је спасоносно певање о суштини људског постојања у љубави, уметнички уобличено, без напетости, чисто и прозачно:

*И чујем:
– снагу пупољка и чежњу латица
и пружене гране обећању Неба
и узлет у Плаво распукнутих птица
и крикове звери и молитву хлеба –
док ствара се задати поредак свега.*

Песничке слике настале инверзијом исказа, као својеврсне логичке варијације, узајамно се надопуњују. Песникиња не посеже само за игром речима, у целом штиву она се игра и логичким аспектима — њиховим прекомпоновањем и сучељавањем.

*Постоји празнина Смишлом испуњена
и недостајање пуно Присутва
рука за нежност и рука за храброст
– обе су руке што грле бескрај
постоји тишина за разговор душа
и Душа која говори тишином*

Прецизан и богат семантички израз, остварен је особеним облицима глагола, које поступак смисаоно конфронтира са речима сличног сазвучја, као у песми „Чудесно призиви”. Овакви луцидни дублети окосница су поезије суштине, чија величина није само у постављању вечитих питања, него и давању одговара на њих.

*О, реци, потеци, изреци – неизрециво
проникни, зађи, докучи – недокучиво
сновиди, замисли, надмисли – незамисливо
затрепери, наслути, дорекни – неслућено
Ти ниси своје име!*

Кроз пет тематских целина (обасјања, сновиђења, озарења, спознања и сагласја) – пет духовних стања, иманентних ствараоцима, представљени су развојни облици, из којих ће у последњем стадијуму (сагласја) кроз ове метаморфозе, настати ружа у чијем срцу куца срце света – крхко и моћно песничко биће, које читав тај свет може да загрли.

*Обасјања, обасјања
Магновења и спознања
Нити светло, нити тама
Океани чистог стања.*

*Сновиђења, озарења
Отрежњења, освешћења –
Насред груди ружа цвета
Усред ружје срце света*

Венама песника, струји вечност – у њој су спознаје античких филозофа, чује се тишина светогорских мудраца, без гласа плаче родно Косово – али у срцу песничке руже увек остаје љубав – јер је она *arhe*.

Милан СУБОТИЋ

*ТОПЛА ДОБРОДОШЛИЦА НЕЖЕЉЕНОМ ГОСТУ ИЛИ
ГОСТОПРИМСТВО НЕЖЕЉЕНИХ СИЛА*

(Милена Илић: *Бег са отирача на којем пише добродошлица*,
„Сирмијумарт”, Сремска Митровица, 2022)

Кроз 60 страница ове збирке, песникиња нам открива песме кратких стихова, песме од стране-две, али управо овакав поступак омогућава да песме недореченошћу добију песничку полисемију која нам омогућава да једном песмом откривамо свет из једног угла. Тек, насловном песмом, песникиња нам открива наслов песме. Открива нам какав отирач нуди као какво гостопримство. Но, та песма је на средини збирке и тако читаоца присиљава да обави припрему за ову песму, крећући се са њом кроз разне светове, а светови настају из различитих расположења.

Песме можемо поделити у две групе, песме које пише песникиња себи и песме које песникиња пише познанику (МА Сандра Штетина у поговору каже: „вољеном бићу”). Но, увек остаје претпоставка да ли све песме песникиња пише себи, или се обраћа својој души да издржи и да опстане у свету који јој намећу нежељене силе. Корице збирке представљају наслов књиге, одшкринута врата, врата из којих избија светло. То ћемо лако приметити и у првој песми која говори о способности стихова да пренесу „у неки други свет”. Већ у овом првом стиху се појављује песничка животиња, лептир пастелних крила, њен једини савезник када је окруже нежељене силе.

Непознати људи, судбином предодређени да се упознају, то успевају „зрад обећања датих осмесима”, и тако се судбина испуњава, а обичан каменчић може донети „цвркул птица” познанику лирског субјекта (или непознатом читаоцу) ако понесе машту за собом, јер се песникиња поиграва и из каменчића лирског субјекта преображава у осмех облака и разиграну радост. Песма „На слово на слово” представља прави прзнички празник, јер сваки стих има поједну реч на слово П, а овако разломљена реченица има само три случаја да се јављају другачији облици да се јављају другачије речи на крају стиха (предлог У, предлог НА, везник ДА). Други значајнији савезник је лирског субјекта је осмех: „Случајни пролазник/ широким осмехом/ зауставља време”. Трећи савезник лирског субјекта је стих: „стихови упорно враћају боју очима”, а очи су део лица који први

приметимо, очи помажу лицу да направи осмех. Нежељене силе својим гостопримством изазивају немоћ код лирског субјекта: „на облаку немоћи /.../ небо се сручи брзином светлости /.../ уздах тежи од звезда /.../.” Три савезника су лептир, осмех, стих, али често сан повезује ова три савезника: „Сан си/ и у сну си била”. Лирски субјекат је сан и његово природно станиште је сан, али престанком сна, лирског субјекта окружује стварност (збирни назив за силе нежељене), па закључак исте песме показује обновљиву способност сна: „А када си сан и када у сну да будеш, /.../ угреје и греје, топи стварност, топи сваку тескобу/ разлива бол/бол/ по страницама заносног осмеха,” а онда наступа преокрет: „Као да смо у сну.” Лирски субјекат се само у сну може гледати са драгим познаником, или се драги познаник само у сну може гледати са лирским субјектом, јер их нека ограничења стварности (даљина, утицај прошлости, дејство других нежељених сила) спутавају. Због тога нас не изненађује молба лирског субјекта: „Не буди ме. Нека ме још мало тамо, /.../ да прикупљам осмехе у теглу, као лептире и чувам за тешке дане, /.../. Не буди ме/ ни кад утихне лепет лептирових крила /.../”. У овој песми о буђењу, примећујемо сва три савезника (осмех, стих, лептире) који помажу песникињи да ствара илузију како би победила нежељене силе (бриге из стварности).

И само у песмама може постојати „трговачки путник половних стихова”. Физика хаоса је још једна непожељна сила стварности, али песникиња дозвољава осмеху да помогне залеђеном погледу: „Осмех је клизнуо са усана/ и остао да лебди у залеђеном погледу.” Одједном се лирски субјекат присећа да је песникиња и говори о вечерњој немогућности писања стихова (док исписује песму о песми, мета-поетичку песму, исписује своју аутопоетику), а песму јој отргнуте мисли не дозвољавају да напише, јер праве штету зато што је, вероватно, подсећају на стварност (могућност неуспеха, бестежински простор успомена, физички бол душе, несаница, бол бића, јава).

О повезаности два савезника говоре стихови: „Урамљени лептири на зиду/ су једини сведоци/ ненаписаних стихова”. Рефрен („Стани!”) насловне песме представља контраст закључка песме („Којим путем побећи?”) нас наводи на основну недоумицу ове збирке, али и нашег приступа као читаоца. Рефрен указује на гостопримство, али закључак песме указује да је то нежељено гостопримство. У овој недоречености посматрамо ову песму, а пошто је насловна песма збирке, њен значај се проширује и на друге песме, јер смо нашим уочавањем три савезника и нежељених сила у песмама, изоставили песме у којима се обраћа лирски субјекат драгом познанику, али смо у неколико примера приметили ову појаву. Онда једини наш закључак може значити да се песникиња обраћа у два смера, рефрен је усмерен драгом познанику, али је закључак усмерен изненадном појавом нежељених сила. Можемо рећи да нам насловом скрива, али нам кроз песме песникиња открива три савезника који нам могу помоћи кад нас окруже нежељене силе, Наравно, читалац их, у песмама, одмах сам препознаје, али открива и друге чињенице које смо препустили читаоцу да сам открије.

Душан ВАРИЋАК

ОДА АУТЕНТИЧНОМ ЖИВОТУ ТАТИЈАНЕ РАДОВАНОВИЋ
(Татијана Радовановић: *Орбови с Хума*, Presing, Младеновац, 2024)

*Која је сврха/ постојања/ када сви све знају/ ... у суровој
вечности/гледам у небо /очекујући бар неки знак*

Песникиња из Црквенца, Татијана Радовановић, најзад се оглашава својом првом збирком песама, „Орбови с Хума“. Укратко речено, да није неумесно, па да је човек приупита: „Па шта си чекала до сада?“

Песме из збирке „Орбови с Хума“ су нешто сасвим ново на нашој књижевној сцени, у ономе што се, сасвим еуфемистички, зове „женско писмо“. Поезија је то потпуно чиста, питка, која се чита без напора – нема у њој непотребног паметовања и исте такве патетике, „нема параде, суза и месечине“, као што то рече један наш песник. Али, исто тако, она није површна – има код ње озбиљности, али и онеобичавања, ишчашености; има ту мистике, али има и ироније, па и цинизма. То је поезија окупана чистом сунчевом светлошћу. А то је управо она поезија коју је најтеже писати.

„Дете је у ствари песник када први пут игра жмурке или понавља вилинску причу, чобанин је песник када крунише своју драгу венцем цвећа, сељак када застаје да погледа дугу, ...тврдица када пригрли злато на груди, ... дивљак када маже свог идола крвљу, роб који обожава тиранина, или тиранин који себе замишља богом...“, каже Хазлит. Татијана је песник управо у том хазлитовском кључу, јер она поезију види у свему око себе, као што се поетско у свему и налази. Баш као у њеној песми о деди, „обичном“ молеру (како би га неко неумесно назвао), из циклуса „Мој деда је био уметник“, и кога она с правом назива уметником у послу којим се бавио, као што је и сваки човек, по природи ствари, био свестан тога или не, креативан на неком пољу, пошто је у њему садржана божанска клица Онога ко је једини истински Стваралац, *** (*Мој деда је био*). Јер свако стварање је заправо поезија. А „све оно што није поезија или музика је или лаж, или баналност“ (Е. Сиоран).

Песникиња својим песничким нервом хвата понеки тренутак у времену, замрзне га у вечности – креће од оног сасвим баналног,

свакодневног, да би се на крају винула у неочекиване поетске висине, које неретко досежу до метафизичких, па и димензија оног мистичног. Песма најчешће почиње потпуно равнолинијски, уобичајено, а онда у једном тренутку, обично пред сам крај, у инверзији основне, почетне теме, само узлети – засветлуца одједном неки бисер, оде (у односу на ту тему) у сасвим другом правцу, дајући целој песми други, нови и виши смисао. Примера ради, у песми *** (*Која је сврха*), говорећи о животу у средини у којој „сви све знају“, о свему, Татијана на њеном крају сасвим неочекивано преокрене привидно банализовану тему у готово метафизичком правцу, у *суровој вечности/ гледам у небо/ очекујући неки знак*. Или, насупрот томе, када у инверзији основне теме, али не оне која полази од профаног, свакодневног ка узвишеном, него управо обратно – у инверзији од узвишеног, па можда и мистификаторског, обрне то узвишено у оно приземно, уобичајено, као када се, у покушају да нађеш објашњење зашто си уопште позвао некога телефоном кога ниси дуго видео и кога си само површно знао, премишљаш, *Можда смо призивали/ једно друго/ па нас је чуо свемир/ можда/ су се наше сенке/ препознале*, а можда нас је само *ресетовао апарат* *** (*Случајно сам ти искочила*). Она, дакле, ништа не узима „здрово за готово“ – према свему и свакоме има отклон, али и поштовање.

У некојим песмама је то поезија не приземно активистичка, она која је каналисана по некој меинстрим агенди, као код појединих наших савремених знаменитих песникања-феминисткиња, већ заиста ангажована у најбољем смислу те речи – у оном најчистијем, општељудском. Тако, у песми *** (*Да је Милош Црњански*) Татијана размишља о судбини наших песника у малим срединама, и поставља чисто реторичко питање – да ли би великог књижевника, да је живео негде у овдашњој провинцији, локални опанчар уопште и „примио за помоћника“, а председник општине *послао пред стране инвеститоре/ на сајам за запошљавање/ кад већ не уме да глође зидове* и, да ли би, најзад, завршио пред локалном продавницом са тамошњим пивопијама, где би се спрдали на његов рачун. С тим у вези, ту је и посебно питање перцепције жене-песника у нашој провинцији, као у песми *** (*Пред продавницом*), па и жене уопште. Тако је нарочито интригантна песма *** (*Одбачена*), о лицемерном односу патријархалне средине према женама са незаконитим дететом, колоквијално копилетом, које су одбачене, презрене и прокажене, све до часа какве ванредне ситуације, као што је одлазак у рат, када локалци, нагнани празноверјем, сада траже, *преклињу/ моле/ ону исту мајку/ како би им дала* било шта од тог истог копилета као амајлију која ће их заштитити од метка.

Посебно су успеле песме из другог циклуса „Орбова са Хума“, „Ја сам мала из њива“, и не само из њега а које су на истом фону. Оде су то животу у природи, слободном и аутентичном, па и животу на селу, насупрот лажној, лицемерној, искорењеној урбаној средини и цивилизацији, и њеним, истим таквим, вредностима. Смењују се у тим песмама *вране, јастребови, шакали, лисице „репова гримизноцрвених“*, и стари шпорет смедеревац, као у већ поменутој

песми, *** (*Пред продавницом*), где локални згубидани-пивопијци по обичају лочу, трачаре и добацују, а песникиња закључује, *од свих њих/ милији су ми шакали/ око куће без имало/ злобе у гласу*. Или, у песми *** (*Ја сам мала из њива*), где за себе каже *Ја сам мала из њива/ до мене асфалт не стиже/ по целу ноћ/ шакали певају/ .../ плашим се само/ да ми се јастреб не одсели/ лепи мој јастреб/ што надгледа околину/ не да на ме/ алама и пошастима*.

Сличне тим песмама су и оне из следећег циклуса, „Видела сам златно лудило маслачка“, од којих су неке готово пантеистичке, као што је *** (*Изазим из бурјана*), *... јутро/ поздрављам цвркутом/ грлим сунце и небо/ на уснама ми кап росе/ из света коприве и маслачка/ певам месецу и звездама*, док би једну мирне душе могли назвати и „паганском“, о жени која је практиковала магијске ритуале, *** (*Не знајући*). Исто тако, нешто касније, у циклусу „Док Хум гори као грм“ је и једна заиста паганска у правом смислу те речи, која нас преноси у неко сасвим друго време, када је човек још увек живео у потпуном складу са природом и у њој – о суманутом дионизијском плесу на раскршћу, односно између видљивог света и оног оностраног, где у паганском обреду *обнажене жене плешу/ да умилостиве/ свог љубавника, и/или свог бога, *** (У невремено доба)*. Али, Татијана иде још и даље, има у ње и мистичких увида, у огледању вечности у сваком, па и у оном најситнијем, делићу природе – у златном лудилу *маслачка/ под раним/ пролећним сунцем*, у безбрижном бујању детелине, у контрасту са бесомучном буком обезљуђене транзицијске механизације, пред глобалну катастрофу која нам очигледно предстоји, *** (*Видела сам*).

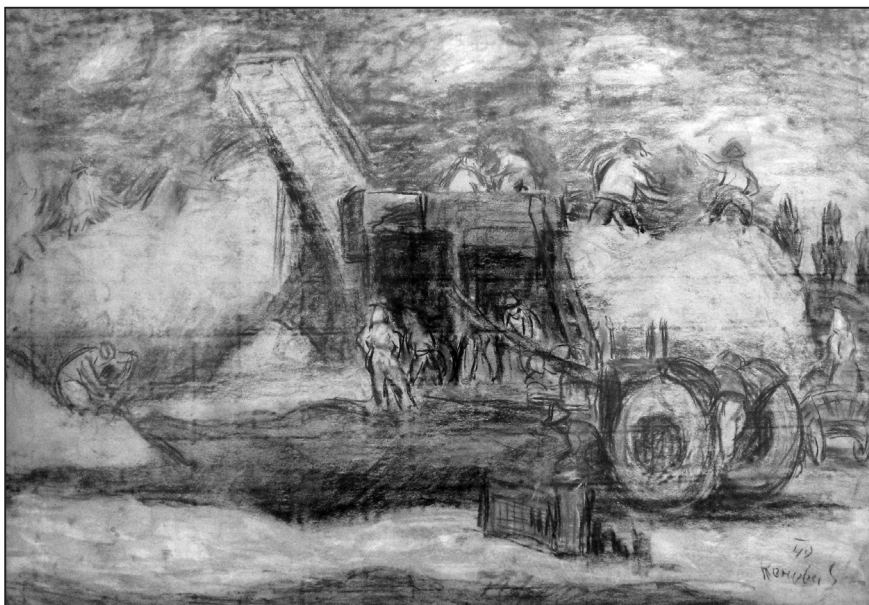
Ту је и песма о мукама и, на концу, осећању испуњености и остварености при исцрпљујућем стваралачком послу настајања песме (ма колико то можда неком бесмислено изгледало), *што може бити/ напорније од риљања за црни лук, *** (Пишем о промашености)*. У песми *** (*Остало је жара*), о суштини добре поезије, песникиња се пита шта је, у ствари, мислио чувени свилајначки професор Марјановић својом тврђом како *поезија/ треба да има меса*.

Има у „Орбовима са Хума“ и љубавне поезије, али какве! Снажне су то песме, просто разарајуће у својој једноставности и искрености, као што је *** (*Гледамо се*), која је еротска чак, али не у банализовано еротском смислу, већ у оном високо стилизованом, *додирима/ спајамо поре/ удишемо се/ пољупцима/ страићу/ разбијамо/ најсјајније звезде/ у галаксијама/ заустављамо/ време/ нестају/ црне рупе/ као поново рођени/ уздижемо се*. Или, песма *** (*Као да си покупио сву моћ*), *Као да си покупио сву моћ/ исисао/ из свега живог/ до задњег атома/ убризгао у моје вене/ омамљена тињам*.

Кроз целу збирку се као везивна нит протеже појам „орбова са Хума“ из наслова – орбова као природног феномена светлећих кугли, балона енергије, или рефлексije светлости које се појављују на фотографским плочама, а можда и реално постојећих светлосних ентитета као бића која обитавају између димензија – ове и оне нашим чулима недоступне. Или једноставно – другачијег облика живота од оног нама познатог, односно органског. Све то је на трагу и сасвим

у складу са оним пантеистичким, па чак и мистичким поимањем стварности у поетици Татијане Радовановић у ширем смислу – смислу разноликости и небројености животних облика и природних феномена у свеопштем јединству и прожимању свега са свим постојећим.

Татијана Радовановић је овом збирком већ начинила прве озбиљне књижевне кораке, и скинула тиме своје песничко паперје, те кад у будућности и не би ништа више оставила иза себе, што се, заиста се надам, неће десити, опет би на нашој песничкој сцени оставила значајан траг. Јер, као што то рече неко много паметнији од мене, „Галенат је тешко открити, а још теже сакрити“.

Вришдба, 1949. Сомбор
пастел на хартији 68x98 cm

Тања ПРОКОПЉЕВИЋ

МЕЛОДИЧНО ПЕВАЊЕ, СЛОБОДА БИЋА И ВЕРА У ПОЕЗИЈУ
(Милан В. Милутиновић, *У крви слобода*, Српско уметничко друштво
Београд, Београд, 2023)

Песник Милан В. Милутиновић до сада се читалачкој публици представио са више од пет збирки поезије, а то су збирке: *Ундина, У оковима, Корак до, Шапат птице или одјеци тишине, Извориште, Искре душе, Крстарење изван видокруга*. А, недавно је на светлост дана изнео и своју најновију збирку песама *У крви слобода*.

Збирка *У крви слобода* интересантног је и надареног при-мамљивог наслова. Можемо га тумачити са два аспекта. Први се односи на песничку надахнуће. Прочитавши више песама из ове збирке, ми увиђамо да су песме стваране као производ изузетно снажних и набујалих емоција које чине да крв брже и устрепталије тече песничким венама. Уколико из неког разлога дође до стварања песме у моменту великих емоција које умеју да узбуркају крв, надахнуће је у песника огромно. Тада настаје и осећај слободе. Што је већи осећај слободе, то је већа могућност да песник створи ону најскладније извајану песму којој теже сви који се лате песничког пера. То је песма која уме, баш попут неке слике или музичке композиције, да заталаса простором у којем је читана. У том случају, понекад, није ни потребно да се удубимо у њу као мисаону творевину. У књизи пред нама имамо више таквих песама. Оне су погодне за ширу читалачку публику јер садрже складне мелодије и звуке, али и мисаоне поруке и она скривена знања која се изричу поезијом.

С друге стране, *слобода у крви* која се помиње насловом збирке песама *У крви слобода*. Може се односити и на ону емоцију коју песма даје самом читаоцу. Успела поезија у сваком читаоцу заискри, те узбурка крв баш онако како је самом песнику умело да узбурка крв оно осећање које је у њему пробудило надахнуће и покренуло стварање песме. Када је у читаоца крв узбуркана песмом, то значи да је све оно што је у песми пронашао, заправо постало истински доживљај у њему саме. Слобода и у овом случају је феномен поезије. Слобода духа ствара слободу бића које се креће и без непокрета.

Али, кренимо од самог почетка и мало подробнијег разматрања поетске збирке Милана В. Милутиновића. Наслов који је песник одабрао за ову књигу, а и уводни цитат Чалрса Буковског објављен као посвета на самом почетку књиге: *Они се мени смеју што сам различит. Ја се смејем њима што су исти*, умногоне су везани за ауторово откривање себе и размишљање о слагању садржаја књиге, као и порукама које песме носе. А, може бити и то, да се и насловом, а и цитатом читалац помало подсећа колико су песници као ствараоци другачији од других људи и колико су храбри и одважни када је њихова слобода у питању. И наслов, а и цитат некако су стимуланс песнику за јасан песников план грађења књиге – свих циклуса и песама у њој.

Снажна је веза прве песме готово идентичног наслова као сама књига са свим другим песмама које се могу наћи у овој књизи. Песма „Слобода у крви” лебди самостално испред свих пет циклуса ове збирке. Промишљено ју је аутор укомпоновао са осталим песмама. Лако ћемо то уочити ако отпочнемо са њеним тумачењем. Испрва је видимо као фантазмогоричну песму. Када говоримо о њој, говоримо о најбистријој поезији могућој. Изузетног је естетског набоја и надарасе сликовита. Пружа нам магију скривеног сна и док је читамо прожима нас дубок и снажан осећај уживања.

*Кентаур галопира пољем
Јури сунчеву искру
Сустиже се, престиже се
Размеће се, замеће се.
Гривама, њушкама, копитама.*

Очигледно је да у овој песми Кентаур игра своју игру живота. Игра се са сунцем. Хедонистички ужива са њим. Будући да је Кентаур митско биће, Сунце може да му приђе више него што би могло да приђе било ком другом бићу, посебно човеку. Да би се то јасније и сликовитије дочарало песмом, Кентаур се у овој песми, неко би рекао грешком, *размеће* не гривом, већ *гривама, њушкама, копитама*. То може да разуме и схвати наш песник, али и читоцима не би требало да смета ова мала песничка игра сликовитости. А, како читамо песму даље, све више осетимо снажно духом песниково присуство у песми, иако нам ни на један начин то песник не казује стиховим. Не би требало да погрешимо уколико убрзо схватимо да је заправо Кентаур песникова метафора за њега самог, песника. А, сунце би могло да буде метафора за песму. У овој песми, филмска слика игре Кентаура са сунцем је предмет певања. До самог краја песме ми се забављамо том игром читајући поезију испевану о њој. Интересантно је то што нам песник до самог краја песме ништа не открива о изгледу Кентаура као бића, тог који је с песмом упловио у наша срца. Само се покаткад у стиховима помену *копите, крвави уд који озарује сунце*, али не знамо ништа о Кентауровом човечијем лику. А, познато нам је да је Кентаур заправо пола човек-пола коњ. Због тога, углавном читаоци Кентаура из песме „Слобода у крви” визуелно замишљају само као коња коме

сунце искри зенице /уплиће се у косу/ слива се низ слабине. Ретки су читаоци који ће без било каквог описа домаштати људски лик овог Кентаура, мада су и такви део читалачке публике. Уосталом, поред овакве песме немају ни могућност, ни времена за то дружећи се са лепом и мелодичном песмом. У сваком случају, ова песма је једна магична и прелепа речима осликана слика у којој Кентаур ужива у себи и природи и ми га визуализујемо иако немамо довољно описних информација о њему. То и јесте снага ове песме. Појединим читаоцима се може учинити да је наш песник сунце из ове песме доиста замислио као сунце не приписујући му било каква другачија тумачења. Са тим сунцем Кентаур на самом крају песме *одлази у једном скоку, даху, ветру/.* *Нестаје између два сунца.* Кентаур одлази ка сазвежђу звезда где и припада, као што и песник одлази са својом песмом на исто место. То важи када метафорички прихватимо Кентаура и сунце као песника и песму. Међутим, *два сунца између којих нестају* су овде остављена читаоцима са оваквим схватањем песме, да измаштају о томе шта би могла да представљају. То домаштавање може бити различито. Од читаоца до читаоца.

Од три циклуса заступљена у књизи, први је назван „Сингидунум”. Старо име за град у којем песник живи и ствара. Још једна потврда да је лирски јунак ове књиге заправо сам песник као другачије и посебно песничко биће. У овом случају тумачиће га неки као Кентаура који се игра са сунцем и кога упознајемо у уводној песми с почетка књиге. Само такав песник, који је окренут миту и природи може да створи песме изузетно лепе и складне форме на врелом асфалу једног града, на врелом бетону. Иако ни бетон, ни асфалт нису окружење које приличе овом песнику, песник им дарује песму, ону песму која побеђује све тмине и пороке. *Не могу бауци /мени ништа / Срце је моје бедем камен /Шири се на сунцу – скрива песник своје срце тамо где се не осећа најбоље и том силином скривања чува себе за онога коме је оно наклоњено – природи. Јер је његово срце, кажу стихови, скамењено пред лавином онога што ми није драго / храна је за сиве птице станарице.*

У овом циклусу има више песама које су посвећене овој теми. Ту су песме, „Пуж”, „Мегалополис”, „Дом”, „Ритуал”. И у њима песник ритмично пева, употребљавајући често анафору, као што је то рецимо у песми „Мегалополис” или песми „Ритуал”. Песме покаткад говоре о утицају друштва на саму породицу и одгој, на оно што градско окружење чини човеку као слободном бићу. Говоре о обичном човеку у градском окружењу уз обична размишљања и свакодневна деловања, што, међутим, не утиче на то да и поред такве теме добијемо лепу и интересанту песму која нам годи и прија. Али песме могу и да пруже снажне поруке о друштвеним утицијима на обичног човека, какве се могу на пример видети у песми „Мегалополис”.

У истоименом циклусу у песми „Шетња са Чарлијем” на изузетан начин приказана је велика песникова емпатија којој су склони сви песници овог света. А, чини се аутор ове књиге посебно. Овде је прелепо описан један дан са псом у градској средини. Приповеда песник стиховима:

*Данас сам у договорено време
Познатим стазама и путевима
Без корпе и повоца
Извео Чарлија у шетњу.
Златну длаку чешљају му искре сунца*

Песник, опевава понашање пса Чарлија са ким се дружи. Он у њему проналази узданицу за личну срећу. Од њега учи о животу, баш као што су сва људска бића много пута кроз векове учила од животиња. Песник у песми каже и доказује да је заправо емпатија оличење онога доброг у човеку. Оличење и његове среће коју су многи изгубили. Песник не завиди љубимцу, он му се диви и срећан је због њега. Себе налази спутаног, а опет радостан је због Чарлија који је слободн и срећан. Песник закључује на крају: *Бледа сам сенка, срећан што још имам осећај за мирис и укус/ Могу да се радујем нечијој срећи.* Као закључак нам стоји одговор колико је живот леп уколико бисмо се препустили малим задовољствима и радовали се туђој срећи која може постати и наша уколико смо искрени у љубави према другоме и не прихватимо оно што је квари.

Међутим, о емпатији песник говори и у другим песмама овог циклуса, и то на другачији начин. То можемо приметити и у песми „Гео”.

Циклус „Градина” садржи песме којима је представљена нека песникова оаза мира коју је пронашао негде у природи. Истоимена песма „Градина” то нам поближе описује лепим стиховима:

*Дивља си ружа
Заливена црвеном крвљу
Шумских патуљака.
Душу ми мирисом испуни.*

Читајући све песме овог циклуса схватамо да су то песме радоснице и доиста видимо да су испуњене благословом радости песникове што се налази тамо где му души прија у односу на циклус „Мегалополис”. Он је уз природу и када пева о тмурном дану јесени, баш као што је то у песми „Јесен”. Опет је *срећан* и у *души сања*; чак и о *воћној салати* певајући изнедрује складну и примамљиву песму о хедонизму и уживању на сунцу што је заступљено у песми „Хедонизам”, па и у песмама које певају о суровости природе као што је песма „Змијски цар” и још неке песме које су наишле песнику из дивљења и суочавања са природом услед боравка у њој. У радости се завршавају стихови песме *Змијски цар* оправдавајући све тмурно што је дошло из ње – саме природе.

Остала су још четири циклуса, а то су циклуси „Свет”, „Домино”, „Оковиће” и „Метафора”. Поменути три циклуса скопчана су са свим оним што је наметнуто свету као цивилизацијска норма живљења која је на неки начин посустала у ономе што јој је била основна бит, суштина и намера. Многе песме ова три циклуса о томе лепо певају, заправо чак праве социјално-поетско поређење свега

што се дешава. Певања на ову тему полазе од самог света кроз призму онога што песник у њему види. Понекад и лепе ствари као што је неговање душе малене сенице, која ипак у том свету *губи /Мелодију, песму/ Стазу од облутка и лута кроз таму*. Чини се да песник не воли оно што долази од света, да је везан за своју домовину и оно што је до сада из света примио можда је и повезано са свим оним што запажамо у песмама циклусу „Оковиђе”.

У циклусу „Домино”, песник се у већини песама обраћа или људима или појединим својим лирским јунацима, који су му драги. У овом циклусу неколико је љубавних песама, као што су „Дан светог Валентина”, „Моћ природе”, као и „Бол” која је скопчана са заљубљеношћу.

У циклусу лепе кованице „Оковиђе”, песник пева о ономе што га окружује и онда када то нешто нема угођај његовом оку, уму, па песник покушава да то своје виђење не приближи срцу и души. Ипак, песмом жели да пренесе своје искуство свету о томе.

Наравно, на крају је циклус „Метафора” у којој су заступљене песме посвећене науци за коју се песник давно школски определио. Имамо песме опеване разним појмовима у књижевности и свему другом везаном за саму књижевност на радост оних који је воле. На радост песникову.

Ова богата збирка даће задовољство онима који желе да се пронађу у поезији и који би са њом да теку, чувајући и саму поезију од заборава, душом и срцем писану по правилима човекољубља и лепоте света. Збирка је даровница песника Милана В. Милутиновића свима нама. Богата садржајем, обимом, а и у смислу да у њој можемо наћи како интимистичку поезију, тако и социјалну и дескриптивну.

Владимир УВАЛИН

ДЕЛОВАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ У ВРБАСУ (1922-1940)

Ради што живљег додира Матице српске са својим члановима и што брже и тачније информације наше јавности о раду и приликама Матичиним, Матица српска је у истраженом периоду већ издавала или почела да издаје неке своје публикације. Међу тим публикацијама посебно место имају: „Летопис“ (почео да излази 1824), „Годишњак“ (1931-1941), „Глас“ (1934-1941) и „Народна читанка“ (1938-1939). Из истих сазнајемо ко су били чланови, добротвори и сарадници Матице српске из Врбаса, затим о деловању Матице српске у овој средини, те нека друштвена, културна, просветна и привредна дешавања у Врбасу у истраженом периоду.

Пре анализирања постављене теме и времена на који се односи дата тема, треба напоменути да је Јевтимије (Јевта) Вукадиновић, парох из Старог Врбаса, био члан Матице српске, и да је присуствовао Скупштини Матице српске 3. и 4. септембра 1869. године.¹ Уз многе говорне беседе и чланке, што су излазили у повременим богословским листовима, написао је и издао „Одбрану православља“,² „Молитвеник на потребу православним српкињама“, превод са црквенословенског језика на чисто српски језик, у ком

---

¹„Застава“, 7. 9. 1869, 1. Претплатници на лист „Млада Србадија“ за 1870. из Старог Врбаса били су Јевта Вукадиновић, свештеник и Владислав Влашкалић, ђак(он). Исти је уплатио претплату на један примерак за Босну. Лист „Млада Србадија“ излазио је од 1870, као гласило Уједињене омладине српске. У почетку излази у Новом Саду. У Београд прелази 1871, где излази до 1872, када је престала да постоји Уједињена омладина српска. Исто, 11. 1. 1870, 4. Истоимени лист 1876. у Бечу покреће Никола Кампација и штампа га у Штампарији јерменског манастира Сајдла и Мајера.

²Међу приложницима својих књига Библиотеци Матице српске, током 1861, је и Јевтимије Вукадиновић, са делом „Одбрана православља“. Гордана Билас, „Посленици Библиотеке Матице српске“, Нови Сад 2022, 23.

је он био изврстан зналац.³ Од свих његових књижевних радова, најпознатији му је и најтрајни рад „Духовне беседе“, што их је издао у посебној књизи.

Својим обновљеним Уставом од 16. септембра 1921. године, којим је углавном исцрпљена садржина на Правила из 1912. године,⁴ организована је Матица српска у средишње културно удружење са задатком да духовно и материјално помаже сваку иницијативу за дизање народне културе.⁵

Матица српска је просветна установа српског народа у Војводини, а задатак јој је да подиже просвету у народу. Просвета се подиже просвећивањем, а просвећивање се врши штампаном речју (књигама и листовима) и говором (предавањима).⁶

Један од главних предмета који ће се обрађивати у „Летопису Матице српске“ биће историја нашег народа у овим крајевима и народни језик, у вези са миграцијама и туђим утицајима на наш етнички карактер.⁷ Светски рат је за дуго прекинуо и традицију просветне послове Матице српске и све покушаје да се она реформише у средиште које ће организовати и изводити послове друштвеног просвећивања.⁸

Матица српска је пред Дан Св. Саве 1922. године позвала све самоуправне организације Војводине, тако и појединце да помогну Матици српској у културним јој намерама. Помоћ се огледала уписивањем у чланство, приређивањем предавања о Матици. При томе Матица је вољна за овакве прилике да пошаље предаваче. Затим набавком књига код Матице, по њеном списку „добрих књига“, пријавом за повереника, који ће у својој околини заступати интересе просвете и Матице, организовањем дана просвете у корист Матице.⁹

³У „Беседи“, листу за хришћански живот и црквене потребе, 1868. штампани су његови чланци: „О читању црквено-словенског језика“ (бр. 16, 121); „О преводу црквено-словенских књига“ (бр. 21, 161-162) и „О сједињењу цркве Христове“ (бр. 28, 217). Листови се налазе у БМС Нови Сад.

⁴Правила за организацију и рад стручних зборова у Књижевном одељењу Матице српске, бр. 12/29. 5. 1912.

⁵Радивоје Врховац, „Наука и живот народа“, у: „Летопис Матице српске за године 1914-1921“, Књ. 300 Нови Сад 1921, 1.

⁶„Народна читанка Матице српске“, Књ. 1/1938, 20.

⁷Радивоје Врховац, „Наука и живот народа“, у: „Летопис Матице српске за године 1914-1921“, Књ. 300, Нови Сад 1921, 6.

⁸Васа Стајић, „Матица српска и просвећивање у Војводини“, у: „Летопис Матице српске за године 1914-1921“, Књ. 300, Нови Сад 1921, 101.

⁹„Застава“, 26. 1. 1922, 5.

Просветни одсек Матице српске, 17. фебруара 1922. године, утврдио је свој Програм просветног рада за 1922. годину. Тај рад ће се одвијати, у следећем: а) Појачаће се посао око оснивања народних, школских и домаћих књижица. У ту сврху обновиће се и допунити Матичина складишта и поново ће се штампати списак добрих књига; б) Сарадњом локалних просветних удружења наставиће се учешће Матице у систематском организовању јавних предавања; в) Матица српска ће, за своје редовне чланове, издати у оквиру те године, ове књиге за народ: 1) „Мати и дете“ илустровано дело др М. Јовановића Батута (које је било у штампи); 2) Народне приповетке Л. Николајевића Толстоја (4. свеска); 3) „Мали пчелар“, кратко упутство за пчеларе, које је написао Иван Маширевић; 4) „Календар Матице српске за 1923. Годину“.

Сва ова издања Матица српска штампаће у 15 хиљада примерака и одмах ће се приступити организовању повереника при уписивању редовних чланова Матице српске. Према Уставу и одлуци Просветног одсека, редовни члан Матице српске јесте сваки држављанин, који путем повереника, или непосредно, уплати у благајну Матице српске један динар месечно, односно 12 динара годишње.¹⁰

Јавна библиотека Матице српске отворена је за публику 9. новембра 1922. године. До јануара 1923. године уписано је 612 сталних читалаца. Књиге у наручивању за изван библиотеке издавале су се сваки дан од 11 до 12 часова пре подне, а у читаоници чита публика од 3 до 6 сати после подне.¹¹

За време свештеничког службовања и живљења у Кисачу, а и касније у Старом Врбасу, Јован Вучерић био је у блиским пријатељским односима са породицом Мичатек (*Mičátek*).¹² Били су истакнути житељи Кисача. У породици Мичатек поред оца Јана, учитељским позивом бавили су се син Владимир и кћерка Ержика. Након смрти Владимира Мичатека (1922) Уредништво „Летописа“ позвало је Јована Вучерића, као познаваоца словачког

¹⁰ Исто, 1. 3. 1922, 4.

¹¹ „Летопис Матице српске година 1922/1923“, 109.

¹² Вучерић, Јован, свештеник, преводилац (Чуруг, 19/31. децембар 1874-Врбас, 16. фебруар/1. март 1935), Српску православну велику гимназију са матуrom у Новом Саду завршио је 1895, а Српско православно богословско училиште у Ср. Карловцима 1899. АВ, Ф. 405, Епархија бачка Нови Сад (1775-1944), К. 11, Персонални подаци о паросима и парохјама (1919), арх. бр. 2, Исказ парохјског свештеника Јована Вучерића. У МКУ за матично подручје Стари Врбас, под тек. бр. 17, за годину 1935., за датум смрти Јована Вучерића, свештеника, уписан је 1. 3. 1935. Код брачног стања забележено је: супруга Бојана Радонић, а код имена и презимена родитеља: отац Сима Вучерић, мајка Љубица (рођ. Михајловић).

народа у Бачкој, да напише рад о њима.¹³

„Летопис“ као месечни часопис почео је излазити октобра 1924. године. Августа месеца т.г. Матица српска упутила је јавности позив за претплату на ово њено издање. Тада је иста обећала да ће уложити сав потребан труд, и да неће жалити ни материјалне жртве, да „Летопис“ буде што боље уређен и технички опремљен. То ће потврдити са 1. свеском, која је изашла октобра т.г.

Претплата за тромесечје, октобар-децембар т.г., износила је 30 динара, за ђаке и редовне чланове Матице, који су уплатили своју чланарину, 25 динара, а оснивачи и добротвори добијају га бесплатно. За стогодишњицу Матице српске, Жарко Стефановић, учитељ из Старог Врбаса, током октобра 1924. године, прикупио је прилог од 464,50 динара.¹⁴

Чланом Матице српске може постати свако. Чланова има три врсте: редовни, који уплате 300 динара једном за свагда; оснивачи, који уплате 1.000 динара једном за свагда и добротвори, који уплате 5.000 динара једном за свагда.¹⁵ „Годишњак“ доноси из године у годину именик Матичиних чланова.

За редовне чланове Матице српске из Старог Врбаса, до новембра 1924. године, уписали су се: Никола Стефановић, берберин, Живко Цвејић, месар, Сима Стегнајић, колар, Сава Наумов, Исидор Кадић, Гавра Ковачев, Петар Мажић и Милутин Стефановић, сви ратари.¹⁶

¹³Јован Вучевић, „Српско-словачке везе: Владимир Мичатек (1871-1922)“, у: „Летопис Матице српске година 1922/23“, Књ. 301, 1923, 67-75. Поводом смрти Владимира Мичатека, новосадског писца и културног посланика, Јован Вучерић по наруцби Уредништва написао је некролог, у којем је дао шири преглед српско-словачких веза, да би на крају пренео импозантан списак дела која је Мичатек, у настојању да словачкој читалачкој публици представи српску књижевност, превео на словачки језик. Душан Попов, „Историја Матице српске“, IV део 1918-1941, Нови Сад 2001, 241.

¹⁴„Застава“, 2. 11. 1924, 3

¹⁵„Летопис Матице српске“, Књ. 302, Св. 1/1924, 101-102. Чланови Матице српске су: 1) редовни, који уплате 300 динара, одједном или у ратама по 60 динара за пет година; 2) оснивачи, који уплате 1.000 динара, одједном или у оброцима по 200 динара за пет година; 3) добротвори, који уплате 5.000 динара одједном или у оброцима по 1.000 динара за пет година. „Глас Матице српске“, 15. 5. 1934, 10.

¹⁶„Застава“, 1. 11. 1924, 1. На Св. Саву 1926. навршиће се сто година како је основана Матица српска. „Помозимо је сви чланарином и прилозима да Матица може извидати и преболети тешке ране губитака свога због великих ратних зајмова и због редукације њених новчаних вредности од ¼ т.ј. са 400

Како би обезбедила средства за штампање „Летописа“, Матица је почела да објављује и рекламне поруке појединих привредних субјеката. У рекламном делу књ. 302, св. 2/1924. године објављене су огласне поруке: Јована Анабринга, предионице и механ. плетионице из Новог Врбаса и Вилхама Хајнца, наследника Фабрике намештаја у Старом Врбасу (власник Даниел Јунг).

Матица у својим издањима пише о задацима и пропагира друштва: Сокола, Трезвености, Црвени крст. Уредништво „Летописа“ 1921. године добијало је у замену часописе „Гласник Српског друштва Црвеног крста“, који је излазио два пута месечно.¹⁷

У свесци „Летописа“ (јануара 1925: 75), у делу Белешке - Рад Обласног средишњег Савеза трезвене младежи (СТМ) у Новом Саду, наводи се да је члан тог Обласног средишта и Коло СТМ „Поправак“ у Новом Врбасу, са 28 чланова.

Алманах Краљевине Југославије из 1932. године, о прегледу важнијих установа и институција Дунавске бановине, за Општину Нови Врбас, у оквиру удружења, наводи податак о организованим трезвењацима. При Државној реалној гимназији у Новом Врбасу, 23. октобра 1934. године, формирано је Коло СТМ „Свест“, са 30 чланова.¹⁸

У „Летопису“, свеска за април-мај 1925. године, у делу - Књиге и листови, објављен је прилог „Нове ђачке књижнице“, власника Р. Ст. Мићића, референта Министарства просвете и уредника М. С. Матовића, учитеља, са следећим текстом: У редакцији агилног староврбашког учитеља г. М. С. Матовића до сада су изашле у горњој збирци четири позоришне игре за децу: „Млади Краљевић“ од О. Вадла, „Код ујака на селу“ од М. С. Матовића, „Вук и седам јарића“ по Белу и „Плава птица“ од Метерлинка.¹⁹

Главна скупштина Матице српске, 1. новембра 1925. године, изменила је Устав Матице српске, те се од тада Књижевно одељење зове Књижевни савет, те је уведен Књижевни одбор од 12 лица, као орган.

(К 4=1 динар) на 95 поена. У великој држави треба и Матица српска да буде велика“. Љ. Лотић, „Матица Српска од почетка Светског Рата до данас“, у: „Летопис Матице српске“, Књ. 304, Св. 3. Нови Сад 1925, 248.

¹⁷ „Летопис Матице српске за године 1914-1921“, Књ. 300, Нови Сад 1921, (498) 153.

¹⁸ Извештај Државне реалне гимназије у Новом Врбасу за шк. 1934/35. годину, 10.

¹⁹ „Летопис Матице српске“, Књ. 304, Св. I-II/1925, 156.

За развитак и напредак Матице српске од велике важности били су и њени повереници за часописе. Истим се издавало пуномоћје, али и без те формалности, свако је могао и сам постати повереник, како би могао да нађе нове чланове Матице или, где то није могуће, да продаје њена издања. Повереницима се осим признања даје право да кад скупе 20 редовних чланова или оснивача постану и сами чланови без уплате, а ко је био редован члан, да се преведе за члана оснивача. Од распродатих књига повереник је добио 20% на име работа.²⁰

Учитељ Жарко Стефановић из Старог Врбаса био је повереник Матице.²¹

Одељење за Банат, Бачку и Барању (БББ) препоручило је политичким представништвима да своје општине упишу за чланове Матице српске, и то мање за осниваче, а веће за добротворе и да одреди прилог за градњу дома Матице српске, у којем ће бити и њихов Музеј. За чланове осниваче, до 15. јуна 1925. године, уписале су се ОШ у Старом и Новом Врбасу, са по 1.000 динара и Општина Нови Врбас 2.500 динара, а до 14.октобра т.г. Општина Стари Врбас 1.000 динара.²²

Лист „Застава“, 28. јуна 1925. године, као вест „Лепа помоћ Матици Српској“, пренела је: „Политичка Општина Нови Врбас уписала се за члана оснивача М.С. са 2.500 дин. [...] На ова три лепа примера нека се угледају и друге општине, политичке и црквене, и нека помогну што јачим прилогом стогодишњу обнову Матице Српске. Ко Матицу помаже, помаже културу народну, а што је јача култура, и народ и држава су јачи.“²³

Исти лист, 12. септембра 1926. године, у прилогу - За стогодишњу обнову Матице српске, пренео је да је Општина Нови Врбас уплатила на име чланарине за оснивача/мимо старе чланарине, по новом пропису, износ од 500 динара.²⁴

²⁰Љ. Лотић, „О Матици српској 1826-1926“, Нови Сад 1925, 1, 54-55.

²¹„Летопис Матице српске“, Књ. 323, Св. 2/1930. Повереници Матице српске (177)

²²Од постанка Матице српске до 1. 8. 1925. чланова Матице, заједно они који су уплатили целу чланарину и они који још дугују, свега је 5.325. Од тих многи су умрли. Рачунало се да је тада било од 2.400 живих чланова, са надлештвима и установама. Љ. Лотић, „О Матици српској 1826-1926“, 50-52; „Застава“, 16. 6. 1925, 4; Исто, 14. 10. 1925, 4.

²³Исто, 28. 6. 1925, 4.

²⁴Исто, 12. 9. 1926, 3.

Децембра 1926.године за редовног члана Матице српске уписао се Ђура Кнежевић, рачуновођа из Новог Врбаса.²⁵

На Св. Саву 1926. године навршиће се сто година како је основана Матица српска. Међутим, прослава стогодишњице живота обављена је 28. и 29.децембра 1927.године.²⁶

Поводом прославе стогодишњице Матице српске, професорски збор Гимназије у Новом Врбасу упутио је честитку: „Ценећи стогодишњи културни и просветни рад Матице Српске, узима најсрдачније учешће у прослави“.²⁷ Јован Васић тада је био директор Државне реалне гимназије у Новом Врбасу. У наредном периоду постао је редован члан Матице српске.²⁸

У прилозима „Летописа Матице српске“, 1928.године (књ. 1, св. 2/март-април 1928: 49-67), објављен је прилог „Бачки Руси (Рушњаци, Русини)“ др Риста Јеремића. У њему аутор даје податке о њиховом пореклу, језику, вери, насељима, образовању, друштвима, економији и кућама, храни и ношњи, браку, здрављу, моралу, традицији, презименима, надимцима, исељавањима. Из њега сазнајемо, наведене карактере, о Русинима у Старом Врбасу до 1928. године.

„Летопис“ од 1. јануара 1930. године излази у свескама од пет табака месечно. Сем продуката лепе књижевности доносиће чланке о нашој савременој књижевности и из историје југословенске књижевности, о савременој и прошлој уметности. Затим, из наше националне науке (историја, језик, живот народа), дајући уједно прегледе из свих области духовног живота и стварања наше нације и, по могућности, свег словенскога. У другом реду, „Летопис“ ће се бавити питањима наше материјалне културе, како она стоји у вези са просвећивањем нашега друштва и упућивање на разуман живот и методе рада код напредних народа. Најзад, бележиће дела из светске књижевности, која могу служити за углед из науке, што се тиче наше

---

²⁵Исто, 26. 12. 1926, 3.

²⁶„Време“, 20. 11. 1927, 5.

²⁷„Споменица о прослави стогодишњице Матице српске“, у: „Летопис Матице српске“, Књ. 317, Св. 2/1928, 456.

²⁸„Глас Матице српске“, 1. 6. 1934, 23. Јован Васић био је директо Гимназије у Новом Врбасу у периоду 1924-1932. Указом Њ. В. краља Александра I, 15. 11. 1924., за директора и професора у нововрбаској Гимназији постављен је Јован Васић, дотадашњи професор Гимназије у Срем. Карловцима, чиновник V групе I категорије. „Просветни гласник“, бр. 11/1924, 7. На основу Указа МП, директор Реалне гимназије у Новом Врбасу Јован Васић, октобра 1932., премештен је у Потпуну реалну гимназију у Великом Бечкереку, за директора. „Просветни гласник“, бр. 10/1932, 1058.

државе и нације, и словенства уопште.

„Летопис“, у делу Прикази и белешке-књижевност (књ. 324, св. 2-3/1930: 263-264), објавио је приказ К. Н. Милутиновића поводом изласка из штампе збирке песама „Азурна земља“ Радослава Драгутиновића. Професор Радослав Драгутиновић крајем 1932. године почео је да службује у нововрбаској Гимназији.

У току 1930. године Књижевни савет је примио нове чланове. Међу њима је и парох Јован Вучерић из Старог Врбаса.²⁹

На заједничкој седници Управног одбора и Књижевног савета Матице српске, септембра 1930. године, решено је да се од Матичиних издања бесплатно растури једна већа количина књига. Ове књиге поделиће се сеоским читаоницама, школама, заједницама, а исто тако и ученицима.³⁰

По закључку Књижевног савета Матице српске, 9. новембра 1930. године, „Летопис“ ће доносити извештје о просветним, културним и социјално-економском стању нашега народа, од људи који се баве посматрањем и проучавањем народног живота.³¹

„Летопис“, у делу Прикази и белешке – Наука и књижевност (књ. 327, св. 1-2/1931:167), објавио је приказ студија др Јована Тошковића из Старог Врбаса „О паду Београд и Шапца (26. децембра 1806. и 26. јануара 1807)“, објављеног у Београду 1930. године. Аутор је критичком употребом архивске грађе и дотадашње научне литературе ушао у суштину постављеног питања, задржавајући се местимично и на утврђивању појединих чињеница, успео да осветли овај важан период у развоју Карађорђева покрета.³²

²⁹Д. Попов, навед. дело, 399. Именик Матице српске, Књижевни савет: Јован Вучерић, парох Стари Врбас. „Глас Матице српске“, бр. 8. 15. 8. 1934, 61-62. На седници књижевног савета, 7. 9. 1930, дефинитивно је утврђена листа чланова Књижевног савета, која ће Главној скупштини бити поднета од стране Управе на одобрење. Међу предложеним је Јован Вучерић, парох из Старог Врбаса. „Време“, 8. 9. 1930, 4.

³⁰Исто, 25. 9. 1930, 7.

³¹„Летопис Матице српске“, Књ. 327, Св. 1-2/1931, 183.

³²Тошковић, Јован др (Плана [Колашин], 1893 - Манастир Острог, 21. 10. 1943), историчар, професор и политичар. Основно образовање завршио је у Колашину, а касније се преселио у Београд. Дипломирао је на новооснованом Филозофском факултету Универзитета у Београду, а објављивањем докторске тезе постао је први професор српске историје на том Универзитету након Великог рата. Указом Њ.В. краља Александра I, 25. 10. 1923., за суплента у Гимназији у Новом Врбасу постављен је Јован Тошковић, суплент Трговачке школе у Сомбору. „Просветни гласник“, 1. 11. 1923, 244. Лист

У „Летопису“ (књ. 335, св. за јануар 1933: 97), објављен је апел Матице српске-Сакупљајмо старе књиге и друге старине! Нема покрајина у Југославији у којима је сачувано толико књига, листова, писама, рукописа, слика, фотографија, из наше прошлости, као код нас у Војводини. Међутим, и те старине ваља скупити, ако нећемо да допустимо да им се, с временом, смањи број и да постепено и сасвим нестану. Пошаљимо зато Матици Српској у Новом Саду предмете на чување. Они ће овде бити најбоље остављени и биће приступачни сваком. Ову молбу упућује Матица Српска свим пријатељима наше националне културе и свима поштоваоцима наше националне прошлости у Војводини.

Одлуком Извршног одбора од 30.марта 1933.године, а за јавност отворен је Музеј Матице српске 9.јула т.г. Статутом је било наглашено да је Музеј јавна установа, чији је циљ сакупљање музејских предмета данашње Војводине и да садржи следеће збирке: библиотеку, архиву, галерију слика, археолошку, етнографску и нумизматичку збирку.

Захваљујући активности вредног и популарног Милоша С. Матовића, учитеља, Стари Врбас је добио своју Читаоницу. Потребна за оваквом једном установом у овом месту готово је неопходна. Освећење и отварање Читаонице извршено је на свечан начин, 17. децембра 1933. године, на рођендан Њ.В. краља. Отварању су присуствовали сви чланови, представници месних власти, као и многобројни гости. После освећења које је обавио месни парох Јован Вучерић, председник Читаонице Новак Рдовановић, поздравио је присутне госте. Управитељ ОШ у Старом Врбасу Милан Протић упутио је неколико топлих речи омладини, честитајући им на оснивању Читаонице, која је плод њиховог несебичног рада. Омладини

„Време“, 9. 3. 1927., најавио је да ће Јован Тошковић, професор, 9. 3. 1927. у 10 часова у свечаној сали старог Универзитета, полагаати усмени докторски испит из српске историје. Исти лист, наредног дана, донео је прилог „Јуче је на Београдском универзитету први Србин положио докторат из српске историје. Јован Тошковић одбранио је докторску тезу о Мишарској битци. Интересантно је напоменути да је г. Тошковић, који је Колашинац родом, први Србин који је положио докторат из српске историје на Београдском универзитету“. Почетком јануара 1928. на седници Управе Историјског друштва у Новом Сду изабрани су редовни чланови Друштва. Међу њима је и др Јован Тошковић, професор у Старом Врбасу. „Застава“, 5. 1. 1928, 3. Помоћник министра просвете, под С.Н.Бр. 47.241/28, 3. 1. 1929., донео је одлуку да Петар Бубало, Јован Тошковић и Милинко Трипковић, професори Гимназије у Новом Врбасу, имају ликвидирати са својим интернатом у року од три месеца од потписа одлуке, или да поднесу оставку на државну службу. „Просветни гласник“, бр. 1/1929, 57. Одлуком министра просвете С.Н.Бр. 29.135, 15. 8. 1929., уважена је оставка др Јована Тошковића, професора Гимназије у Новом Врбасу. „Просветни гласник“, бр. 9/1929, 805.

се обратио и Жарко Стефановић, управитељ ОШ у Новом Врбасу. Читаоница ће бити отворена преко целог дана, и већ тада располагала је великим бројем дневних листова, часописа и књига.³³

Септембра месеца 1933.године Матица српска броји 2.363 члана. Од тога на добротворе пада 34, осниваче 454 и на редовне чланове 1.875.³⁴

Први број листа „Гласа Матице српске“ изашао је 1. маја 1934. године. Поводом изласка истог Радивоје Врховац, председник Матице српске, у „Првој речи“, каже:

„Од свог постанка до у први децениј овога века, зна се шта је Матица Српска значила за духовну организацију нашега Народа, као што је познато отуда су културни утицаји новог доба ушли у све наше крјеве. За време Рата, сем што је морала обуставити свој рад Матица Српска претрпела је велику материјалну штету од присилног ратног зајма, после Рата и девалвацијом вредности круне. Морала се повисити чланарина, још не сразмерно издацима за књижевну продукцију, али само чланови добротвори и оснивачи (ови последњи на штету М.С.) морали су добити Летопис Матице Српске бесплатно, редовни чланови, којих је већина, морали су се претплаћивати, уз извесни попуст, на Матичин орган. Одзив није био како се могло очекивати. [...]. Што се пак тиче „народног просвећивања, дошли смо до уверења да маса народа не може ништа без своје интелегенције“.³⁵ „Глас“ је полумесечник, часопис за националну политику, националну пропаганду, лист за војвођанске проблеме.³⁶

Поводом смрти Драгиње Кадић, рођ. Којић, у „Гласу“ је 15. фебруара 1935. године објављен некролог др Николе Милутиновића.³⁷ Текст некролога гласи:

---

³³„Југословенски дневник“, 29. 12. 1933, 6. „Југословенче“књижевни лист младог нараштаја, издаје Југословенско учитељско удружење у Београду. Управник је Дамљан В. Рашић, а помоћник уредника Милош С. Матовић. „Учитељ“, бр. 2/октобар 1932, 158. Министарство просвете Краљевине Југославије Одлуком О.н.бр. 65925 од 11. 9. 1931., препоручило је „Југословенче“. Излазило је сваког месеца, осим јула и августа, на 24 стране. Комплети „Југословенчета“ препоручени су за све школе и народне књижнице Одлуком Министарства просвете Краљевине Југославије, О.н.бр. 38915, 27. 6. 1933.

³⁴„Правда“, 30. 9. 1933, 7.

³⁵„Глас Матице српске“, 1. 5. 1934.

³⁶„Годишњак Матице српске“, Календар за 1936, 19.

³⁷др Никола Милутиновић је секретар Матице српске и уредник „Летописа“(1933-35), „Гласа“и „Годишњака“(издања Матице српске).

„30. јануара 1935. испустила је у Старом Врбасу своју племениту и родољубиву српску душу чланица-добротворка Матице Српске у 66. години свога узорног живота и легла у гроб поред свога јединца Милана, који је 1916. у Загребу умро и од својих родитеља пренесен у Врбас и сахрањен. Оставила је иза себе свог ојађеног мужа Владу, преко две деценије председника I Српске земљорадничке задруге, бившег дугогодишњег благајника, па после и председника општинске управе, члана-добротвора Матице Српске и опште посштованог мудрог домаћина и првака у селу, да је оплакује са једном још кћерком им Олгом, уд. Ратков, и више унучади. Врлапокојница је потомак славне породице Којић, која је дала Српству више знаменитих људи. Симеон Којић, свештеник (умро у Ст. Врбасу 8. V 1833. и сахрањен у цркв. порти чело десне певнице са женом му Макреном, рођ. Поптешин) имао је седам синова и две кћери. Најстарији син му Нића имао је унука Новака који је био отац наше врле покојнице.³⁸ Други син му Даша био је у 1848. за време устанка поткнез у Старом Врбасу и пошто је на својим колима ишао на Мајску скупштину у Сремске Карловце па понео и учитеља Кузмана Стојановића, били су одмах после повратка са Мајске скупштине ухапшени и трећи дан обешени.³⁹ Четврти син је био Павле који је изучио богословију па после и права у Пешти и био адвокат. За председника Матице Српске изабран је 21. (9) VIII 1853. и остао у том својству све до сеобе Матичине у Нови Сад 1864.⁴⁰ Умро је 26. децембра 1879. у Будиму. Иза себе је оставио врло лепе портрете свог оца и мајке (*Arsenius Theodorovics pinxit 825, Neoplanta*), које је наследио сестрић му од најмлађе сестре Тоде, Стеван Николић, ћурчија у Будимпешти. Када је овај умро 1879, слике су припале нашој добротворци која их је великодушно даровала Матици Српској заједно са својим угледним и општепоштованим мужем Чика Владом,

³⁸„[...] Још имам напоменути, да овдашња српска општина диже нову школу код српске цркве преко канала. Исту школу примио је на себе овдашњи прост али врло ваљан Србин Новак Којић, да је подигне и од њега се потпуно надамо, да ће је тако ваљано подићи како ће служити на дику њему, потомству његовом, а и овој врло ваљаној општини српској“, наводи се у тексту Староврбашанина (Г-ћ), објављеног у „Школском листу“, 15. 3. 1894, 79-80).

³⁹„На путу за Фекетић, стрељани су, такође три Србина: Даша Којић, син попа Симе, Кузман, учитељ из Ст. Врбаса, а трећи Србин био је из Сенте, кога је родбина пренела у Сенту. Камен на гробу мртвих био је све дотле док је ова земља била у српским рукама. Свуда има још расејаних ових гробова који су нам остали из кобне 1848-49. године“. Тоша Искруљев, „Кроз Бачку“, у: „Дан“, 5. 8. 1938, 4.

⁴⁰Када се Матица српска 1864. преселила у Нови Сад, тада је у Пешти формирано Надзорништво Текелијанума: Павле Којић, председник, Јован Трифуновић, старешина, Јосиф Станковић, благајник и Јован Јовановић, надзорник. Г. Ђилас, навед. дело, 115.

како га све село од милоште зове. Приликом даровања тих портрета њихов дом је посетио председник Матице Српске Г. Р. Врховац са тадашњим секретаром; захвалио им се у име Матице на драгоценом дару и предложио их је за чланове-добротворе Матице Српске. Слике имају велике уметничко-историјске вредности и извешане су у Музеју Матице Српске. Нека је нашој добротворци лака земља и вечан помен међу нама. Матицу Српску на упоку заступао је преч. Г. прота Јован Вучерић, члан Књижевног Савета Матице Српске“.⁴¹

Павле Којић (Стари Врбас, 1800-Будимпешта, 26. 12. 1879) адвокат пештански један од најпреднијих чланова Матице српске. Њен „заступни председатељ“у годинама обнове рада (1849-1853) и председник од 1953.до 1864.године. Права завршио у Пешти, био „заклетни адвокат“ у Будиму. Долази у ред оних правника наших који су своје најбоље снаге заложили за напредак Матице српске после 1948/49.године. Ангажовао се за пресељење Матице из Пеште у Нови Сад и за окончање парнице око Текелијунамума. Последњи пут председавао Матичиној скупштини у Новом Саду 30.априла/12. маја 1864.године. После тога била му је поверена дужност „врховног надзиратеља ТекелијиногЗаведенија“ и других стипендијских задужбина у Пешти. Бригу о Заводу води све до 1878.године, када је Текелијанум одузет од Матице српске. У „Летопису“ нема његових прилога. За почасног члана Млатице српске изабран је 1842. године.⁴² Избор чланова Школског одбора Државне народне школе Општине Стари Врбас за 1930.годину извршен је 25.јануара т.г. Из записника са избора, види се да је општински кез Влада Кадих. Септембра 1930. године Влада Кадих из Старог Врбаса указом Њ.В. краља Александра I одликован је Орденом југословенске круне V реда.⁴³ На Свечаној скупштини Савеза земљорадничких задруга, септембра 1938.године у Новом Саду, за дугогодишњи задружни рад, додељена му је почасна диплома Савеза.⁴⁴

„Глас Матице српске“ од јануара 1938. године излази једном месечно. Чланови Матице српске добијају лист, заједно са „Годишњаком“, бесплатно.⁴⁵

Поводом смрти проте Јована Вучерића, члана Књижевног савета Матице српске у „Гласу“ је, 15.марта 1935.године, објављен некролог Миленка Грчића.⁴⁶ Текст некролога гласи:

⁴¹„Глас Матице српске“, 15. 2. 1935, 32.

⁴²Павле Малетин, „Почасни чланови Матице српске 1839-1983“, у: „Рад Матице српске“, бр. 21, Нови Сад 1984, 89.

⁴³„Време“, 9. 9. 1930, 5.

⁴⁴„Дан“, 6. 9. 1938, 4.

⁴⁵„Глас Матице српске“, бр. 82/1938, 1.

⁴⁶У току 1935. умрло је више заслужних чланова Матице српске. Члану

„1. марта т.г. преминуо јеу Старом Врбасу, у шездесетој години свога живота, тамошњи парох, протопресвитер Јован Вучерић, члан Књижевног савета Матице српске. Покојник је родом био из Чуруга. Гимназију је учио у Новом Саду, где је крајем школске године 1894-95, с добрим успехом положио испит зрелости. Богословију је свршио у Сремским Карловцима. Од 1900. до 1914. био је парох у Кисачу. Онда је, као и после у Старом Врбасу, био у непосредном додиру са браћом Словацима те је заволео словачки језик и књижевност и много је словачких белетристичких дела пресадио у нашу књижевност. Највише је преводио Вајанског (Svetozar Hurban Vajanski 1847-1916). У Вучеровићевом се преводу појавиле новеле Вајанског: „Венчана хаљина“ (у Бранковом Колу 1901); „Сени“ (у Бранковом Колу 1902); „Суха грана“ (превод награђен из Задужбине Јована Остојића и жене му Терезије родом Зозукове па године 1907. изашао у засебној књизи као 22. књига Матице српске); „Кандидат“ (у Бранком колу 1910) и „Бабје лето“ (у Бранковом колу 1911). Од Заборског (Jonaš Zaborsky, 1812-1876) превео је слику из сељачке буне од године 1831. с натписом „Хловик међу побуњеним сељацима“ (у Бранковом Колу 1901-Адам Хловик је био евангелички свештеник у Калдзанову, малом сеоцету у Земплинској жупанији), а од Кукучине (Martin Kukučín-Matej Venczur, 1860-1928) новелу „Свадба“ (у Бранковом Колу 1906). Са колико је пажње пратио просветнина предак наше браће Словака, види се из натписа му у другој свесци 321. књиге „Летописа Матице Српске“ (за август 1929). Натпису је наслов „Матица Словачка“ а предмет су му четири књиге што их је о свом раду од Ослобођења амо издала Матица Словачка у Турчанском Св. Мартину. То су књиге: „Dejiny Matice Slovenskej“ (1923), „Pät rokov Matice Slovenskej 1919-1923“, „Tri roky Matice Slovenskej 1924-1926“ и „Rok Matice Slovenskej 1927“. Покојник је преводио и са српског на словачки. Превео је, међу осталим, Нушићев комад у четири чина натписом „Свет“, који је године 1906, штампан изашао као 105. књига Српске Књижевне Задруге, а од дружине Новосадског Српског народног позоришта први пут приказан био у Земуну 20. маја 1907, затим у Вуковару 28. августа, у Осеку 25. септембра и у Новом Саду 1. децембра исте године. Прота Вучерић је завредио да му се ода искрено признање. Бог да му душу прости!“⁴⁷

Јован Вучерић бавио се историографијом. Познати су његови чланци: „Из прошлости Старог Врбаса“⁴⁸ и „Народни мученици из

Књижевног савета Јовану Вучерићу, проти у Старом Врбасу, некролог је у „Гласу“ написао Миленко Грчић. Посебно је истакао као писца и преводиоца, који је наша књижевна дела пресадио у словачку књижевност, а преводио је много и са словачког на српски језик. Д. Попов, навед. дело, 477.

⁴⁷ „Глас Матице српске“, 15. 3. 1935, 48.

⁴⁸ „Гласник историјског друштва у Новом Саду“, Књ. III, Св. 2, Сремски Карловци 1930, 297-298.

1848/49. у Врбасу⁴⁹.

Краљевски јавни бележник и члан УО Матице српске, др Милан Костић, поднео је Председништву писмени предлог да Матица српска преузме на себе дужност систематског организовања и контролисања рада Народних универзитета (НУ) у области читаве Војводине (Срем, Бачка и Банат); да организује НУ у свим већим местима; да већ основане НУ помаже активно и систематски и уопште, да систематски управља радом свих НУ. У ту сврху др Костић предложио је - Да се оснује Секција Матице српске за Народне универзитете, која ће руководити свим овим пословима.⁵⁰

На подстицај Матице, срески НУ отворени су у Кули, Иригу, Старој Кањижи, Жабљу и Новом Саду.⁵¹ НУ у Врбасу, почетком децембра месеца 1934.године, почео је свој зимски течај (1934/35) предавањем Јована Дивалда „О страхотама будућег рата“.⁵²

Како је пренео „Глас“ -Пословне 1934/35.године просветни рад НУ за Срез кулски кретао се у више праваца. Одржаване су вечерње школе омладини мањинске народности за учење државног језика. Пошто велики део сеоске омладине после завршене основне и више народне школе остаје код куће, не учи даље, њима су биле потребне вечерње школе (зимски течајеви); они почињу половином новембра и завршавају се крајем фебруара. Приређују се засебни течајеви мушкој, и засебни женској омладини. Слушаоци су између 17 и 25 година. На овим течајевима предавања држе месни учитељи, управитељи школа, школски надзорници, затим месни лекари са среским санитарским референтом.

Срез кулски спада у војвођанске управне јединице са апсолутном већином Немаца. Због тога се организују предавања из државног језика: читање и писање, учи се правилно изговарање речи, прочитано штиво се препричава, предавају се граматичке основе, пишу се на државном језику признанице, упутнице, молбе, писма; на часовима из историје и земљописа предавало се о уједињењу, о династији Карађорђевић, о Краљевини Југославији, о њезиној управи, њезиној подели, о краљу, о природној лепоти наше земље, о производима трговине, индустрије и занатства наше државе, о туризму; држала се предавања из хигијене; о човечјим органима и њиховим функцијама, о њиховој нези, о обољењима и о првој помоћи, о хигијени и исхрани; предавало се из закона о општинама, о Уставу, говорило се о правима и дужностима грађана, о доношењу буџета, наплата пореза, о општинском прирезу, о избору општинске управе, о административној подели државе.

⁴⁹Исто, Књ. III, Св. 3, Сремски Карловци 1930, 478-479.

⁵⁰„Летопис Матице српске“, Књ. 321, Св. 2/1929, 308-309.

⁵¹Д. Попов, навед. дело, 482.

⁵²„Правда“, 10. 12. 1934, 10.

Ове течајеве за мушкарце у Старом Врбасу похађа су просечно 120, а у Новом Врбасу 35 мушкараца. На женским течајевима у Старом Врбасу било је 50 девојака. Предавао се ручни рад, читале се народне песме, говорило се о хигијени жене.

НУ за Срез кулски држао је и предавања за народ, и то из хигијенских, националних, социјалних и правних предмета. У Старом Врбасу одржано је 6 хигијенских, 16 националних, 4 социјална, свега 26 предавања. У Новом Врбасу одржано је 7 хигијенских, 5 националних, 6 социјалних, 4 правна, свега 22 предавања.

Ова предавања држали су месни учитељи, школски надзорници, месни лекари, срески начелници, бележник, свештеници, управитељ Грађанске школе, професори Гимназије из Новог Врбаса и други.

Теме предавања из хигијене су: туберкулоза, тифус, уопште о заразним болестима, о здрављу уопште, о лечењу зуба, о полним болестима, каква мора да буде чистоћа жена, шта треба свако да зна о раку, заштита од напада из ваздуха, о сточној зарази.

Теме предавања из социјалне групе су: социјално васпитање, природни темељи сваке државе, о карактеру, потреби свести о заједници, послушност као васпитно средство, дом и школа, воља као највиши закон живота, о задругарству, куда ћемо са нашим децом, народно просвећивање, поштовање старијих, љубав према истини, сузбијање ружних навика.

Теме предавања из правних наука су: унутрашња управа и закон о општинама, о меничном праву, о доходарини, зашто се плаћа порез, инутрашње устројство државе, Устав. У Старом Врбасу је на предавање долазило и до 150 слушалаца.

НУ за Срез кулски даје и позоришне представе за народ. Позоришне секције Народног универзитета основане су у Кули, Старом Врбасу, Куцури и Руском Крстуру. Оне посећују цео срез. Најагилнија и највећа је дилетанска секција у Старом Врбасу, броји 46 чланова. УО Народног универзитета замолио је Среско начелство да препоручи подређеним општинама давање потпоре НУ за набавку позоришне гардеробе. Уче се ови комади: „Пропаст Косова“, „Сан Косовке девојке“, „На сенокосу“, „Први устанак“итд.

НУ у Кули прикупља књиге и часописе и даје их народу на читање. Нарочито се много чита у Старом Врбасу и Кули. У Старом Врбасу школска управа има од раније богату библиотеку. Омладина радо чита народне песме и народне приповетке. Књиге се дају на читање и омладини мањинске народности. Међутим, тражење је код њих засада још незнатна.

НУ у Кули ступио је у сарадњу са свима књижницама и библиотекама у срезу и са свима државним установама на народном просвећивању. Све ове установе, зато, задржавају и надаље своју делатност према својим одобреним правилима.

Управа НУ у Кули очекује много од нове делатности Матице српске на националној обнови нашег северо-истока. Управа НУ у Кули сарађиваће сада са Матицом српском у првом реду помоћу својих 10 повереника у срезу. Са своје стране уписала је НУ у редовног члана Матице српске.

Грађанска „Касина“ у Новом Врбасу уписала се за члана утеменитеља Матице српске, за редовне чланове Матице српске уписаће се свих 10 организација „Дома и школе“ у срезу.

НУ у Кули постараће се да Матица српска у Кулском срезу дође до што већег броја чланова, Матичина књижевна издања до што већег броја претплатника, да се у народу скупљају ситни добровољни прилози за Матичина књижевна издања и да се у срезу нађу сарадници на Матичином националном карактеру. Ово је тек почетак сарадње Народног универзитета у Кули са Матицом српском.

Те 1934/35. пословне године предавања на НУ у Новом Врбасу одржавала су се уторком и петком, а у Старом Врбасу понедељком и петком.

Управа НУ у Кули хтела је ову сарадњу већ одмах у почетку да видно обележи и затражила је од Матице српске да пошаље свога секретара и уредника Матичиних књижевних издања на скупштини учитеља Среза кулског у Старом Врбасу 9. фебруара 1935. године.⁵³

Секретар Матице српске и уредник „Летописа“ „„Годишњака“ и „Гласа“ (издања Матице српске) др Никола Милутиновић, 9. фебруара 1935. године, на Конференцији Среског наставничког већа (Среза кулског), у просторијама Државне народне школе у Старом Врбасу, одржао је предавање „О задацима Матице српске у садашњици“. Ово предавање осим среског учитељства, слушало је и око 200 сељака из Старог Врбаса са својом интелигенцијом на челу.⁵⁴ Ценећи рад Матице српске, УО НУ Среза кулског донео је решење да се стави у службу Матице српске у свим правцима њеног деловања у Срезу кулском, путем својих повереника, и да се упише за редовног члана Матице српске.⁵⁵

⁵³ „Национално-просветна делатност Среског народног универзитета у Кули“, у: „Глас Матице српске“, 15. 2. 1935, 28-29.

⁵⁴ „Југословенски дневник“, 9. 2. 1935, 3.

⁵⁵ „Глас Матице српске“, 1. 2. 1935, 24.

Сарадник „Летописа“ био је Радослав Драгутиновић, писац и професор Државне реалне гимназије у Новом Врбасу.⁵⁶

О томе нам казује и чланак: „Радослав Драгутиновић, сарадник Летописа М.С.“ (књ. 336, св. за април 1933: 95-96), у којем К.Н.М. између осталог, каже:

„[...] Поред песама Драгутиновић је писао и приповетке, које је у последње време почео да објављује. Једна од тих приповетака (Човек који је случајно научио да мисли) послао нам је десетак дана пред смрт и ми је објављујемо у овој свесци Летописа М.С. И ова

---

⁵⁶Радослав Драгутиновић (Београд, 1904 - Нови Врбас, 1933), писац и професор. Након завршеног Филозофског факултета у Београду (1928), наставља школовање на специјалним студијама у Чешкој и Француској. Као наставник служио је прво у земунској Гимназији, затим вративши се из иностранства, у суботичкој Гимназији и, најзад, последњих неколико месеци у нововрбаској Гимназији, где га је и смрт затекла. Димитрије Ђорђевић, в.д. директора Државне реалне гимназије у Новом Врбасу, 25. 2. 1933. обавестио је Одељење за средњу наставу Министарства просвете: „Част ми је известити Одељење за средњу наставу Министарства просвете, да је Радослав Драгутиновић, суплент ове Гимназије, напрасно преминуо 23. овог месеца“. У Школском летопису Државне реалне гимназије у Новом Врбасу за шк. 1932/33.годину, забележено је: „24. фебруара није било предавања због спровода посмртних остатака поч. Рад. Драгутиновића“. Радослав Драгутиновић сахрањен је 25. фебруара на Новом гробљу у Београду. Лист „Време“, 25. 2. 1933., објавио је некролог †Радослав Драгутиновић. „Сасвим изненада и неочекивано, од срчане капи, умро је у Новом Врбасу наш познати млади песник и наставник Врбаске гимназије Радослав Драгутиновић, писац збирке песама „Азурна земља“ и многих других запажених, али растурих по часописима. [...] Данас, приликом испраћаја тела умрлог песника из Новог Врбаса за Београд, на станици у име наставничког колектива говорио је г. О.[Огњан] Радовић, а у име ученика матурант г. [Милан] Боцић“. Нова свеска часописа „Мисао“ (април 1933), изашла о Духовима, донела је белешку Десанке Максимовић о смрти Радослава Драгутиновића. Занимљиво је истаћи да је Драгутиновић заступљен са 10 песама у Антологији најновије лирике, коју је уредио Сима Пандуровић и 1926. објавио у издању часописа „Мисао“. У Антологији је само Десанка Максимовић заступљена са 12 песама, док су остали наши песници ушли са знатно мањим бројем. „Српски народ“, 13. 3. 1943. Последњих година Драгутиновић је писао свој аутобиографски роман „Песникова младост и љубав“. Смрт га је затекла баш када је дефинитивно завршавао свој роман, писан дуго, пажљиво и са пуно срца. Најзад, потпуности ради, треба споменути још и Драгутиновићеве есеје и књижевне критике, објављиване по часописима. Крајем 1933. покојникови пријатељи сакупили су све његове приповетке издали их у засебној књизи: „Уместо одговора“. Приход од ове књиге намењен је штампању Драгутиновићевог врло обимног, још необјављеног романа.

приповетка коју доносимо - исто као и оне приповетке које је раније донео Књижевни Север, или оне још необјављене, које су остале у рукопису - карактеристична је за боље разумевање Драгутиновићеве личности, као и за оцену целокупног његова књижевног делања. Све би те приповетке требало сакупити, средити и издати у засебној збирци. Тако исто требало би прегледати, припремити за штампу и затим објавити Драгутиновићев аутобиографски роман, на којем је радио дуго и с љубављу, и на који је много полагао. Смрт га је затекла баш када је дефинитивно завршавао тај свој роман“.

У „Годишњаку“, са Календаром за 1937. годину (188), каже се: „По последњем Уставу Матице српске од 1. 11. 1925. године, Матица српска је просветно (културно) друштво са задатком „да подиже просвету народу“. Она је то постижавала развијајући и ширећи књижевност „лепу“, „научну“ и „популарну“ (Устав Матице српске). Овај задатак врши Матица српска данас издавањем „Летописа“, „Гласа“ и „Годишњака“. Од када постоји Матица српска попримила је на себе разне дужности и разне задатке. Помоћу својих листова и књига ради на здравственом, просветном, бројном пољопривредном, задружном подизању нашег села, сарађује на друштвеном и народном просвећивању, разрађује проблеме Војводине“.

Шк. 1937/38. године приликом предлагања буџета, Школски одбор Државне народне школе „Змај Јован Јовановић“ у Старом Врбасу, 15. септембра 1937. године, подржао је: Да се на име набавке и попуњавања школске и ђачке књижнице планира по 400 динара, односно 960 динара на име претплате на штампу и часописе.

Године 1938. редовни чланови Матице српске добијали су месечник „Летопис“ као претплатници за 80 динара, уместо 100 динара, остала редовна издања Матичина уз знатан попуст, уз то добијају, као и чланови добротвори и чланови оснивачи, „Глас“ и „Годишњак“ бесплатно. И студенти и ђаци добијали су „Летопис“, као претплатници, за 80 динара годишње.⁵⁷

Приликом обнављања претплате на штампу и часописе, у првој половини јануара 1941. године, Наставнички савет Државне гимназије донео је одлуку да се претплати на: „Наш језик“, „Природу“, „Гласник Историјског друштва“, „Летопис Матице српске“ и „Српски књижевни гласник“.

Чланови Матице српске из Врбаса (1934-35)-Редовни, са чланарином од 300 динара: Јован Ивковић, чиновник Шећеране „Бачка“ у Новом Врбасу,⁵⁸ Славко и Сима Шуваков и Светозар Матић,

⁵⁷ „Народна читанка Матице српске“, Књ. 1/1938, 29.

⁵⁸ „Глас Матице српске“, 1. 11. 1934, 103.

сви трговци из Старог Врбаса,⁵⁹ Заједница дома и школе у Старом Врбасу.⁶⁰ Добротвор, са чланарином од 5.000 динара, „Касина“ Нови Врбас.⁶¹

Добротворни прилози за Матицина књижевна издања из Врбаса (1934-35): Првослав Вучерић, син пароха староврбаског Јована Вучерића, са 10 динара;⁶² Аћим Вукововић, путар из Старог Врбаса, са 10/20 динара; Влада Кадић, председник Прве српске земљорадничке задруге у Старом Врбасу, члан добротвор са 50 динара.⁶³

Пролећа 1938. године изашла је прва свеска „Народне читанке Матице српске“ (1938-1939). У уводном делу, који је насловљен „Чему треба да служе Народне читанке Матице српске“? каже се - Матица српска у Новом Саду уређује и издаје часописе, листове и књиге вће више од 100 година. Издавала је и своје чувене књиге за народ, међу којима је било књига, и за, земљораднике. Међутим, ника није издавала Народне читанке. Овом свеском Матица српска први пут даје нашем земљораднику у руке „Народну читанку“, и то је уступа на бесплатно читање, што за ових 100 година, откако постоји, такође никад није радила. Ове „Народне читанке“ добијају Матичини чланови-повериници са обавезом да их у што већем броју дотурају на читање нашем земљораднику и да их у малим месним књижницама очувају и прикупљају за даља поколења.⁶⁴ Она је истовремено представљала и књигу и часопис.

Књижевни одбор Матице српске основао је нову секцију: Матицу јавних радника на просветном подизању земљорадника.⁶⁵

⁵⁹Исто, 15. 4. 1935, 62.

⁶⁰Исто, 1. 7. 1935, 104.

⁶¹Исто, 1. 5. 1935, 71. Поред осталих „Касина“ у Новом Врбасу уписала се за утеменитеља Матице српске, са прилогом од 5.000 динара. „Југословенски дневник“, 15. 2. 1935, 9.

⁶²„Глас Матице српске“, 1. 12. 1934, 118.

⁶³Исто, 1. 5. 1935, 71. Годишња скупштина Савеза српских земљорадничких задруга, одржана је 10. 6. 1935. у Новом Саду. На Скупштини је извршен избор нове Управе Савеза. У НО изабран је Жарко Стефановић, учитељ из Старог Врбаса. „Дан“, 11. 6. 1935, 3.

⁶⁴На седници УО Српског пољопривредног друштва, 17. 7. 1938. одлучено је - да се Матица српска у Новом Саду заблагодари на послатој књизи „Народна читанка Матице српске“, као и да се Матица умоли да свакој нашој подружници пошаље, по могућности, по један комад. „Тежак“, 1. 9. 1938, 555.

⁶⁵У листу „Дан“, 4. 1. 1938, Секретаријат Матице српске, саопштио је - Примљен је и у Књижевном одбору и у заједничкој седници предлог Секретаријата да матичин Књижевни одбор оснује нову секцију под именом: „Матица јавних радника на просветном подизању земљорадника“.

Српска народна интелигенција у Војводини никад се није одвајала од свога земљорадника, ратарског сталеза. Види се то најбоље популарним књижевним издањима Матице српске. Издавале су се књиге о земљорадњи, воћарству, о васпитању деце, о одржавању народног здравља, о повртарству, о штедњи, о пчеларству, виноградарству.⁶⁶

Позив за прикупљање добровољних прилога за „Народну читанку“ Матица српска објавила је у „Гласу“, фебруара 1938. године. Повереници за њу били су: Прва српска земљорадничка задруга у Старом Врбасу,⁶⁷ односно Аграрна заједница Стари Врбас.⁶⁸

Штампање овог новог издања Матице српске помогли су: Жарко Стефановић, учитељ, прилог 10 динара, те Даринка Ж. Павловић, учитељица; Аделхајда Г. Диц, учитељица и двоје Н. Н. сви из Новог Врбаса, прилогом од по 5. динара.⁶⁹

Фонд за подизање споменика Светозару Милетићу у Новом Саду-У извештају УО Матице српске за пословну 1927/28. годину наведено је да је Матица српска примила на управљање Фонд за подизање споменика Светозару Милетићу у Новом Саду. Фонд је за ту годину приходавао 259.117 динара.⁷⁰ За подизање споменика Светозару Милетићу Аћим Вуковић, путар из Старог Врбаса уплатио је 20 динара.⁷¹

Одбор за подизање споменика народном великану др Светозару Милетићу, 12. новембра 1938. године, одржао је седницу, под председништвом др Александра Моча, председника Матице српске. На седници је претресен уговор који ће се склопити са уметником И. Мештровићем, који ће израдити споменик др С. Милетићу. У смислу уговора споменик ће се предати одбору најкасније септембра месеца 1939. године.⁷²

⁶⁶„Народна читанка Матице српске“, Књ. 1/1938, 51.

⁶⁷„Данашњи председник је г. Кадић, који је већ 30 година на челу ове Задруге, а секретарску дужност врши г. Жарко Стефановић, учитељ, сада школски управитељ у Новом Врбасу. Задруга сваке године прославља своју славу о Спасовдану“. Тоша Искруљев, „Кроз Бачку“, у: „Дан“, 27. 7. 1938, 4.

⁶⁸„Глас Матице српске“, бр. 98/мај 1939, 79; Исто, бр. 101/август 1939, 130. Октобра 1938. на иницијативу учитеља Жарка Стефановића, познатог задружног радника, основана је у Старом Врбасу Земљорадничка житарска задруга за подручје Среза кулског. У Задругу је ступио велики број пољопривредника оба Врбаса (Стари и Нови). „Дан“, 5. 10. 1938, 2.

⁶⁹„Глас Матице српске“, бр. 90/септембра 1938, 148.

⁷⁰Извештаји Редовној скупштини Матице српске 1928. године, 3.

⁷¹„Глас Матице српске“, бр. 95/фебруара 1939, 31.

⁷²Дан, 13. 11. 1938, 8.

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити на
email: tragvrbas@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни
уредник Бранислав Зубовић. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Јавна библиотека
„Данило Киш”, 2005 – (Нови Сад : „Футура”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407

